

UNIVERZITA KARLOVA
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
KATEDRA OBČANSKÉ VÝCHOVY A FILOSOFIE

Diplomová práce

Nedogmatický marxismus 50. a 60. let v Československu
(Karel Kosík a Milan Machovec)

Non-Dogmatic Marxism of 1950's and 1960's in the Czechoslovakia
(Karel Kosík a Milan Machovec)

Autor: Bc. et Bc. Jaromír Dvořák

Vedoucí práce: doc. Mgr. Michael Hauser, Ph.D.

Praha 2018

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci s názvem Nedogmatický marxismus 50. a 60. let v Československu (Karel Kosík a Milan Machovec) vypracoval samostatně s pomocí uvedených pramenů a literatury.

V Praze dne 6. 12. 2018

Podpis.....

Poděkování

Velmi rád bych chtěl poděkovat svým rodičům a své sestře za všeobecnou podporu, které se mi od nich během vysokoškolského studia dostávalo. Za odborné konzultace a velmi inspirativní výuku filozofie děkuji doc. Mgr. Michaelu Hauserovi, Ph.D.

Tuto práci bych rád věnoval svým prarodičům, kteří v letech tvrdé totality prožili své mládí.

Abstrakt

Diplomová práce se zabývá vývojem marxistické filozofie v dílech Karla Kosíka a Milana Machovce v 50. letech 20. století a zkoumá vliv tohoto myšlení na jejich stěžejní díla v následující dekádě. V práci je rozpracováno také historické a ideologické pozadí padesátých let, ve kterém se formovaly osobnosti a myšlenky obou autorů. Dále následuje analýza filozofické diskuze, která v tehdejším Československu probíhala a je zde sledován její vliv na Kosíkovo a Machovcovo myšlení. V závěrečné části práce jsou nastíněny také filozofické podněty přicházející z fenomenologie a existencialismu, které autoři postupně včlenili do svého pojetí marxismu.

Abstract

The diploma thesis deals with development of Marxist philosophy in works of Karel Kosík and Milan Machovec in 1950's and analyzes the influence of this thinking upon their most influential works in the following decade. In the thesis is also shown historical and ideological background of this period, in which the characters and ideas of both authors were formed. Then follows analysis of philosophical discourse in then Czechoslovakia, which influenced Kosík's and Machovec's way of thinking. In the final part there are outlined the incentives coming from phenomenology, existentialism, which has been incorporated into the Marxism of Kosík and Machovec.

OBSAH

Úvod	6
1. Kulturněhistorické pozadí padesátých let	9
1.1 Poúnorové změny	9
1.2 Perzekuce	14
1.3 Politický režim a československá společnost	18
2. Marxistická ideologie a filozofie na přelomu 40. a 50. let	25
2.1 Prolínání ideologie a filozofie před rokem 1948	27
2.2 Změny po roce 1948	33
3. Karel Kosík a situace v padesátých letech	37
3.1 Revizionismus a boj proti dogmatismu	38
3.2 Změny po roce 1956	45
3.2.1 Filozofická diskuze a kritika revizionismu	48
3.2.2 Příčiny revizionismu a jeho důsledky	55
3.3 Karel Kosík a diskuze o dějinách českého myšlení	57
4. Milan Machovec v padesátých letech	64
4.1 Machovec v době boje proti dogmatismu	64
4.2 Machovec po roce 1956	75
5. Karel Kosík a Milan Machovec v šedesátých letech	84
5.1 Kořeny Dialektiky konkrétního	84
5.2 Milan Machovec a jeho práce v šedesátých letech	93
Závěr	102
Citovaná literatura	105

Úvod

V roce velkých výročí české a československé historie si připomínáme také dva letopočty, které rámuji téma mé diplomové práce. Prvním z nich je rok 1948, který se do dějin zapsal z dnešního hlediska nechvalně známým převzetím moci komunistickou stranou. Druhým datem je rok 1968, kdy nás již podruhé „osvobodila“ vojska Rudé armády a dalších spřátelených zemí. Z pohledu mé generace jde o etapu čistě historickou, od které máme již značný časový odstup, tudíž na ni můžeme nahlížet bez subjektivní averze. Musíme si ale přiznat, že ve veřejném prostoru přetrvává pouze negativní náhled na celého období před rokem 1989, který byl nastaven v průběhu 90. let. Absolutní popření předlistopadového vývoje však už vyčerpalo svůj pozitivní rozměr, který mělo při tvorbě nových institucí a myšlenkovém oddělení od předchozí doby. Mnohem více než odkaz „minulého režimu“ nás teď trápí negativní důsledky spojené s polistopadovou transformací. Myslím si, že z dialektického úhlu pohledu na dějiny již uzrál čas, aby v předvečer třicátého výročí sametové revoluce i veřejný diskurs zaujal objektivnější pohled na dobu a zejména myšlení 50. a 60. let.

Z vědeckých kruhů již dlouhou dobu přichází podnět k novému pohledu na marxistické myšlení, které je v našem prostředí stále chápáno negativně. Lidé jako Michael Hauser či Ondřej Slačálek nebo i současný děkan Filozofické fakulty Univerzity Karlovy Michal Pullmann jsou toho živým důkazem. V souvislosti s již výše zmíněnými výročími stále vidíme, jak je vedena přímá linie mezi terorem Komunistické strany Československa a marxistickou filozofií. Hrůzy stalinistického režimu ani destruktivní vliv normalizace na mentalitu obyvatelstva dnes již nikdo nepopírá. Vedle toho je ale potřeba revidovat náš pohled na význam marxistické filozofie pro naši dobu. Zastávám názor, že dnes již není nutné pouze přikyvovat nadávkám přicházejícím z řad politiků pravicových a nacionálních stran, kteří ve své protisocialistické rétorice hází do stejného koše jak staré stalinisty, tak levicově smýšlející intelektuály.

Jako téma své diplomové práce jsem si vybral český nedogmatický marxismus, abych přispěl ke změně pohledu na tuto filozofii tím, že ukážu jednu z jeho inspirativních podob. V marxistickém pojetí světa vidím jednu velkou výhodu, a to že v sobě snoubí sociální pohled na člověka, jeho autentický vztah k práci a materiální náhled na svět. Musíme si totiž přiznat, že i když dnes často zjednodušujeme materialismus na přízemní pojetí světa, tak v každodenním životě jsme materialismem přímo posedlí. Proto jsem se

rozhodl svoji práci zaměřit právě na myšlenky Karla Kosíka a Milana Machovce, kteří se podrobně zabývali otázkou lidského subjektu v materiálním světě. Tito autoři totiž ve svých dílech dokázali překlenout problém, který nás dnes trápí, jímž je naše neschopnost se v rámci každodenní materiální obsese vztáhnout k věcem, které člověka přesahují. Karel Kosík a Milan Machovec dokázali materialistického člověka ukotvit jak ve vztahu ke společnosti a světu, tak i k univerzu.

Předkládaná práce *Nedogmatický marxismus 50. a 60. let v Československu (Karel Kosík a Milan Machovec)* je tedy reakcí na převládající pohled na marxismus a snahou přiblížit jeho aktuálnost. Cílem práce je představit, jakým způsobem se autoři Karel Kosík a Milan Machovec začali v průběhu 50. let odklánět od oficiální filozofie (ideologie) komunistické strany a jaký vliv to mělo na jejich stěžejní díla v době 60. let. Těžiště práce se nachází ve výzkumu málo známého období filozofických debat 50. let, kterých se oba autoři v různé míře účastnili a které akcelerovaly vývoj jejich filozofického myšlení v následující dekádě.

Při psaní diplomové práce jsem přitom vycházel z myšlenky, že je třeba nejprve alespoň rámcově představit dobu nástupu komunistického režimu a nejtvrďšího stalinismu, aby bylo zřejmé, na jakém politickém pozadí zmiňovaní autoři tvořili. V této části práce jsem vycházel především z publikace Karla Kaplana *Proměny české společnosti (1948–1960)* a z knihy Lenky Kalinové *Společenské proměny v čase socialistického experimentu*, které podle mého názoru vhodným způsobem pokrývají celé dané období.¹ V návaznosti na historický kontext jsem se rozhodl rozpracovat ideologické působení komunistické strany a ukázat tak, jakým způsobem se na přelomu 40. a 50. let tvořil vztah mezi ideologií a filozofií. Tuto kapitolu pokládám za zvlášť důležitou k pochopení dogmatického prostředí, ve kterém oba autoři začínali svoji akademickou dráhu. Při zpracování této části jsem vycházel zejména z knihy Michala Kopečka *Hledání ztraceného smyslu revoluce: počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960*, která je v českém prostředí jedinou moderní, a stěžejní reflexí ideologicko-filozofického prostředí 50. let.² Při rozboru tohoto tématu jsem přihlédl také k dobově zatížené, ale faktograficky velmi

---

¹ Kaplan, K., *Proměny české společnosti (1948–1960)*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2013.; Kalinová, L., *Společenské proměny v čase socialistického experimentu*. Praha: Academia 2007.

² Kopeček, M., *Hledání ztraceného smyslu revoluce: počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960*. Praha: Argo 2008.

přínosné práci autorů Jakuba Netopilíka a Ladislava Hrzala *Ideologický boj ve vývoji české filozofie*.³

Ústřední část diplomové práce vychází ze studia příspěvků a diskuzí, které byly publikovány zejména na stránkách *Filosofického časopisu* a *Literárních novin* mezi lety 1953–1960. Cílem těchto dvou kapitol je ukázat, jak se odborná a částečně i veřejná diskuze prolínala s Machovcovými a Kosíkovými díly této doby. Rozbor odborných i novinových článků je zde navázán na analýzu jejich děl s cílem nalézt myšlenkový posun a ukázat jejich metodologické postupy založené na specifickém pojetí marxismu. Vedle knižní, novinové a časopisecké produkce jsem při zpracování této části práce použil sborník s názvem *Filosofie v dějinách českého národa*, který vyšel u příležitosti celostátní filozofické konference pořádané v dubnu 1958.⁴

Poslední kapitola mé práce je věnována tvorbě Machovce a Kosíka v 60. letech. Zde jsem si dal za cíl u obou autorů naznačit myšlenkovou provázanost s dobou 50. let a akcentovat tak kontinuitu jejich filozofické práce. Kromě různých marxistických tendencí jsem se zde pokusil ukázat, jak se postupem času do jejich děl dostávala témata mající původ ve fenomenologii, existencialismu a v Machovcově případě i v náboženství. V závěru této práce jsem shrnul a porovnal filozofický vývoj obou autorů.

---

³ Hrzal, L. – Netopilík, J. *Ideologický boj ve vývoji české filozofie*. Praha: Svoboda, 1983.

⁴ Kosík K., *Dějiny filosofie jako filosofie*. In: Kosík, K. – Popelová, J., (edd.) *Filosofie v dějinách českého národa: protokol celostátní konference o dějinách české filosofie v Liblicích ve dnech 14.-17. dubna 1958*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958.

1. Kulturněhistorické pozadí padesátých let

V průběhu první poloviny 20. století zaznamenal středoevropský prostor hned několik zásadních historických předělů, proto někteří státníci (De Gaulle a Winston Churchill) a posléze i historici toto období nazývají druhou třicetiletou válkou.⁵ S trochou nadsázky lze tvrdit, jak ostatně toto přirovnání ukazuje, že český a potažmo středoevropský prostor tak zásadní změny ještě nezažil. Najednou se zdá, že se urychlily procesy, které by Fernand Braudel zahrnul do sféry „*longue durée*“⁶. V průběhu několika desetiletí se velmi radikálně změnila struktura vlastnických vztahů, několikrát se změnily hranice států a jejich politické zřízení. Došlo k naprostému převrácení sociální struktury obyvatelstva a mnohonárodnostní prostředí Rakouska-Uherska bylo po odsunu německého obyvatelstva zredukováno na soužití Čechů a Slováků.

K zásadním změnám došlo i v celé geopolitické orientaci tohoto prostoru. Tradiční závislost na strukturách Svaté říše římské a jejích politických nástupců byla s porážkou tohoto mocenského a kulturního centra načas potlačena. Koncept sovětských satelitů zvítězil nad snahami, které započal už císař Ota III. svým plánem na *Renovatio Imperii Romanorum*⁷ a teoreticky podchytil Friedrich Nauman ve své knize *Mitteleuropa*.⁸ Neúspěch nacistického ovládnutí střední Evropy vedl k instalaci socialistických režimů sovětského typu. V československém případě předcházelo nástupu nového totalitního režimu krátké přechodné období let 1945-1948, charakterizované snahou o realizaci tzv. lidové demokracie. V prostředí zredukované politické scény bylo jen otázkou času, kdy „demokratické“ strany podlehnou tlaku komunistů, které při přejímání moci podporoval Sovětský svaz.⁹

1.1 Poúnorové změny

Když v únoru roku 1948 vznikla druhá obměněná Gottwaldova vláda, bylo již o dalším směřování Československa rozhodnuto. Velká část společnosti politiku Sovětského

---

⁵ Neumann, S., *The Future in Perspective*. New York, Putnam 1946, s. 10.

⁶ Braudel, F., *Histoire et sciences sociales*. In: *Ecrits sur l'histoire*. Paris: Flammarion, 1962.

⁷ Seibt, F., *Deutschland und die Tschechen - Geschichte einer Nachbarschaft in der Mitte Europas*, München 1997, s. 41-49.

⁸ Naumann, F., *Mitteleuropa*. Berlin: Reimer 1915.

⁹ Devátá, M. – Kocian, J. (ed.), *1948: únor 1948 v Československu: nástup komunistické totality a proměny společnosti*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2011, s. 17–23.

svazu podporovala a vřelý vztah k východnímu sousedovi nebyl jen součástí oficiální politické rétoriky. Přesto se československá společnost po únoru ocitla pod velkým tlakem. Jak komunisté doma, tak Sovětský svaz v tlačili v mezinárodním měřítku na urychlené uplatňování sovětského vzoru.¹⁰ Třebaže část společnosti byla s novými pořádky nespokojena, oficiální rétorika již nepřipouštěla kritiku sovětského režimu ani jeho metod. Veřejně mohlo být ventilováno pouze nadšení z nového směřování, které zasáhlo velkou část společnosti. Sovětský svaz se tak na dalších čtyřicet let stal garantem politického směřování Československa a svými přímými zásahy držel komunistický režim u moci.¹¹

V průběhu padesátých let prošel nově vzniklý režim hned třemi vývojovými stádii. Vznik a stabilizace komunistické totality skončily v souvislosti s událostmi roku 1953, kdy se poprvé objevily veřejné protesty proti nové měnové politice státu. Toto období první krize přibližně kopíruje vývoj v Sovětském svazu, kde po Stalinově smrti probíhal transfer moci. S nástupem Nikity Chruščova došlo k veřejnému odsouzení předchozí politiky, ale slibované uvolnění bylo ukončeno potlačením polských protestů a vojenskou intervencí v Maďarsku. V Československu došlo k překonání krize až v roce 1957 s nástupem nového vedení strany a státu reprezentovaným Antonínem Novotným. Vítězství socialismu jako dalšího stádia vývoje společnosti pak ve formálním smyslu stvrdila nová socialistická ústava.¹²

Stačilo pouze deset let, aby se socialistický režim ustanovil. Přestože šlo o politický systém, který byl většinově diskontinuitní, byla jeho instalace doprovázena dichotomní rétorikou, která zdůrazňovala návaznost na českou tradici. Jak uvidíme níže, v ideologické rovině šlo o nalezení teoretické syntézy mezi pokrokovým odkazem českých dějin a pokrokovostí převzatou podle sovětského vzoru. V mnoha ohledech však šlo spíše o faktické převrácení dosavadní tradice a vývojových trendů, což mělo vést ke vzniku nového kolektivního vědomí. Nová sebeidentifikace měla být na příště navázána na

---

¹⁰ Kaplan, K., *Proměny české společnosti (1948-1960)*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2013, s. 7.

¹¹ Kaplan, K., *Proměny české společnosti (1948-1960)*, s. 33-34; *Stenoprotokol z I. schůze Národního shromáždění Národní shromáždění Československé republiky v Praze v sobotu dne 9. července 1960: část 4. Národní shromáždění Československé socialistické republiky 1960 – 1964: Stenoprotokoly*. [cit. 1-9-2017]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/001schuz/s001004.htm>

¹² Kaplan, K., *Proměny české společnosti (1948-1960)*, s. 31; Kalinová, L., *Společenské proměny v čase socialistického experimentu*. Praha: Academia 2007. s. 119.

třídní hledisko a směřování do budoucna.¹³ Přitom předcházející národní identifikace byla zaměřena na historický národ.¹⁴

Z tradiční koncepce národa komunisté účelově převzali vymezení se vůči německému prvku. Komunisté dokázali tuto kartu velmi šikovně využít k zastrašení společnosti.¹⁵ Režim se stabilizoval v době vyhocené studené války a strašení válkou bylo vždy spojeno s argumentem tzv. německého revanšismu. Neustálá hrozba války vedla k tlaku na militarizaci společnosti a v mnoha ohledech lze mluvit o vojenském duchu, který se odrážel v dobové propagandě.¹⁶ Německá otázka také hrála velkou roli při perzekuci politické opozice, kdy jakékoliv reálné, či domnělé napojení na „německé revanšisty“ znamenalo veřejnou diskreditaci, či perzekuci.¹⁷ Obecně lze říct, že se první etapa budování socialismu nesla v duchu perzekuce a represe, která byla závislá na aktuální politické situaci a stala se životodárným prvkem režimu.¹⁸

Prvním represivním krokem, který komunistické vedení státu učinilo, byla celkem pochopitelně likvidace politické opozice. Nejenže byla „obrozena“ vládnoucí Národní fronta, ale následovalo i podrobení jednotlivých politických stran. V případě sociální demokracie došlo k jejímu sloučení s KSČ a členskou základnu museli opustit nepohodlní straníci. Některým z nich byl ale umožněn přestup do jiných obrozených stran. Na Slovensku byla zrušena Demokratická strana a vystřídala ji značně zredukovaná Strana slovenskej obrody, která vstoupila do Národní fronty. Politická participace se tak na příště stala jen demokratickou fasádou autoritativního režimu a význam voleb se redukoval na legitimizační rituál. Toho si byla značná část společnosti vědoma a prostředky, jak vyjádřit nesouhlas, se ztenčily na minimum. Snad jen psychologický význam mělo pro aktéry vzhazování bílých lístků, či záměrná neúčast na volbách, což režim nemohlo nijak ohrozit.¹⁹

Hned po únorovém převratu začala také likvidace nepolitické občanské společnosti. Akční výbory Národní Fronty, které vznikly ve všech spolcích a společenských organizacích, postupně převzaly vliv a začaly se zbavovat nepohodlných členů. Následně vláda sáhla k rušení a zákazu některých spolků. V návaznosti na to byl v roce 1950 přijat

---

¹³ Kaplan, K., *Proměny české společnosti (1948-1960)*, s. 6.

¹⁴ Řezník, M., *Formování moderního národa: (evropské "dlouhé" 19. století)*. Praha: Triton 2003, s. 28-40.

¹⁵ Kaplan, K., *Proměny české společnosti (1948-1960)*, s. 7.

¹⁶ Kaplan, K., *Proměny české společnosti (1948-1960)*, s. 32.

¹⁷ Koura, P. – Kouřová, P., *Žádáme trest smrt! Propagandistická kampaň provázející proces s Miladou Horákovou a spol. ÚSTR, Praha 2008. s 26-27.*

¹⁸ Kaplan, K., *Proměny české společnosti (1948-1960)*, s. 31-32.

¹⁹ Tamtéž, s. 36-37.

nový spolkový zákon, který dal větší pravomoci ministerstvu vnitra, které do budoucna rozhodovalo, které organizaci bude povolena činnost. Komunistický režim se rozhodl pokračovat v budování jednotných centrálně řízených organizací. Vedle již existujícího Revolučního odborového hnutí (ROH) vznikl Československý svaz mládeže²⁰ a další organizace s miliony svých členů.²¹ Nyní to byla komunistická strana, která určovala, jaké občanské zájmy budou uspokojovány. Orgány společenských organizací se staly nástrojem moci a ztratily svůj původní účel, kterým bylo vykonávání tlaku na vedení státu. Převodové páky směřovaly jen jedním směrem a to od centra moci k jednotlivým zájmovým organizacím.²²

Podobné kontrole byl podroben i tisk, na který po únoru dohlížel ústřední aparát Národní fronty, jehož činností zaniklo hned 111 časopisů. Většinou šlo o tiskoviny politické, případně společenskovedně orientované. V následujících letech směly být vydávány už jen časopisy a deníky zájmových organizací, odborné, zábavné a obrázkové a byla změněna strategie jejich kontroly. Šlo zejména o vliv nad personálním obsazením redakcí, kdy byl vyvíjen přímý tlak na sladění obsahu článků s komunistickými záměry. Samotný ÚV KSČ se vyjadřoval k vydání některých článků.²³ V průběhu roku 1948 se jako odpor proti postupu Národní fronty objevilo několik vln ilegálních tiskovin, ale komunisté je dokázali celkem úspěšně potlačit. Posléze k podobným aktivitám docházelo pouze ze zahraničí a to zejména po zmírnění politického napětí v letech 1953-1956, kdy šlo o takzvané balónkové akce.²⁴

V roce 1953 komunisté zavedli samostatný cenzurní úřad na ministerstvu vnitra nazvaný *Hlavní správa tiskového dohledu*, který měl za úkol chránit státní tajemství a obecné zájmy státu. Protistátní činnost a ideologická diverze byla postihována nejen v případě tiskovin, ale také v případě divadelních a jiných představení a osvětové činnosti. Od autorů bylo vyžadováno, aby se drželi pravidel dominantního uměleckého směru, kterým byl socialistický realismus. Kdo nebyl ochoten se této zideologizované kultuře podrobit, byl donucen k ukončení činnosti, či perzekuován. Kultura se tak vedle

---

²⁰ Tamtéž, s. 45.

²¹ Svaz československo-sovětského přátelství, Svaz protifašistických bojovníků Československý výbor žen, Československý svaz tělesné výchovy, Svaz pro spolupráci s armádou, Československý červený kříž a např. Svaz požární ochrany viz Kaplan, K., *Proměny české společnosti (1948-1960)*, s. 45.

²² Kaplan, K., *Proměny české společnosti (1948-1960)*, s. 46-48.

²³ Tamtéž, s. 48.

²⁴ Tamtéž, s. 58.

žurnalistiky stala dalším nástrojem ve službách vládnoucí politiky.²⁵ Svoboda uměleckého či tvůrčího projevu fungovala jen pro ty, kteří s režimem souhlasili a tvořili v předem daných ideologických mantinelech.²⁶

Po uvolnění poměrů v šedesátých letech ale nestačila *Hlavní správa* hlídat vše, proto zavedli také úřad s názvem *Československé ústředí knižní kultury*, který měl na svědomí důkladnou „očistu“ knihoven. Zmizely v první řadě všechny protisovětské, „trockistické“ tisky a také díla legionářská a knihy Tomáše G. Masaryka a Edvarda Beneše. Mnohdy šlo o velmi cenné exempláře.²⁷ Stále jim však unikaly fakulní časopisy, trampská setkání, koncerty moderní hudby a soukromé výstavy obrazů.²⁸ Vedle toho byly kontrolovány zásilky ze zahraničí, politicky závadné cizí tiskoviny.²⁹

Následkem této politiky bylo, že se většinová společnost stala příjemcem pouze jednostranných informací. Masivní informační manipulace zamlžovala realitu a sledovala své vlastní ideologické cíle. Dokonce i nižší komunističtí funkcionáři si v průběhu let stěžovali na malou informovanost. Komunistické vedení uvalilo přísné embargo na šíření zpráv zejména o zahraničněpolitickém vývoji a o reálné hospodářské situace v ČSR. Existovaly tři stupně tajnosti a pouze předsednictvo ÚV KSČ bylo plně informováno o stanu věci. Ostatní členové komunistické strany nevěděli víc než řadoví občané.³⁰ Kromě ideologických důvodů toto informační embargo mělo především pragmatické důvody. Komunisté se obávali nepokojů, které by korektní publicistika mohla způsobit.³¹

První etapa budování socialismu se tedy vyznačovala v první řadě eliminací demokratických institucí, kterými byla politická opozice, spolkový život a svoboda slova a uměleckého projevu. Je pochopitelné, že společenské vrstvy, které byly schopny kritického myšlení, si dokázaly udržet jistý kritický přístup k veřejně artikulovaným „pravdám“. V této vnitřní rezistenci jim bylo oporou vysílání zahraničních sdělovacích prostředků. Kritické hlasy se ve společnosti ozývaly nejpozději od roku 1953, ale komunistická strana se snažila tuto kritiku razantně korigovat. Kritizovány mohly být pouze poměry na komunální úrovni a poměry na pracovišti. Jen výjimečně mohla být vyjádřena kritika

---

²⁵ Tamtéž, s. 54-55.

²⁶ Tamtéž, s. 50-51.

²⁷ Tamtéž, s. 54.

²⁸ Tamtéž, s. 53-54.

²⁹ Tamtéž, s. 52.

³⁰ Tamtéž, s. 59-60.

³¹ Tamtéž, s. 52.

fungování ministerstev, ale politika strany nemohla být veřejně kritizována.³² Od šedesátých let se komunisté snažili podchytit negativní hlasy ve vlastní straně tím, že pořádali všenárodní předsjezdové diskuze, na kterých se měly řešit hlavní otázky tehdejšího stavu a vývoje společnosti. Stále ale přetrvával fenomén padesátých let a to, že kritizováni mohli být jen nižší kádry a to ještě v poměrně formální úrovni.³³

1.2 Perzekuce

Pokud v souvislosti s padesátými lety něco utkvělo v historickém povědomí české a slovenské společnosti, tak je to určitě perzekuce. Násilí páchané na nepřátelích komunistické strany a lidově demokratického zřízení mělo pro režim stabilizační rozměr. Pro ospravedlnění tohoto přechodného násilí nemuseli komunisté chodit daleko. Teoretický základ mu dali již Engels (potažmo Marx) a teoretického a praktického mistrovství docílila Leninova strana v průběhu ruských revolučních let.³⁴ Perzekuce tak byla až do roku 1953 předním konstitučním a tmelícím prvkem při výstavbě socialistické společnosti.³⁵ Komunisté, kterým i před rokem 1948 připadla vlivná ministerstva, jako bylo ministerstvo vnitra, obrany a informací, měli v rukou silný aparát k výkonu moci.³⁶

Již výše bylo nastíněno, jakým způsobem orgány státní moci zasáhly proti občanské společnosti a jak bylo uvaleno embargo na šíření „nepřátelských“ informací. To by nebylo možné, kdyby vedení komunistické strany nedisponovalo rozsáhlými informačními sítěmi. Informace o společnosti se k němu dostávaly, jak díky vnitrostranickému informačnímu systému, tak zejména díky zpravodajským hlášením STB a armády. Na základě takto získaných informací se vedení strany rozhodovalo o závažnosti protirežimních vystoupení. Proti tzv. „pomýleným“ uplatnily stranické orgány pouze opatření politického typu s cílem získat jejich loajalitu, ale proti vyloženě nepřátelským vystoupením byla použita trestně právní represe.³⁷

Právě změna právního systému a extenzivní výklad starých právních institutů umožnil komunistům realizovat svoji politiku. V letech 1948-1951 proběhla tzv. právnícká dvouletka, kdy došlo k přijetí nového trestního zákona a především trestního řádu. Stejně

---

³² Tamtéž, s. 52.

³³ Tamtéž, s. 57.

³⁴ Lenin, V. I., *Vybrané spisy, svazek 3*. Praha: Svoboda 1974. s. 304-310; 366- 371

³⁵ Kaplan, K., *Proměny české společnosti (1948-1960)*, s. 81.

³⁶ Vláda Klementa Gotwalda [cit. 30.11.2018]. Dostupné z <https://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1945-1960-csr/klement-gottwald-1/prehled-ministru-24681/>

³⁷ Kaplan, K., *Proměny české společnosti (1948-1960)*, s. 61.

tak byl novelizován a znovu přijat zákon na ochranu republiky, na jehož základě vznikl nový Státní soud a reformovaná Státní prokuratura. V trestněprávním procesu nyní hlavní roli zaujal prokurátor a podobně jako soudu, tak také prokuratuře byly napříště nadřizeny orgány STB a další stranické instituce. STB tak nahradila institut vyšetřujících soudců a nad jejím vyšetřováním formálně dohlížela jen prokuratura. Naproti tomu se role obhájců v trestním řízení značně snížila a komunistická strana pečlivě prověřovala a vybírala profesionální soudce. Z tohoto krátkého přehledu změn tedy jasně vyplývá, že strana podřídila výkon spravedlnosti svým zájmům a lidé na příště nemohli hledat oporu v nezávislé soudní moci. Změnou právního řádu ČSR byl dán základ ústřední nezákonnosti režimu.³⁸

Komunisté však vlnu represe rozpoutali hned po únorovém převratu a to ještě dřív než mohli vytvořit procesně-právní rámec perzekucí. Masivní pounorové čistky se dotkly asi 250-280 tisíc lidí. Zásadou akčních výborů byly vyčistěny zájmové organizace, z nichž na prvním místě byl pochopitelně Sokol, jehož revolučního potenciálu se komunisté obávali. Měli strach z protestů, či povstání, které by mohly doprovázet pohřeb Edvarda Beneše. Další společenskou skupinou, u níž hrozilo ostré vystoupení proti režimu, bylo studentstvo. Následkem činnosti akčních výborů byla vyloučena asi třetina všech studentů, tedy přibližně 10 tisíc. Počet se na konec snížil, protože asi třem tisícům z nich pomohlo k návratu ke studiu odvolání, které podali.³⁹

Komunisté se svými postihy snažili dospět k třídní justici, kdy hlavním cílem bylo trestat především příslušníky bývalé buržoazie. Do této kategorie spadali všichni tzv. boháči a lidé z řad vysokého armádního důstojnictva a také bývalí vysocí úředníci.⁴⁰ Vhodným nástrojem pro trestání těchto obyvatel byl princip notoriety, kdy nebylo nutno dokazovat provinění pachatele, ale bylo pouze poukazováno na všeobecnou známost trestnosti jeho chování. Orgány veřejné moci vystupovali vůči těmto buržoazním živlům velmi tvrdě a už od roku 1948 budovaly tábory nucených prací⁴¹ po sovětském vzoru a na rady Moskvy.⁴²

---

³⁸ Tamtéž, s. 62-63.

³⁹ Tamtéž, s. 66.

⁴⁰ Tamtéž, s. 68.

⁴¹ Tamtéž, s. 68.

⁴² Tamtéž, s. 70.

Perzekuce v prvních poúnorových letech zasáhla především nekomunistickou politickou opozici. Mezi hlavní procesy patřil proces s generálem Heliodorem Píkou⁴³, proces s dr. Miladou Horákovou, či proces s katolickou inteligencí.⁴⁴ Nebyly ušetřeny ani sportovní a filmové ikony, které se znelíbily režimu. Komunistická propaganda se postarala o jejich veřejnou dehonestaci stejně jako všech souzených a odsouzených „nepřátel lidu“. ⁴⁵ Po roce 1950 se ale karta obrátila a na popud Moskvy komunisté začali hledat nepřátele ve vlastních řadách. Když v roce 1949 sovětské poradci v Maďarsku zinscenovali proces s László Rajkém, byla rozpoutána očista komunistických stran i v dalších státech východního bloku a Československo nezůstalo výjimkou.⁴⁶

V letech 1951-1952 perzekuce obyvatel vyvrcholila. Moskva stanovila počty předních komunistů, kteří museli být v rámci vnitřní kritiky strany zlikvidováni. Velmi užitečným klíčem k odstranění vnitřní opozice se ukázalo být obvinění ze sionismu. Antisionistické hnutí vedlo k perzekuci vlivných „židovských“ komunistů, v jejichž čele stál generální tajemník ÚV KSČ Rudolf Slánský. Paradoxem zůstává, že bolševici, kteří byli nacisty kritizováni za šíření „Jüdischer Bolschewismu“, se v důsledku mezinárodní politiky rozhodli eliminovat své „židovské“ členstvo. Uplatnily tedy národnostně-náboženské hledisko při perzekuci svých členů.

Podobně tomu bylo i při procesu s tzv. slovenskými buržoazními nacionalisty, kdy byla odsouzena národnostní orientace slovenských komunistů a jejich domnělá spolupráce s katolickým režimem.⁴⁷ Tento proces také zásadně změnil pohled na význam Slovenského národního povstání v československých dějinách, protože perzekuovaní komunisté jako dr. Gustav Husák a Laco Novomestský byli aktivními účastníky povstání. Mimo to se oba podíleli se i na převzetí moci komunisty na Slovensku.⁴⁸ Novomestský a jeho kolegové byli obviněni ze spolupráce s luďáckým režimem a byl odsouzen jejich odlišný pohled na státoprávní uspořádání Československa. Řešení národnostní problému Československa se

---

⁴³ Benčík, A. – Richter, K., *Vražda jménem republiky: tragický osud generála Heliodora Píky*. Praha: Ostrov 2014, s. 40-56.

⁴⁴ ANEV Anev, P., Procesy s údajnými přísluhovači Zelené internacionály. In: *Paměť a dějiny*, 2012, č. 4, s. 23–34.

⁴⁵ Černý, J., *Jiřina Štěpničková*. Praha: Brána, 1996, s. 188-193.; Macků, J. *Utajené stránky hokejové historie [I]: Zapřené generace: Vyškrtnuti z historie, vymazání z paměti. Obětovaní šampióni: Mistři světa určeni k likvidaci*. Praha: Nakladatelství Jindřich Procházka – TYPO JP 2004, s. 229-254.

⁴⁶ Kaplan, K., *Proměny české společnosti (1948-1960)*, s. 63.

⁴⁷ Tamtéž, s. 74.

⁴⁸ Tamtéž, s. 74-75.

tak znovu odsunulo na neurčito, neboť požadovaná decentralizace nevyhovovala mocenským záměrům komunistů.⁴⁹

Od roku 1950 se perzekuce rozšířila také na dělníky a rolníky a klesly počty trestané buržoazie.⁵⁰ Trestání byli jak řadoví dělníci, tak obyčejní členové strany a nižší komunističtí funkcionáři, na které došlo v rámci očisty strany. Perzekuce rolníků naproti tomu souvisela s násilnou kolektivizací, kdy symbolem pronásledování se po ruském vzoru stal kulak (кулак). Tito bohatí statkáři byli, často proti své vůli, nuceni vstoupit do jednotných družstev (колхоз). Což vedlo k absurdní situaci, protože v družstvech na ně bylo pohlíženo jako na třídního nepřitele, přestože šlo o nositele zemědělského know-how, které zemědělství potřebovalo.⁵¹

Perzekuce tak prostoupila celou společnost a nenašla by se zřejmě žádná společenská skupina, kterou nezasáhla. Politické procesy přímo postihly až sto tisíc lidí, ale konečné číslo není známo.⁵² Avšak mnoho obyvatel bylo trestáno ztrátou svého místa nebo přesunem na horší pracovní pozici. V době panování kultu osobnosti žila velká část společnosti ve strachu o svoji budoucnost a obávala se pronásledování.⁵³ Třebaže v roce 1953 došlo k jistému uvolnění, to však nemělo dlouhé trvání. V roce 1958 začalo další kolo třídně politických prověrek, které mělo potrestat politické protesty z let 1953-1956.⁵⁴ K tomu se také přidala perzekuce rolnictva, protože vrcholila poslední fáze kolektivizace.⁵⁵

Z výše zmíněného nástinu chování komunistické moci lze dojít k závěru, že komunisté perzekuci používali jako hlavní nástroj prosazení své moci. Jakmile režim polevil svůj nátlak na společnost, dostavily se protirežimní protesty. Pokud však násilí dobře fungovalo v době tuhého stalinismu a stabilizovalo režim, tak po roce 1956 tomu již bylo jinak. Společnost konce padesátých let již nešlo uchlácholit sliby o lepších zítřcích a násilí již nebylo možné tolerovat a omlouvat. Počáteční nadšení a motivace obyvatelstva při budování socialistické vlasti poklesla.⁵⁶

---

⁴⁹ Rychlík, J., *Češi a Slováci ve 20. století*: Praha: Nakladatelství Academic Electronic Press 2012, s. 403- 406

⁵⁰ Kaplan, K., *Proměny české společnosti (1948-1960)*, s. 64-65.

⁵¹ Tamtéž, s. 72.

⁵² Tamtéž, s. 77.

⁵³ Tamtéž, s. 63.

⁵⁴ Tamtéž, s. 74.

⁵⁵ Tamtéž, s. 75.

⁵⁶ Tamtéž, s. 81.

1.3 Politický režim a československá společnost

Socialistický režim přinesl zjednodušení politického systému. Komunistická strana ovládla zbylé strany Národní fronty a jednotlivé strany stejně jako veřejné úřady prošli důkladnou prověrkou svých členů. Demokratické instituce, které v době třetí republiky fungovaly jen v omezené míře, nadobro ztratily svůj význam. Komunisté v řízení státu prosazovali dichotomní zásadu demokratického centralismu, která v důsledku přinesla více centralizace než demokratizace.⁵⁷ Všechna moc se nyní nacházela v rukou ústředních orgánů státu a strany. Omezena byla i autonomie místních národních výborů, ty se staly pouze vykonavateli nařízení příslušných ministerstev a usnesení sjezdů komunistické strany. Po dobu nejtužšího stalinismu do nich neproběhly volby, ke kterým došlo až v roce 1954.⁵⁸

V důsledku nemožnosti rozhodování na místní úrovni a značnému podfinancování samosprávy ztratili obyvatelé zájem o místní politiku.⁵⁹ To vedlo k reálnému zániku samosprávy, neboť v mnoha případech nekompetentní úředníci pouze schvalovali to, co jim bylo svrchu předloženo.⁶⁰ V takto nastaveném systému bujel protekcionismus a kvetla korupce.⁶¹ Komunisté se tuto situaci pokusili řešit po roce 1956, kdy v zájmu propagované demokratizace decentralizovali státní správu a vytvořili tak větší prostor pro samosprávu. Přitom se snažili obměnit byrokratické kádry, jež se po roce 1948 početně rozrostly. Výsledkem těchto snah mělo být obnovení důvěry v samosprávu a přilákání kvalifikovaného obyvatelstva, o které v důsledku politických čistek samospráva přišla.⁶²

Po letech zvrátů, které od roku 1938 provázely Československou republiku, považovala společnost tyto změny za nutné. Mnoho lidí v novém politickém uspořádání vidělo novou naději a zbytek společnosti se s novou situací sžil, protože neviděl možnost, jak současný stav věcí zvrátit.⁶³ Volby a jiné legitimní demokratické prostředky změny vedení státu byly jen režimní fasádou, ale reálně nemohlo dojít k žádným změnám.⁶⁴

---

⁵⁷ Lenin, V. I., *Vybrané spisy, svazek 3*, s. 275-280.

⁵⁸ Rataj, T. – Ratajová, J. Národní výbory. Pokus o nový model veřejné správy (1945–1989). In: *Osm set let pražské samosprávy. Sborník příspěvků z 18. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy*. Praha: Scriptorium 2002. s.183–195.

⁵⁹ Kaplan, K., *Proměny české společnosti (1948-1960)*, s. 42.

⁶⁰ Tamtéž, s. 43.

⁶¹ Tamtéž, s. 44.

⁶² Tamtéž, s. 41.

⁶³ Tamtéž, s. 38.

⁶⁴ Tamtéž, s. 36-37.

Všechny ústavní funkce byly v rukou komunistů a s tímto faktem se muselo počítat.⁶⁵ Co však velká část společnosti nevěděla, byl fakt, že na vedení států se přímo podílí Sovětský svaz. Od roku 1949 vzrostl vliv sovětských poradců na chod státu a to prostřednictvím sovětské ambasády a posléze i přímé působnosti na jednotlivých ministerstvech, zejména ministerstvu vnitra. Nejvíce jich v ČSR působilo v roce 1951, kdy se podíleli na přípravách procesů s předními komunisty. Jen málokdo ve státě věděl o jejich přítomnosti, vyjma předních členů ÚV KSČ, a pokud věděl, neměl ponětí o jejich činnosti.⁶⁶

Sovětský svaz měl od konce války také velký zájem na československých hospodářských výrobcích. Přímý vliv na směřování československého průmyslu si Sověti zajistili díky nově vzniklé Radě vzájemné hospodářské pomoci. Směřování nového hospodářského plánu (od 1. pětiletky) bylo postupně přizpůsobováno sovětské zahraniční politice a roli, kterou mělo ČSR v rámci RVHP do budoucna zaujímat. Čechoslováci navazovali na úspěšnou průmyslovou tradici, ve které mohli konkurovat válkou zasaženým západním státům.⁶⁷ Sověti ale požadovali, aby se z Čech staly strojírna a ocelárny východního bloku, a proto přiměli komunistické vedení, aby začalo s přestavbou lehkého průmyslu na průmysl těžký.⁶⁸ Komunisté na to bez hlubší kritiky přistoupili.⁶⁹

Po sovětském vzoru se nové hospodářství budovalo jako veřejný statek, na jehož plody měl mít každý člen společnosti podíl, ale také měl mít za něj zodpovědnost. Dělníci sebe sama měli chápat jako spoluvlastníky celého znárodněného hospodářství a měli tedy formální nárok podílet se na vedení podniku. Avšak o rozhodování bylo v rukou plánovací komise a pocit spoluvlastnictví se u dělníků z pochopitelných důvodů nepodařilo probudit. Dělnictvo také postupně ztrácelo víru v lepší zítřky, když se stále většími požadavky na jejich výkon nerostla jejich životní úroveň. Zbytek tohoto přesvědčení jim vzala měnová reforma, která je připravila o jejich úspory a tím sanovala nedostatky v hospodaření státu.⁷⁰

Odrazem reálné ekonomické situace byla nízká životní úroveň společnosti. Počátkem padesátých let výrazně zaostávala výroba spotřebních výrobků a problematická byla i nízká kvalita výrobků. Vedle toho stagnovala také zemědělská výroba a to v důsledku vrcholící první fáze kolektivizace. Tristní byla situace také v oblasti výstavby bydlení, neboť špatná situace z dob protektorátu se ještě více zhoršila v důsledku přírůstu

---

⁶⁵ Tamtéž, s. 37.

⁶⁶ Tamtéž, s. 39.

⁶⁷ Tamtéž, s. 7.

⁶⁸ Tamtéž, s. 28.

⁶⁹ Tamtéž, s. 9.

⁷⁰ Tamtéž, s. 306.

obyvatelstva.⁷¹ Lidí očekávali, že v duchu komunistické propagandy poroste jejich životní úroveň, ale opak byl pravdou. Společnost trpěla permanentním nedostatkem základního spotřebního zboží, což obyvatele udržovalo v neustálé nejistotě a způsobovalo nárazové nákupní horečky.⁷² Olej do ohně pak přilila měnová reforma, která rozpoutala vlnu demonstrací, kterou komunisté razantně potlačili.⁷³

Komunistická propaganda nepřipouštěla neúspěch socialistického plánování a hospodaření. Místo toho připisovala vinu na vrub imperialistickým a protirežimním silám.⁷⁴ Nevyhovující situaci bylo třeba řešit, proto komunisté sáhli k snižováním cen, které mělo snížit výdaje domácnostem. Tím chtěli předejít dalším protestům, které by další prohlubování sociálních problémů způsobilo.⁷⁵ Kromě toho komunisté řešili nedostatky hospodářského plánování aktivizací pracujícího lidu. V tomto ohledu nejrozšířenější aktivitou byla podpora socialistického soutěžení, kdy se pracující zavazovali k pracovním výkonům přesahující jejich obvyklý objem vykonané práce. V prvních letech budování socialistického hospodářství přicházela údernická a stachanovská iniciativa zespona, ale po roce 1953 již musela být organizována stranickým vedením a odbory.⁷⁶ Dělnictvo postupem času začalo stachanovce a úderníky chápat jako negativní jev, který produkuje rozpory na pracovišti.⁷⁷

S klesající motivací dělnictva nebylo možné plnit stanovené plány a s rozvojem nových průmyslových odvětví se na hospodářských výsledcích projevoval nedostatek pracovních sil.⁷⁸ Komunisté se pro dělnické profese snažili získat obyvatelstvo z řad rolnictva, či perzekuované buržoazie. Tím si sice zčásti doplnili požadované početní stavy, ale příliv „nového“ nekvalifikovaného dělnictva způsoboval pokles výkonu a snížení kvality výrobků.⁷⁹ Lákadlem pro nově přichozí dělníky měly být vyšší mzdy.⁸⁰ Lidé tak opouštěli své profese ve službách a zemědělství a odcházeli pracovat do továren.⁸¹

---

⁷¹ Kalinová, L., *Společenské proměny v čase socialistického experimentu*, s. 193.

⁷² Tamtéž, s. 195.

⁷³ Tamtéž, s. 198.

⁷⁴ Kaplan, K., *Proměny české společnosti (1948-1960)*, s. 46-48.

⁷⁵ Kalinová, L., *Společenské proměny v čase socialistického experimentu*, s. 205-206.

⁷⁶ Kaplan, K., *Proměny české společnosti (1948-1960)*, s. 46-48.

⁷⁷ Kalinová, L., *Společenské proměny v čase socialistického experimentu*, s. 162.

⁷⁸ Tamtéž, s. 156.

⁷⁹ Kaplan, K., *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953-1956*. Brno: Barrister & Principal 2005, s. 307.

⁸⁰ Kalinová, L., *Společenské proměny v čase socialistického experimentu*, s. 163.

⁸¹ Tamtéž, s. 150.

V důsledku toho naopak chyběli zaměstnanci ve státní správě, samosprávě a také bezpečnostních složkách jako byla Veřejná bezpečnost a Státní bezpečnost.⁸²

Většina těchto problémů přetrvala i v druhé polovině padesátých let. Komunistům se nepodařilo vyřešit špatnou bytovou situaci a přibližně milion lidí stále bydlel na ubytovnách.⁸³ Naproti tomu rostla výroba spotřebního zboží a projevíly se první „výdobytky“ socialistického zřízení tím, že došlo k snížení pracovní doby ze 48 na 46 hodin.⁸⁴ Avšak velkým problémem zůstával nedostatek služeb, se kterými ekonomický plán nepočítal v takovém rozsahu, jaké obyvatelstvo požadovalo.⁸⁵ Obyvatelé s tímto stavem projevovali nespokojenost, ale málo kdy tato kritika zaznívala veřejně. Odbory od roku 1948 přestaly plnit svojí funkci a obyvatelstvu nezůstaly jiné nástroje obrany proti zvlí státní.⁸⁶

Odbory hrály v poúnorové společnosti naprosto opačnou roli. Jejich úlohou byla transmise různých zájmů a jasných direktiv, které směřovaly opačným směrem, tedy od vedení státu k zaměstnancům, kterými bylo všechno pracující obyvatelstvo země.⁸⁷ Není divu, že organizace a mobilizace práce, na kterých se odbory podílely, bylo už v letech 1945-1948 kritizovány sociální radou OSN a mezinárodní organizací práce. Organizace varovaly před nárůstem tzv. „nucené práce“ již v předúnorovém období.⁸⁸ Po roce 1948 už byla práce odborů čitelnější. Jejich úloha spočívala v tom, že v zájmu vládnoucí stranu zasahovaly proti stávkám, které se objevily zejména v souvislosti s měnovou reformou v roce 1953. Nakonec muselo být i úplnému laikovi jasné, že odbory nepracují v zájmu dělnictva.⁸⁹

Odbory tedy měly udržovat konsenzus mezi dělníky na pracovištích a usměrňovat tuto společenskou třídu v souladu s komunistickou politikou. Místo toho vzrostla nedůvěra k odborovým předákům a jejich snahy nepadaly na úrodnou půdu.⁹⁰ V roce 1953 se rozhodlo vedení ROH k změně politiky vůči vlastnímu členstvu. Skončil veřejně deklarovaný boj proti lajdákům a hlavní úlohou odborů se stalo střežení hospodářské

---

⁸² Tamtéž, s. 133.

⁸³ Tamtéž, s. 158.

⁸⁴ Tamtéž, s. 208.

⁸⁵ Tamtéž, s. 218-217.

⁸⁶ Tamtéž, s. 183.

⁸⁷ Tamtéž, s. 183.

⁸⁸ Tamtéž, s. 184.

⁸⁹ Tamtéž, s. 190-191.

⁹⁰ Tamtéž, s. 190-191.

produktivity a zlepšení organizace výroby.⁹¹ Kromě toho odbory stále působily na své členstvo ideovou výchovou, která se stala nutným požadavkem při karierním růstu ve všech profesích.⁹²

„Nové“ odbory fungovaly v úplně jiné pracovní a společenské konstelaci. Dříve roztržité zaměstnanecké poměry byly sjednoceny eliminací svobodných zaměstnání, řemesel a soukromého podnikání.⁹³ To kromě již výše zmíněných nedostatků v oblasti služeb⁹⁴ znamenalo, že se stát stal jediným zaměstnavatelem a svého monopolního postavení zneužíval ke svým cílům. Nové zaměstnanecké poměry se odrazily také v pohledu na získávání odborné kvalifikace a v systému školství jako takovém. V první polovině padesátých let došlo v rámci vrcholícího třídního boje k nivelizaci platu odborníků a dělníků a tím ke ztrátě motivace při vzdělanostním růstu.⁹⁵ Systém, který na jednu stranu nutně potřeboval technickou inteligenci, nebyl schopen obyvatelstvo platově motivovat k získání vyšší kvalifikace.⁹⁶ Absence ekonomické stimulace znamenala klesající výkon ekonomiky. Komunisté tak museli řešit akutní problém hospodářské modernizace ČSR, ale postrádali odborníky, kteří by jim poskytli důkladnou vědeckotechnickou podporu.⁹⁷

Komunistická rétorika oceňovala pouze manuální práci a ta intelektuální nebyla společensky ani ekonomicky oceněna.⁹⁸ Cestu z tohoto problému hledal režim v otevření vysokých škol dělnictvu. Třídní hledisko rozhodovalo o přijetí studentů na vysoké školy.⁹⁹ Nové možnosti vzdělávání využila velké část obyvatelstva, ale takovéto masové otevření vysokého i středního školství znamenalo pokles kvality vzdělání. V návaznosti na to byly stanoveny také kvalifikační požadavky na jednotlivé funkce a k tomu byly stanoveny i odpovídající mzdy.¹⁰⁰ Nakonec musely být tyto požadavky zrušeny, protože se ukázaly být nepřekonatelným problémem pro kádra, kter zaujímal dané pozice.¹⁰¹

---

⁹¹ Tamtéž, s. 185-186.

⁹² Tamtéž, s. 188.

⁹³ Tamtéž, s. 308.

⁹⁴ Tamtéž, s. 126.

⁹⁵ Tamtéž, s. 210.

⁹⁶ Kaplan, K., *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953-1956*, s. 304-305.

⁹⁷ Tamtéž, s. 304-305.

⁹⁸ Tamtéž, s. 301.

⁹⁹ Kalinová, L., *Společenské proměny v čase socialistického experimentu*, s. 181.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 211.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 211.

Všechny tyto výše naznačené změny zásadním způsobem změnilы československou společnost a vnutily rodinám socialistický způsob života. Pod ideologickým nátlakem došlo k zničení svobodného veřejného myšlení. Lidé nemohli ovlivňovat každodenní politické dění a stali se tak jen pasivními diváky absurdního divadla, které komunisté pod taktovkou Moskvy realizovali. Před zraky společnosti se měl v přímém přenosu odehrávat souboj mezi socialismem a kapitalismem a to jak v teoretické, tak hospodářské rovině. Od socialistické společnosti se očekávalo, že bude tiše přitakávat politice států socialistického bloku a případnou podporu vyjádří na stranických schůzích, či zasíláním rezolucí.¹⁰²

Tato politická pasivita společnosti měla být vykoupena sociálními jistotami, které stát svým obyvatelům poskytoval. Sociální výdaje šly především na bezplatné zdravotnictví a školství. Dotovaných, a tím pádem kontrolovaných, bylo i velké množství kulturních akcí.¹⁰³ Dostupná zdravotní péče pro všechny měla za následek pokles dětské úmrtnosti a prodlužování průměrného věku.¹⁰⁴ Podobně také v sociální oblasti rostl význam a rozsah sociálního zabezpečení vztahující se na nemocné, zdravotně postižené a staré občany.¹⁰⁵

Mohlo by se zdát, že se společnost nechala těmito socialistickým výdobytky ukolébat, ale zpochybnění ústřední role komunistické strany na sebe nenechalo dlouho čekat a v době politického uvolnění v roce 1957 na II. sjezdu československých spisovatelů zazněla první kritika vedoucí úlohy strany. Následovala ostrá reakce režimu. Třídně politické prověrky na sebe nenechaly dlouho čekat a v jejich důsledku bylo mnoho třídně nespolehlivých lidí přemístěno zejména z vysokých škol a vědeckých institucí. Na větší liberalizaci poměrů bylo třeba ještě pár let počkat.¹⁰⁶

Je pochopitelné, že takovýto stav společnosti nemohl trvat dlouho. V padesátých letech dokázala ideologie přimět společnost ve víru marx-leninismu. Zklamání z ideologického směřování se dostavila až v průběhu 70. let, ale to již plně fungoval socialistický režim.¹⁰⁷ K udržení režimu ale nepostačovala pouhá víra v marx-leninské

---

¹⁰² Kaplan, K., *Proměny české společnosti (1948-1960)*, s. 55-56

¹⁰³ Kalinová, L., *Společenské proměny v čase socialistického experimentu*, s. 223.

¹⁰⁴ Kalinová, L., *Společenské proměny v čase socialistického experimentu*, s. 225

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 225.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 212.

¹⁰⁷ Kopeček, M., *Hledání ztraceného smyslu revoluce: počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953-1960*. Praha: Argo 2008. s. 27.

zásady, ale také akceptace politické hry.¹⁰⁸ V průběhu druhé poloviny padesátých a začátku šedesátých let existovalo v rámci socialistického Československa několik marxistických doktrín, které zaujímaly rámec počínající oficiální doktrínou a sahající až po sféru soukromou. Lidé tak mohli navenek vyjadřovat souhlas se socialistickou politikou a v soukromí pak akceptovali hodnotový rámec socialismu, ale mohli být velmi kritičtí k oficiální doktríně.¹⁰⁹

---

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 27-28.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 29.

2. Marxistická ideologie a filozofie na přelomu 40. a 50. let

Výše uvedený nástin historického vývoje nám ukázal hlavní společenské změny v poválečném období a naznačil, jakými tématy se zaobíralo tehdejší společenské klima. Nepřekvapí nás proto tvrzení, že rozvoj filozofického diskurzu byl v počáteční fázi budování poučného režimu zcela zatlačen do pozadí. Společenskému prostoru dominovala represivní politika doprovázená tvrdou rétorikou. Na tom místě je proto nasnadě rozebrat si ideologickou oporu režimu a ukázat vůči jakému pojetí marxismu se autoři druhé poloviny padesátých a šedesátých let vymezovali.

Všechno společenské dění bylo v době lidově demokratického režimu 50. let politizováno a tento pragmatický přístup zasáhl i marxistickou filozofii. Marxismus ze své podstaty odmítá být pouhou teorií a předpokládá svoje praktické použití. Stranická praxe však marxistickou filozofii zploštila do té míry, že se z ní stal pouze ideologický nástroj moci. Takovéto zjednodušení teorie na pouhou ideologii je v autoritářských režimech typickým jevem.¹¹⁰ Takto prezentovaná simplifikace reality má pak silný populistický efekt. Ideolog mluví v obecných floskulích nebo používá neurčité pojmy, čímž umožňuje jistou míru subjektivní interpretace, kterou ale záměrně usměrňuje. Veřejný prostor se tak zahlučuje tématy a problematikou konstruovanou ideologem, který následně manipuluje s myšlením velké části společnosti.¹¹¹

Praktické uplatňování zásad marxismu-leninismu vedlo až k absurdní situaci, kdy marxistická ideologie konstruovala falešné vědomí, které neodpovídalo ekonomické základně. Nastala tedy situace, kdy marxisticko-leninská ideologie odpovídala spíše Marxem kritizované ideologii buržoazní. Komunistická ideologie tak neplnila úlohu, kterou ji Marx určil, protože se do pozice osvoboditele mas stavila jen formálně a neodkrývala vztah mezi základnou a nadstavbou.¹¹² Stalinistický režim tedy používal vytváření falešného vědomí k dosažení a ospravedlnění svých mocenských a společenských zájmů.¹¹³ Takovémuto využití ideologie nahrával i stav společnosti, která od roku 1938 nezažila standartní pluralitní politický systém. Pro režim nebylo příliš obtížné perzekuovat uvědomělou opozici a zbytek společnosti strhnout pod tlakem

---

¹¹⁰ Freedman, M., *Ideology: A Very Short Introduction*. Oxford: OUP 2003, s. 65-66.

¹¹¹ Tamtéž, s. 56-60.

¹¹² Marx, K. – Engels, F., *The German Ideology Part One, with Selections from Parts Two and Three, together with Marx's "Introduction to a Critique of Political Economy."* New York: International Publishers, 2001. s. 60-65.

¹¹³ Kopeček, M., *Hledání ztraceného smyslu revoluce...* s. 53.

propagandy a represí k přehlížení, či tolerování skutečné situace. Ideologicky podbarvená víra v lepší budoucnost a spravedlivější sociální řád měla ospravedlnit užití represe vůči části společnosti.¹¹⁴

Veřejnému prostoru tedy dominovala dogmatická ideologie, ale v dílech marxistických autorů postupně dozrávala reflexe tehdejších událostí. Začali z filozofických pozic kritizovat slepou dogmatiku.¹¹⁵ Jedná se o jev, který postihuje každou teorii, která má vstoupit v praxi. Již v padesátých letech teoreticky rozebírá tuto diskrepanci mezi marxistickou teorií a praxí americký historik a sociolog Barrington Moore. Ten tvrdil, že existuje formální doktrína strany a vedle toho i operativní ideologie strany, která umožňuje pojmut přesah mezi oficiálními cíli a politickou praxí. Tímto způsobem se konstituuje velmi flexibilní ideologie.¹¹⁶ Podle Martina Seligera se tedy dá ideologie dělit na fundamentální principy a operativní složky. Fundamentální část ideologie stanovuje politické cíle a hlavní postupy, zato flexibilní ideologie ospravedlňuje konkrétní politické kroky. Při praktickém výkonu ideologie se vztah mezi flexibilní a fundamentální ideologií uvolňuje. Podle Seligera právě tento přístup k teorii je příznačný pro marxismus a nalézáme ho již v Marxově díle, kde jsou znatelné ústupky praktické politice.¹¹⁷

Československý případ ukazuje, že ideologie jako nástroj moci žije svým vlastním světem a sama pro sebe. Podle Raymonda Tarase se řídí vlastní logikou, jako každý „foucaultovský“ diskurz, a je tedy nezávislá jak na reálné politice, tak i na svém původním filozofickém základu.¹¹⁸ Přesto v akademickém prostředí existovali autoři, kteří dokázali poskytnout onen výše zmíněný flexibilní operativní zdroj reflexe. Na pozadí marxistické filozofie a snahou vrátit se k hlubšímu pojetí teorie přichází na scénu mladá generace marxistů. Autoři jako Karel Kosík, Robert Kalivoda, nebo Milan Machovec se snažili znovu překlenout rozpor mezi teorií a ideologií ospravedlňovanou praxí, čímž přispěli ke vzniku československého humanistického marxismu.

---

¹¹⁴ Kalinová, L., *Společenské proměny v čase socialistického experimentu*, s. 127-128.

¹¹⁵ Politickými změnami se v tomto smyslu zabývat James Farr viz Farr, J. – Hanson, R. L. (edd.), *Political Innovation and Conceptual Change*. Cambridge: University Press, 1995, s. 32-34.

¹¹⁶ Moore, B., *Soviet Politics: The Dilemma of Power: The Dilemma of Power*. Harvard University Press, Cambridge, 1950, s. 420-425.

¹¹⁷ Seliger, M., *The marxist conception of ideology*. Cambridge: Cambridge University Press 1977, s. 62-75

¹¹⁸ Kopeček, M., *Hledání ztraceného smyslu revoluce...* s. 26.

2.1 Prolínání ideologie a filozofie před rokem 1948

Pro prostor střední a východní Evropy je příznačný diskontinuitní vývoj oproti západním státům, který se promítá zejména v různé formě reflexe modernity. Svoji roli zde hraje dualitní vztah státu a národa jako dvou odlišných entit, a to státu jako něčeho vnějšího a umělého a národa jako něčeho přirozeného, emocionálně a jazykově hodnotného.¹¹⁹ Středoevropský prostor také prošel hned několika změnami geopolitické orientace. Od původní závislosti na centrálních mocnostech přešel k orientaci na „dohodové“ státy a po druhé světové války se zahleděl na východ. Středoevropané se tak poprvé ocitli v situaci, kdy se orientovali na stát s relativně nižším stupněm modernizace. Rozdílná historická zkušenost nového centra a středoevropské periferie se projevila v existenci autonomní kulturní a společenské diferenciaci. Na rozdíl od totalitního prostředí Sovětského svazu nedošlo ve střední Evropě k ovládnutí jazyka a tím pádem v kultuře i dalších vědních oborech existovaly autonomní síly. Docházelo tak po celou dobu existence socialistického režimu k jisté dynamice vztahů mezi státem a kulturou, mezi formální společností a sebereflektujícím jedincem.¹²⁰

Existuje tedy rozdíl mezi řečovými akty na úrovni veřejné a té kvaziveřejné. Předpokládá se tu existence politicko-filozofických principů, které jsou komunikovatelné v rámci politického diskurzu, ale stojí proti principům artikulovaných mocenským aparátem. Tento alternativní filozofický diskurz má svůj význam, jen pokud dokáže ovlivnit oficiálně deklarovaný filozoficko-politický obsah. Zjednodušeně lze říct, že vedle oficiálně deklarované doktríny tu na poli marxistického myšlení existuje alternativní a zřejmě i mnohem sofistikovanější teorie, která v sobě zrcadlí jinou hodnotou a subjektivní zkušenost a je jí schopna projevit navenek. V Československu tak díky vlivům starší myšlenkové tradice a díky relativní myšlenkové autonomii kvaziveřejného prostoru existuje velmi dynamická komunikace mezi oběma diskurzy.¹²¹

Když se podíváme na historii marxistického myšlení v československém prostředí, je na první pohled zřejmé z jakého podhoubí pramenil pozdější kritický pohled na stalinistickou dogmatiku. Marxistická filosofie neměla po druhé světové válce v našich zemích zázemí. Přestože tu existovala poměrně silná levicová tradice, nebyli tu po válce autoři, kteří by publikovali marxistická díla.¹²² Část prvorepublikové levicové inteligence

---

¹¹⁹ Tamtéž, s. 40.

¹²⁰ Tamtéž, s. 41.

¹²¹ Tamtéž, s. 42.

¹²² Tamtéž, s. 85.

zahynula v koncentračních táborech (Bedřich Václavek, Eduard Urx, Kurt Konrad) a intelektuálové jako Zdeněk Nejedlý a Pavel Reiman byli plně zapojeni do politického života a na publikování statí neměli čas.¹²³ Na druhou stranu tu byli lidé se zkušeností se sovětským režimem či komunistickou stranou, kteří se z politických důvodů rozešli s marxismem sovětského typu (Karel Teige, Závaš Kalandra).¹²⁴ Čistých marxistů tu bylo proto jen pár. Pro názornost můžeme jmenovat filozofa Ludvíka Svobodu a sovětského navrátilce Arnošta Kolmana.¹²⁵

Období třetí republiky tedy bylo obdobím na marxistické práce chudým. Intelektuální základnu rozšířilo pár sympatizujících autorů, jako byl Ladislav Rieger, Mirko Novák a Igor Hrušovský, kteří přešli do tábora socialismu po roce 1948.¹²⁶ Stavu marxistického bádání nepříspěli ani čistky v akademických institucích po převzetí moci komunisty.¹²⁷ Samotní marxisté této doby tvrdí, že marxistická filozofie v poválečném Československu byla úzce spojena s potřebou realizovat politický boj a potřebě provést demokratickou revoluci a nastoupení cesty k budování socialismu. Proto docházelo primárně k popularizaci a propagandě marxistických názorů v kooperaci s politikou tehdejší KSČ. Je tak na první pohled evidentní, že teoretická praxe zaostávala za tou agitační. Což se postupem času stalo cílem útoků tzv. revizionistů.¹²⁸

Komunistická strana tak velmi aktivně prosazovala svoje ideje. Komunističtí agitátoři a straničtí pracovníci vystupovali proti alternativním světovým názorům a prosazovali sovětskou marxistickou filozofii a politickou práci. Tento přístup velmi intenzivně zasáhl umění a kulturu, jako místo ideologického boje o budoucí směřování celého ČSR. V tomto ohledu byl velmi angažován již výše zmíněný Arnošt Kolman, který představoval radikální bolševický přístup k věci. Sám se velmi aktivně podílel na činnosti školících center a sám přednášel na Vysoké stranické škole v Doksech. Z tohoto místa kritizoval výstavbu komunistické strany a prosazoval prosazení leninských revolučních principů.¹²⁹ Reakce na tento druh radikalizmu a vulgarizace filozofie na sebe nenechal dlouho čekat. Jindřich

---

¹²³ Tamtéž, s. 86.

¹²⁴ Tamtéž, s. 86.

¹²⁵ Autoři prací jako je: Svoboda, L., *Nástin socialistické ideologie*. Praha: Orbis 1946.; Kolman, A., *Co je smyslem života?* Praha: Orbis 1948.

¹²⁶ Kopeček, M., *Hledání ztraceného smyslu revoluce...* s., 86

¹²⁷ Morkes, F., *Léta nadějí, iluze a zklamání. Poznámky k proměnám vysokých škol v letech 1945-1953.* s. 19-37.

¹²⁸ Hrzal, L. – Netopilík, J. *Ideologický boj ve vývoji české filozofie*. Praha: Svoboda, 1983, s. 20.

¹²⁹ Kolman, A. *Zaslepená generace – Paměti starého bolševika*. Praha: Host 2005. s. 171-179.

Chalupecký vystoupil proti Kolmanově práci *Přednášky o základech vědecké filozofie* s tvrzením, že Kolman snižuje filozofii na úroveň tupých mozků. Filozofie nemá být pouhou ideologií, která je nástrojem moci proti „buržoazním“ strukturám a která je opřena o masy. Revolučních cílů se podle Chalupeckého má dosáhnout jiným způsobem, než je ponižování filozofie.¹³⁰ Kampaň proti radikálnímu Kolmanovu přístupu skončila jeho zatčením v září 1948 a vrácením do SSSR, kde byl několik let vězněn.¹³¹

Přední komunističtí politici se snažili mírnit sovětský radikalismus a prosazovali československou cestu k socialismu. V tomto ohledu se jim více hodil umírněný levicový narativ Kolmanova kolegy historika Zdeňka Nejedlého. Komunistická ideologie měla v jeho očích návaznost na tradici staršího českého myšlení a měla tedy původ domácí a pro většinovou společnost více stravitelný. Komunisté se tak přirozeně staly součástí národoveckého narativu, který převládal v českém politickém diskurzu již od devatenáctého století. Tuto teorii Nejedlý uceleně představil ve své knize, nebo lépe řečeno brožůře, nazvané *Komunisté, dědici velikých tradic českých dějin*. Podle něj byli Češi vždy potomky husitů a komunisté v této tradici pokračují, jako ústřední revoluční síla společnosti.¹³² Nejedlý byl přesvědčen, že to byly lidové vrstvy, které dokázaly udržet tradice českého národa od středověku až do dnešní doby.¹³³ Tyto své předpoklady doložil na Jiráskově díle. Podle Nejedlého věnoval Jirásek svá monumentální díla právě postavám, které reprezentují samu lidovost a velikost českých ději. Naopak o buržoazii v době jejího rozmachu Jirásek nepsal vůbec, což bylo podle Nejedlého důkazem, že úloha buržoazie v národních dějinách hrála jen podružnou úlohu.¹³⁴

Pro Nejedlého se české dějiny staly zdrojem myšlenkové inspirace, z níž mohla čerpat a také v oficiální rétorice čerpala tehdejší komunistická reprezentace. Nejedlému se podařilo napojit starší českou národoveckou tradici na marxistickou ideu tím, že akcentoval úlohu lidových vrstev v českých dějinách. Proto nás dnes nepřekvapí, že podle Nejedlého to byl právě prostý lid, který si na konci 18. století v době přítomnosti Suvorovových vojsk uvědomil svoji příslušnost k velké slovanské jazykové rodině a rozpoutal první vlnu vlastenectví.¹³⁵ Tyto široké masy lidu, které setrvávaly v první

---

¹³⁰ Hrzal, L. – Netopilík, J. *Ideologický boj ve vývoji české filozofie*. s. 28- 29.

¹³¹ Kolman, A., *Zaslepená generace – Paměti starého bolševika*, s. 282-283.

¹³² Nejedlý, Z., *Komunisté - dědici velikých tradic českého národa*. Praha: Komunistická strana Československa. Ústřední výbor. Sekretariát, 1949, s. 11.

¹³³ Tamtéž, s. 15-17.

¹³⁴ Tamtéž, s. 19.

¹³⁵ Tamtéž, s. 26.

polovině 19. století v politické pasivitě, se staly nástrojem v rukou buržoazní společnosti, která je zneužila v boji proti feudalismu. Konec feudálního panství v polovině 19. století chápal Nejedlý jako nástup nové dialektické fáze, tentokrát buržoazního vykořisťování.¹³⁶

První Československá republika se Nejedlému zdála být naplněním nacionálních cílů české buržoazie a tím pádem i koncem zájmu o lidové vrstvy, což se promítlo i na kulturní úrovni, kde přestal být pro republikány zajímavý romantismus, obdivující prostý lid.¹³⁷ Ale dělnictvo a rolnictvo se ukázalo jako jediný stabilní prvek v době, kdy první republiku zasáhl společenský rozklad. Nejedlý byl přesvědčen, že právě jednota nižších sociálních vrstev ukázala, že pouze proletariát má smysl pro národní soudržnost. Tuto myšlenku potvrdil vývoj po druhé světové válce, kdy se proletariát, který po vzoru sovětského dělnictva pracoval na národním díle, projevil jako jediná ryzí síla, která buduje novou republiky. S komunisty vstoupil národ do nové historické fáze. V té se nositelé tradice, tito uvědomění zástupci národa, dostávali k moci a svojí prací vykazovali podíl na velkém světovém dění.¹³⁸

Emblémem Nejedlého přesvědčení byl demokratismus a lidovost, kterou měli komunisté reprezentovat. Tradice husitství v sobě nesla prvky specificky českého demokratismu, který pramenil z tábořské zkušenosti. Tato víra v demokracii byla něčím ve srovnání s optimistickým a neskryvala se za ní vůle velkého kapitálu, jako tomu bylo v předcházejícím období.¹³⁹ Nejedlý se tedy nebrání paralelám a zastává názor, že v husitství lze najít i moderní prvky.¹⁴⁰ Komunisté jsou tak podle něj pokračovateli všeho pozitivního v českých dějinách. Otázkou však zůstává, nakolik je Nejedlého myšlenka originální a nakolik jde o pouhou transformaci ideje protestantského národa, kterou poprvé představil Palacký a později rozpracoval T. G. Masaryk a další.¹⁴¹ Nejedlý zřejmě předpokládal, že touto svojí teorií postavil most mezi tradicí národoveckou a marxistickým smýšlením, čímž by jednou pro vždy vyřešil po desetiletí se táhnoucí spor o smysl českých dějin. Zároveň je zřejmé, že se velmi ostře vymezil proti buržoaznímu nacionalismu a přihlásil český národ a jeho tradici k marxistickému internacionalismu.¹⁴² Obecným prvkem v této jeho internacionální ideji bylo slovanstvo, s jehož osudem má být do

---

¹³⁶ Tamtéž, s. 22.

¹³⁷ Tamtéž, s. 30.

¹³⁸ Tamtéž, s. 37.

¹³⁹ Tamtéž, s. 196.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 38-46.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 84-86.

¹⁴² Tamtéž, s. 13.

budoucná spojeno naše směřování. Tímto tvrzením se přihlásil k progresivní úloze slovanstva a jeho dějinné úloze, která nám byla dána do vínku už od dob Herderových.¹⁴³

Nejedlý svým ideologizujícím výkladem dějin vytlačil Masarykovu výkladovou linii a Masarykem zakázaný marxismus ukotvil v oficiálním narativu českých dějin.¹⁴⁴ S jeho přístupem k myšlenkové tradici byl rehabilitován i význam ideologie pro tehdejší dobu, protože předpokládal, že bez ideologického působení, které pochopitelně má své historické kořeny, nelze budovat v českých zemích socialismus. Nejedlý v ideologii spatřoval výchovný nástroj, který přiměje lidové masy k budování socialismu. Ideologie podle něj musí být součástí aktuální kultury, která odmítá francouzskou dekadenci, ale nese si pozitivní význam pro naši budoucnost i přítomnost. Nejde však o nějakou povrchní záležitost, ale o autentický základ lidského konání a snažení.¹⁴⁵

Pokud bychom Nejedlého historizující přístup nahlédli prizmatem doby, zle tvrdit, že našel velmi aktuální pozici, která umožnila velké části společnosti identifikovat se s tímto narativem a mohla být využita v ideologické rovině komunistickou stranou. Problém však nastává, pokud má být jeho přístup nahlédnut z pozice filozofie, protože, jak později ukazují revizionisté, šlo v Nejedlého případě pouze o kulturní studie zabývající se myšlenkovou tradicí, ale ne o skutečný rozbor dějin české filozofie. Nejedlého závěry mohly být proto užity jako součást marxistické ideologie, ale jejich význam pro filozofii, či dokonce pro disentující filozofický výklad marxismu, je spíše vedlejší. Milan Machovec i Robert Kalivoda se od filozofického využití Nejedlého závěrů distancovali, ale sborově oceňovali jeho tvorbu jako materiál podnětný k dalším diskuzím.¹⁴⁶ Nejedlý však dokázal udržet intelektuální koncept, který se ve své době stal schůdnou cestou jak pro oficiální rétoriku, tak pro kritické marxisty a pomohl překlenout dobu nejtvrďšího marxismu.

Podobně jako Nejedlý tak také Ladislav Štoll i Ladislav Szántó přišli s myšlenkou, že socialismus je vyvrcholením českých historických tradic a ne naopak. Snažili se poukázat na vztah socialistického internacionalismu a socialistického vlastenectví. Podle

---

¹⁴³ Tamtéž, s. 226-227.

¹⁴⁴ Hrzal, L. – Netopilík, J., *Ideologický boj ve vývoji české filozofie*, s. 21-22.

¹⁴⁵ Nejedlý, Z., *Komunisté - dědici velikých tradic českého národa*, s.199-200.

¹⁴⁶ Kosík K., *Dějiny filozofie jako filozofie*. In: Kosík, K. – Popelová, J., (edd.) *Filozofie v dějinách českého národa: protokol celostátní konference o dějinách české filozofie v Liblicích ve dnech 14.-17. dubna 1958*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958. s. 29-32 Kalivoda, R., *Husitské myšlení*. In: Kosík, K. – Popelová, J., (edd.) *Filozofie v dějinách českého národa: protokol celostátní konference o dějinách české filozofie v Liblicích ve dnech 14.-17. dubna 1958*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958. s. 41-45.

nich nešlo o dvě proti sobě stojící tendence, ale jde o navzájem doplňující se jevy. Proti této harmonické dvojici staví opozici mezi internacionalismem a nacionalismem.¹⁴⁷ Jde o vypořádání se s dominantním národoveckým paradigmatem, ve kterém se snaží účelově oddělit dva významově velmi blízké pojmy jako vlastenectví a nacionalismu. Marxisté si nemohli dovolit zcela odvrhnout nacionální identifikaci, zvláště pokud s ní počítal i samotný Marx.¹⁴⁸ V praktické rovině již Lenin se Stalinem zaujali k národně osvobozeneckému boji pragmatický postoj, protože ho chápali jako dočasně vhodný přístup k udržení sociální koheze. V našem prostředí se spojením marxistických idejí a nacionálního smýšlení zabývali již v předválečném období Závaš Kalandra a Jan Šverma a v poválečném období ústřední roli sehrál již výše zmiňovaný Zdeněk Nejedlý. Musíme si však uvědomit, že celý koncept národního komunismu měl především legitimizační funkci.¹⁴⁹

Z tohoto nástinu ideologického vývoje před rokem 1948 je zřejmé, že v době třetí republiky nedošlo k hlubší marxistické (filozofické) reflexi aktuálních událostí a pod vlivem aktuálních potřeb se levicové elity cíleně zabývaly pouze spory v rovině ideologické. Předpokladem této diskuze stran marxistů byl předpoklad korespondující s leninskou filozofií, že ideologie je součástí marxistické filozofie. Tuto myšlenku ale v druhé polovině padesátých let chápali revizionisté jako překonanou a řadili ji k dogmatickému přístupu k marxismu.¹⁵⁰ Ideologie ale v době přechodu k diktatuře proletariátu hrála především pragmatickou roli legitimizace státního převratu. Propojení národovecké a marxistické ideologie v duchu Nejedlého umožnilo Gottwaldovi a dalším hlásit se k národní kontinuitě. Komunisté nejprve cítili potřebu formálně navázat na národní demokratismus T. G. Masaryka, ale v jejich představách a reálné praxi byl naplňován socialistickým obsahem.

Po událostech v Jugoslávii v roce 1947 ale Stalin odsoudil specifickou cestu ke komunismu a bylo třeba vyhlásit zřetelnou diskontinuitu s předcházejícím buržoazním obdobím. Na druhou stranu to byl právě Stalin, který doporučoval komunistickým pohlavárům, aby využívali odkazů k národním dějinám a tradicím.¹⁵¹ Pro Československo

---

¹⁴⁷ Hrzal, L. – Netopilík, J., *Ideologický boj ve vývoji české filozofie*, s. 21-22.

¹⁴⁸ Kopeček, M., *Hledání ztraceného smyslu revoluce...* s. 119.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 123-124.

¹⁵⁰ Sviták, I., Některé příčiny zaostávání teorie. *Literární noviny*, ročník V, 1956, č. 16, s. 5; Kosík, K., Hegel a naše doba. *Literární noviny*, ročník V, 1956, č. 48, s. 3.

¹⁵¹ Kopeček, M., *Hledání ztraceného smyslu revoluce...* s. 125.

je však specifické asymetrické uspořádání národností, které je ústavně upraveno až v roce 1969, a to jen pro formu. Jde tedy o palčivý problém, který od války štěpí československou republiku do dvou národností a ani komunistický narativ nedokázal překlenout absenci jednotného historického vědomí.¹⁵²

2.2 Změny po roce 1948

V době, kdy převzali komunisté moc v Československu, se začala zhoršovat mezinárodní situace mezi Sovětským svazem a západními státy. V důsledku toho byl i v Československu vyvíjen tlak na zosťování třídního boje. Proto se změnilo společenské klima a na ideologické úrovni bylo možné prosazovat pouze sovětské pojetí marxistické ideologie a sovětské metody vedení kulturního a politického boje. Přestože byli obyvatelé uklidňováni, že na našem území dojdeme ke komunismu specifickou československou cestou, přesně v intencích Nejedlého výkladu, opak se stal pravdou.¹⁵³ Záhy byl zastaven kulturní demokratismus a byl nastaven kurz, jdoucí proti předchozí kulturní tradici Nejedlému navzdory.¹⁵⁴

Nový program kulturní ofenzívy se projednával a nakonec byl i schválen na IX. sjezdu KSČ, kde byl za kulturní vzor stanoven marxisticko-leninský světový názor opírající se o socialistický realismus ždanovského typu. Tak bylo oficiálně dokonáno odpoutání se od předcházející československé tradice.¹⁵⁵ Součástí přechodu k socialistické kultuře byla potřeba obhájit legitimitu komunistického převratu z roku 1948. Z toho důvodu došlo k přitvrzení ideologické a propagandistické činnosti,¹⁵⁶ kterou provádělo příslušné oddělení ústředního výboru KSČ, kde radikální stalinisty zastupoval Gustav Bareš a pragmatiky ve vedení KSČ reprezentoval ministr informací Václav Kopecký. Do pozice hlavního ideologa socialistického realismu byl instalován Ladislav Štoll.¹⁵⁷

V programu IX. sjezdu KSČ v roce 1949 si komunisté dali za cíl dosáhnout socialistické kultury sovětského typu, což předpokládalo přimět společnost ke změně myšlení, tak aby v ní převládl marxisticko-leninský světový názor. Tímto rozhodnutím začala

---

¹⁵² Tamtéž, s. 131.

¹⁵³ Kopeček, M., *Ideologie a ideologické aparáty jako téma výzkumu historiografie komunistického Československa*, [cit. 30.11.2018]. Dostupné z http://www.sds.cz/docs/prectete/epubl/mko_iaia.htm

¹⁵⁴ Kopeček, M., *Hledání ztraceného smyslu revoluce...* s. 89.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 89.

¹⁵⁶ Kopeček, M., *Ideologie a ideologické aparáty jako téma výzkumu historiografie komunistického Československa*, [cit. 30.11.2018]. Dostupné z http://www.sds.cz/docs/prectete/epubl/mko_iaia.htm

¹⁵⁷ Kopeček, M., *Hledání ztraceného smyslu revoluce...* s. 90.

výstavba sítě ideologických a propagandistických institucí. Indoktrinaci velké masy společnosti však bránila absence kvalitně vyškolených ideologických pracovníků. V čele ideologických institucí tak často končili přední komunističtí pohlaváři bez řádného vzdělání, což dokládá i příklad již výše zmiňovaného absolventa reálného gymnázia Ladislava Štolla. Tyto masové kurzy vedené nekvalifikovanými lektory s nevalnou znalostí marxismu-leninismu se staly předmětem kritiky i stran samotných čelních představitelů strany. Nedostatek vlastních kvalitních sil proto komunisté řešili výpomocí ze SSSR.¹⁵⁸

Hlavní roli v osvětové činnosti hrálo oddělení propagandy, které pravidelně pořádalo přednášky a semináře z marxismu-leninismu a dějin mezinárodního dělnického hnutí. Tato propagační činnost byla směřována na výchovu lektorů, kteří se stali nástrojem marxisticko-leninské osvěty v širší společnosti.¹⁵⁹ Právě IX. sjezd KSČ chápal tato školení jako nástroj eliminace „maloburžoazního“ vlivu uvnitř strany, který byl způsoben nárůstem členské základny. Komunisté si to vysvětlovali poklesem podílu dělnictva mezi členy. Místní školy zastřešovala Ústřední politická škola. Celý tento vzdělávací režim postrádal vyškolené lektory, proto často učili studenti VŠPHV (Vysoké školy politických a hospodářských věd). Pro zkušenost si lektori s velkou oblibou jezdili do Sovětského svazu.¹⁶⁰

V únoru 1952 byla pak v Brně uspořádána i I. ideologická konference vysokoškolských vědeckých pracovníků, kde budoucí směřování nastínil rektor VŠPHV Ladislav Štoll. Ten nabádal k vytvoření nové vědy, která už nebude svázána buržoazním objektivismem a bezideovostí, ale bude postavena na dialektickém materialismu, který je jediným pravdivým světonázorem.¹⁶¹ Novému směřování odpovídalo také ustanovení Československé akademie věd po sovětském vzoru, což vedlo k zániku vědeckých institucí s dlouholetou historií. Třebaže se tato vědecká a akademická pracoviště zejména v 60. letech vymanila ze stranického aparátu, své podřízenosti na straně a jejímu ideologickému vlivu se nemohla zbavit.¹⁶²

---

¹⁵⁸ Kopeček, M., *Ideologie a ideologické aparáty jako téma výzkumu historiografie komunistického Československa*, [cit. 30.11.2018]. Dostupné z http://www.sds.cz/docs/prectete/epubl/mko_iaia.htm

¹⁵⁹ Kopeček, M., *Hledání ztraceného smyslu revoluce...* s. 90.

¹⁶⁰ Hrzal, L. – Netopilík, J. *Ideologický boj ve vývoji české filozofie*. s. 38-39.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 40-41.

¹⁶² Kopeček, M., *Ideologie a ideologické aparáty jako téma výzkumu historiografie komunistického Československa*, [cit. 30.11.2018]. Dostupné z http://www.sds.cz/docs/prectete/epubl/mko_iaia.htm

Semináře, kurzy a další výukové programy byly primárně určeny nejen komunistickým funkcionářům, ale i dalším členům strany. Ke vzdělávacím účelům sloužily také časopisy, jako byl *Zápisník agitátory*, či *Slovo propagandisty*. V roce 1950 založený Československo-sovětský institut začal vydávat také filozoficky orientovaný časopis *Sovětská věda-Filosofie*. Přiměřená pozornost byla věnována vydávání historických dokumentů, které sloužily jako materiály mezinárodního komunistického a dělnického hnutí. Kromě toho komunistická strana vydávala celou škálu celostátního tisku, jako bylo Rudé právo nebo Pravda. Vycházeli i regionální deníky. Vedle deníků byl vydáván také tisk s delší periodicitou a další tituly organizací Národní fronty jako byla *Mladá fronta* nebo *Práce*. Vedle toho se produkovalo také velké množství překladové literatury, kromě Stalinových spisů to byly také práce N. K. Kornilova, B. Čagina a M. M. Rozentala.¹⁶³ Propagandistickou roli hrál pochopitelně i Československý rozhlas a od roku 1954 také Československá televize. Tato média podléhala velmi silné cenzuře. Samotní novináři a redaktori byli pod dohledem Svazu československých novinářů, který zajišťoval jejich stranické vzdělávání.¹⁶⁴

Současně s touto aktivitou začala komunistická strana budovat strukturu vlastního vysokoškolského studia. Nejprve byla v roce 1946 založena Vysoká škola politických a hospodářských věd, která byla v roce 1953 zrušena. Její fakulty přešly pod Univerzitu Karlovu a Vysokou školu ekonomickou. Novou stranickou univerzitou se na příště stala Vysoká stranická škola, nazývané také jako Institut pro sociální vědy při ÚV KSČ. Zde bylo možné realizovat celé vysokoškolské studium marxismu nebo jen jednotlivé roční nebo půl roční kurzy. Na ústřední úrovni byl založen také Ústav dějin KSČ. Na lokální úrovni byla budována řada krajských, okresních i městských politických škol, které poskytovaly krátkodobé kurzy. Tyto domy či kabinety politické výchovy byly zřizovány také na úrovni stranických podnikových výborů.¹⁶⁵

Záhy po roce 1948 se i ostatní školství stalo cílem komunistické propagandy. Pedagogické fakulty zřizované po roce 1946 při vysokých školách měly sehrát ústřední roli při vzdělávání budoucích učitelů a jejich budoucích žáků v rámci leninsko-marxistické doktríny. Z těchto důvodů také učitelé těchto fakult museli odpovídat kádrovým požadavkům strany. Rok 1948 znamenal očistu vysokých škol od nekomunistických

---

¹⁶³ Kopeček, M., *Hledání ztraceného smyslu revoluce...* s. 91.

¹⁶⁴ Kopeček, M., *Ideologie a ideologické aparáty jako téma výzkumu historiografie komunistického Československa*, [cit. 30.11.2018]. Dostupné z http://www.sds.cz/docs/prectete/epubl/mko_iaia.htm

¹⁶⁵ Tamtéž.

akademických pracovníků. Prověrky zasáhly i studenty. Od komunistického převzetí moci tyto instituce sloužily výchově nové socialistické inteligence, což znamenalo, že byla zavedena povinná výuka společenských věd a v roce 1951 byl tento kurz marxismu-leninismu prodloužen dokonce na čtyři roky.¹⁶⁶ Podobně i na ostatních vysokých školách byly od zimního semestru akademického roku 1949/1950 vyučovány společenské vědy. Předpokládalo se, že touto formou budou studenti získáni pro věc socialismu.¹⁶⁷

Z tohoto přehledu je zřejmé, že komunistická strana na přelomu 40. a 50. let postupně ovládla veřejný prostor a formace, nebo spíše deformace společenského a kulturního diskurzu postupně přešla do jejich rukou. Této úlohy se komunisté ale zřekli ve prospěch sovětské strany. Vývoj veřejného diskurzu spíše sledoval sovětské zájmy, než zájmy československých komunistů. Po vzoru Sovětského svazu začaly na počátku padesátých let nechvalně známé kampaně proti domnělým úchylným, oficiálně způsobených vlivem doznívající buržoazní ideologie. Komunisté vyhlásili válku buržoazním pseudoteoriím, jako byl kosmopolitismus, objektivismus, masarykismus či katolicismus. Na Slovensku byl jako dědictví válečných dob zahájen boj proti buržoaznímu nacionalismu. Celou zemi pak zasáhla vlna antisemitismu, šířící se celým východním blokem od dob změny pohledu na stát Izrael a po procesu s Lászlo Rajkem. Socialistická revoluce začala po sovětském vzoru pojídat své děti. Zásah do vlastních řad byl velkou ránou pro budoucí jednotnost komunistické ideologie a měl velký vliv v době 60. let a to zejména na Slovensku.¹⁶⁸

---

¹⁶⁶ Tamtéž.

¹⁶⁷ Hrzal, L. – Netopilík, J. *Ideologický boj ve vývoji české filozofie*. s. 39.

¹⁶⁸ Kopeček, M., *Hledání ztraceného smyslu revoluce...* s. 91-92.

3. Karel Kosík a situace v padesátých letech

V padesátých letech zaznamenalo české intelektuální prostředí dvě zásadní změny, které měly vliv na filozofickou produkci. K první změně došlo v roce 1953 v souvislosti s koncem kultu osobnosti, kdy po pěti letech tvrdého stalinismu došlo k jistému uvolnění politických poměrů a v omezené míře mohlo být kritizováno předchozí období. V teoretické rovině se toto období neslo v duchu boje proti dogmatismu. Dogmatismem bylo chápáno čistě pragmatické používání ideologie k politickým cílům. Za viníky těchto zjednodušujících tendencí byli označeni lidé kolem popraveného generálního tajemníka strany Rudolfa Slánského. Mezi kritiky dogmatismu se v té době řadil i mladý a radikální Karel Kosík. Svým kritickým přístupem se snažil přispět k rozvoji filozofické produkce té doby a velmi aktivně se podílel na životě filozofické obce.¹⁶⁹

Z kritiky tuhého stalinismu se začal rodit revizionistický přístup k marxistickým tématům, který zasáhl celý východní blok. Autoři jako G. Lukács, E. Bloch, M. Djilas a další se vymezovali vůči nekritickému a čistě ideologickému působení komunistických stran. Terčem kritiky se stal přehnaný byrokratismus (Koľakowsky, Bauman) i samotný dialektický materialismus (Tondl, Havemann) a požadována byla větší demokratičnost v rámci strany.¹⁷⁰ Zde se objevil rozpor mezi demokratismem a voluntarismem ve vlastním marxisticko-leninském učení.¹⁷¹ K větší akceleraci těchto diskuzí přispěl XX. sjezd KSSS, který ukázal rozpor mezi zákonitostí historického vývoje (Marx) a teorií politického jednání (Lenin).¹⁷² Revizionisté jako Karel Kosík viděli v tomto vnitřním napětí strany dialektickou rozporuplnost typickou pro marxismus a reflexe tohoto stavu je vedla k hlubší sociální analýze vznikající socialistické společnosti.¹⁷³ Výsledkem takovéhoho myšlenkového trustu bylo definitivní zavrnutí totalitarismu a důraz na emancipaci společnosti.¹⁷⁴

---

¹⁶⁹ Redakce, O dogmatismu a rozvoji tvůrčí filozofické práce. *Filosofický časopis*, 2, 1954, č. 1, s. 1-5

¹⁷⁰ Kopeček, M., *Hledání ztraceného smyslu revoluce...* s. 46-47

¹⁷¹ Tamtéž, s. 118-119

¹⁷² Tamtéž, s. 118-119

¹⁷³ Kosík, K., Přeludy a socialismus. *Literární noviny*, ročník VI, 1957, č. 10, s. 3.

¹⁷⁴ Kopeček, M., *Hledání ztraceného smyslu revoluce...* s. 118-119

Sám pojem „revizionismus“ prodělal v průběhu padesátých let vývoj, který byl ve veřejném diskursu vždy chápán negativně.¹⁷⁵ Před rokem 1956 byl brán za synonymum pravicovému oportunistu, ale po roce 1956 byl spojen s kritikou návratu k Hegelovi. Mezi tyto hegelíánské revizionisty patřil také Karel Kosík. V československé praxi nařčení z revizionismu znamenalo vlastně jakékoliv odlišení od oficiálního pojetí marxismu. Do této skupiny „odmítaných“ marxismů patřil i ten humanistický.¹⁷⁶ S definováním marxistického humanismu je to podobně obtížné jako v případě revizionismu, ale v obecné rovině jde o všechny podoby marxismu, které zkoumají problematiku člověka s důrazem na jeho aktivitu. Kromě Karla Kosíka mezi autory zabývající se tímto tématem patřili Milan Machovec, Ivan Sviták i Robert Kalivoda.¹⁷⁷

3.1 Revizionismus a boj proti dogmatismu

Vývoj teoretické produkce sledoval vývoj politické situace, jako by i zde platil marxistický vztah mezi základnou a nadstavbou. Pomyslným milníkem ve vývoji filozofického myšlení byla situace po smrti sovětského vůdce J. V. Stalina, kterého nedlouho poté následoval i Klement Gottwald. Již v prosinci roku 1953 došlo k první kritice předchozího dogmatického směřování, když se první tajemník strany Antonín Novotný vymezil proti dosavadnímu dogmatickému „školometství a citátománii“. Ideologická práce podle něj neměla být podceňována, ale měla jít ruku v ruce s intenzivní tvůrčí filozofickou prací. Novotný zdůrazňoval, že teoretická práce musí dohnat potřeby budování socialismu a musí být spojena s propagandou a politickou agitací. Ze společenských věd to podle prvního tajemníka strany měla být filozofie, která má napříště zaujmout klíčové postavení a stát se obecnou metodou pro ostatní vědy.¹⁷⁸

Vzhledem k tomu, že v Československu nedošlo k personální obměně strany, tak jak tomu bylo v Polsku a Maďarsku, měly dosavadní stranické elity zájem na pokračování v boji proti tzv. buržoazním úchylkám. Ideologové, kteří tuto záležitost měli na starosti, se svářili o přístup, který k jednotlivým marxistickým deviacím zaujmou. Mezi sebou zápasila skupina radikální, jako byl J. Hájek a J. Hendrych, s umírněnější, reprezentovanou L. Štollem a J. Tauferem. Hlavním výsledkem těchto sporů bylo potlačení kulturního

---

¹⁷⁵ Pojem „revizionismus“ se poprvé objevil, jako Leninova kritika Bernsteina a dalších zástupců II. internacionály.

¹⁷⁶ Kopeček, M., *Hledání ztraceného smyslu revoluce...* s. 44.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 46-47.

¹⁷⁸ Redakce, O dogmatismu a rozvoji tvůrčí filozofické práce. *Filosofický časopis*, 2, 1954, č. 1, s. 1.

vývoje.¹⁷⁹ Po roce 1953 začalo i v této oblasti docházet k pohybům. Mezi spisovateli byla oživena předválečná avantgarda a literární produkce se snažila osvobodit z politického dohledu. Z tohoto uvolněnějšího prostředí začala pozvolna přicházet kritika nejhorších stalinistických kulturních přehmatů a byla nastoupena cesta k přehodnocení dosavadního pojetí socialistického realismu.¹⁸⁰

V akademickém prostředí bylo novým impulzem změn ustanovení Československé akademie věd (ČSAV), což umožnilo příchod nových filozofických osobností, které začaly vydávat pod hlavičkou Kabinetu pro filozofii ČSAV *Filozofický časopis*. Do redakční rady patří lidé jako L. Rieger, J. Cvekl, K. Kosík, M. Machovec, J. Popelová, V. Ruml, L. Svoboda, L. Tondl, B. Baumann a další. Vydávání *Filozofického časopisu* bylo signálem jisté emancipace od sovětských vzorů a přihlášení se k vlastní autonomní tradici marxistického myšlení. První čísla časopisu se však svým pojetím příliš nelišila od sovětského vzoru *Sovětská věda – filozofie*.¹⁸¹ Postupem času se uvolnil silný dohled strany, který panoval před rokem 1953, a komunistické vedení přenechalo dohled nad filozofickou produkcí především vědeckým institucím, čímž byl v důsledku redukován stranický dozor.¹⁸²

V tomto období se otevřel prostor pro nastupující generaci mladých marxistických filozofů. Rychlého kariérního postupu šlo dosáhnout díky absenci konkurenčního prostředí, protože stará generace často nesla břímě své předcházející akademické dráhy, a nová tak viděla prostor pro svoji realizaci. Na teoretické úrovni znamenalo toto období začátek boje proti tzv. dogmatismu předcházejících let.¹⁸³ Dogmatismus se měl rekrutovat z prostředí Slánského spolupracovníků.¹⁸⁴ Lidé kolem Slánského se měli pokusit o revizi marxismu, čímž se z pragmatických mocenských důvodů dopustili falšování jednotlivých marxistických pouček. Z této směsi roztržštěných frází a navzájem nesouvisejících dogmat se marxismus-leninismus stal vykleštěnou teorií bez vztahu k živé skutečnosti. V roce 1953 se zdálo, že tento přístup zabrzdil všechnu skutečnou tvůrčí práci v rámci marxismu a

---

¹⁷⁹ Kopeček, M., *Hledání ztraceného smyslu revoluce...* s. 92-93.

¹⁸⁰ Kopeček, M., *Hledání ztraceného smyslu revoluce...* s. 93.

¹⁸¹ Dostupné online: články jako Cvekl, J., Otázky vědy a kultury na XIX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu. *Filozofický časopis*, 1, 1953, č. 1, s. 37–43.; Horský, Z., O úspěších sovětské kosmogonie. *Filozofický časopis*, 1, 1953, č. 3–4, s. 277–280.; Kaláb, M., O podstatě stranickosti Marxova vědeckého díla. *Filozofický časopis*, 1, 1953, č. 2, s. 89–102.;

¹⁸² Hrzal, L. – Netopilík, J. *Ideologický boj ve vývoji české filozofie*. s. 58.

¹⁸³ Kopeček, M., *Hledání ztraceného smyslu revoluce...* s. 172-74.

¹⁸⁴ Nejedlý, Z., Na cestu „FILOZOFICKÉMU ČASOPISU“. *Filozofický časopis*, 1, 1953, č. 1. s. 8.

stranická propaganda byla odtržena od každodenní politiky strany. Takto vzniklý pseudomarxismus přestal být ideologií dělnické třídy, jakož i jejím návodem k jednání.¹⁸⁵ Milan Machovec toto pojetí dogmatismu doplnil ještě o humanistický rozměr, když tvrdil, že Slánského klika zrádců se zcela odcizila mentalitě a tradicím našeho lidu a zbavila se díla klasiků marxismu (Julia Fučíka, S. K. Neumanna, Zdeňka Nejedlého) i předních komunistů, jako byl Klement Gottwald.¹⁸⁶

Problematice dogmatismu byla věnována i konference pracovníků ve filozofii, která se uskutečnila na podzim roku 1953 v Liblicích. „Slánského banda“ zde byla postavena do role obětí beránka, který zapříčinil všechno předchozí falšování marxistické ideje. Důsledkem dogmatismu byla umlčena všechna diskuze v rámci společnosti a zavedena inkvizitorská metoda zásahů shora. Tím vznikla umělá hráz mezi vědou a pracující třídou, na které se podílela jak stará, tak i mladá generace politiků a autorů. Tímto přiznáním učinila filozofická obec jistý druh sebereflexe a kriticky nahlédla stalinistickou politiku. Dogmatismem měla být podle autorů závěrů konference zasažena jak stará, tak mladá generace. Ti starší z důvodů své buržoazní výchovy a nedostatku následné reflexe, ta mladá generace kvůli své povrchnosti studia marxismu. Slánský měl tuto mladou generaci radikálních autorů utvrzovat v tvrdé cestě dogmatismu. Všechnu odlišnou tvůrčí činnost chápali mladí dogmatici jako reakci a v záchvatu vlastní neomylnosti ji trestali. V tomto prostředí strachu se autoři báli tvořit z obavy, že by byli potrestáni za vlastní iniciativnost.¹⁸⁷ Liblická konference se přiklonila k tezi, že s dogmatismem se má bojovat zejména důkladným studiem marxismu a celé vědecké bádání musí jít ruku v ruce s názory a potřebami společnosti.¹⁸⁸

I po roce 1953 pokračovali autoři v kritice buržoazních přežitků v myšlení. Velkým tématem se v roce 1954 stává kritika filozofie T. G. Masaryka.¹⁸⁹ Na tomto poli poprvé výrazně vystoupil Karel Kosík.¹⁹⁰ Mladý radikální autor odsoudil Masaryka jako přívržence reakce a to nejpozději od roku 1917, na druhou stranu ho odmítal uznat jako

---

¹⁸⁵ Redakce, O dogmatismu a rozvoji tvůrčí filozofické práce. *Filosofický časopis*, 2, 1954, č. 1, s. 3.

¹⁸⁶ Machovec, M., Revoluční humanismus Zdeňka Nejedlého. *Filosofický časopis*, 1, 1953, č. 1, s. 83.

¹⁸⁷ Redakce, O dogmatismu a rozvoji tvůrčí filozofické práce. *Filosofický časopis*, 2, 1954, č. 1, s. 3-5.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 9.

¹⁸⁹ Slejška, D. Masarykovská lžihumanita – ideologický nástroj buržoazní reakce. *Filosofický časopis*, 2, 1954, č. 3, s. 215–229

¹⁹⁰ Kosík, K., O sociálních kořenech a filozofické podstatě masarykismu. *Filosofický časopis*, 2, 1954, č. 3, s. 196–215

zcela negativní osobnost. Masaryk podle něj byl pouze člověk a byl by to čistý idealismus připisovat mu negativní roli nadlidských rozměrů.¹⁹¹ Masaryk pochopitelně nemohl za všechny problémy buržoazní první republiky a měl být odsouzen pouze za konkrétní politické činy, kterými podle Kosíka bylo jeho vystupování proti SSSR a československým komunistům. V duchu historického materialismu tento jeho postoj přisuzoval jeho třídní příslušnosti. Kosík odmítal přeceňování Masarykova vlivu a odmítal názory autorů, kteří zdůrazňovali Masarykův dialektický rozměr. Tento konstrukt, kdy se poukazovalo jak na Masarykovu pokrokovost, tak na jeho reakčnost, odmítal, protože ho chápal jako znak nedůslednosti v teorii a nepochopením Masaryka. Podle Kosíka Masarykovo dílo obsahuje jasnou provázanost a nelze ho tedy dichotomně rozdělit.¹⁹²

Masaryk však i po důkladném vytlačení z veřejného prostoru zůstával skryt v československé filozofii. Podle Kosíka stále nabourával pohled na vztah Dobrovského a Jungmanna a byl zakořeněn ve filozofické metodě. V Masarykově odkazu je obsažena buržoazní filozofie a ideologie, a proto je třeba působit ideologicky, aby se tento kontrarevoluční oportunistický a revisionistický přístup nešířil dál. Masaryk je pro Kosíka reprezentantem buržoazie, který nebyl schopen reflektovat a realizovat požadavky pracující třídy. Z pohledu členů Omladiny nebyl dostatečně kritický a revoluční vůči rakouskému feudalismu. Masaryk se podle Kosíka oháněl demokratiem a humanismem, ale pouze z pragmatických důvodů, aby si touto rétorikou získal politickou podporu.¹⁹³

Masaryk je podle Kosíka zastáncem demagogické teorie spojení nacionalismu a kosmopolitismu, který nejlépe sedí buržoazní třídě a před nižšími sociálními třídami se tváří jako zastávce sociálního smíru. Odmítání revolučního přístupu k prosazování sociální otázky i poklonování mocným mělo být jen důkazem, že Masaryk byl typickým produktem své doby. Ale podle Kosíka šel Masaryk ještě dál a stal se ideologem jedné etapy československých dějin. Využívání pracujících, které se stalo odvrácenou stránkou jeho teorie, muselo nutně jednou skončit.¹⁹⁴

Kosík viděl problém v základních axiomech masarykismu, které předpokládaly existenci víry a buržoazního vlastnictví. Tím se měla ukázat jeho opožděnost proti marxistickému materialistickému myšlení. Kosík kritizoval Masarykovo odmítnutí hmoty

---

¹⁹¹ Tamtéž, s. 197-198.

¹⁹² Tamtéž, s. 200-201.

¹⁹³ Tamtéž, s. 204-5.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 206-7.

jako zastaralého přežitku a jeho inklinaci k idealismu.¹⁹⁵ Odmítal se smířit s Masarykovou ideou českého národa, která byla založena na českém bratrství. Na tomto náboženském předpokladu se Kosík vymezoval také proti Masarykovu lavírování mezi subjektivismem a objektivismem, kdy objektivismus v Masarykově podání obsahuje i duchovní svět a osobní svědomí. Kosík došel až k jednoduché ironizaci Masarykových náboženských představ, když mluvil o tom, že Masaryk nechává prostor i skřítkům a duchům.¹⁹⁶

Vedle toho to má být eklekticismus, který ukazoval na nepůvodnost Masarykova díla.¹⁹⁷ Kosík naprosto odmítal inspiraci v Comtovské sociologie, ale i inklinaci k psychologizujícím teoriím, podle kterých se svět řídí více slepými city a chtěním a už méně pak racionálními pravidly. Zde se absolutně rozcházel marxistické pojetí objektivismu s Masarykovým pojetím Boha. To totiž předpokládalo, že subjektivní incentive jsou božského původu a řídí je prozřetelnost. U Masaryka hrály roli v posledku individuální pohnutky jednotlivce, což se přičilo Kosíkovu objektivismu. Z těchto psychologizujících a antihistorických základů nelze podle Kosíka vyvozovat filozoficko-historická pravidla společnosti. Masarykovo beztřídní vidění společnosti nemohlo najít u kovaného marxisty pochopení.¹⁹⁸

V názoru na Masaryka se Kosík střetl s M. Machovcem, který byl otevřenější náboženskému a idealistickému pohledu na filozofii. Podle Kosíka determinuje společenský vývoj dějinné osobnosti, ale Machovec od tohoto determinismu odděluje ekonomickou základnu, protože byl příznivcem nadhistorické humanity, která se projevuje zejména u velikánů filozofie. To Kosík kritizoval jako ahistorický subjektivismus, postavený na vášních a falešném humanismu.¹⁹⁹ Kosík si nedovolil svého kolegu Machovce a priori zavrhnout, ale chtěl pouze dokázat, že ve své definici humanismu překročil hranice marxismu a mohl by být chápán, jako přívrženec odsuzovaného masarykismu.²⁰⁰

Na stránkách *Filozofického časopisu* svou kritikou Masarykovy filozofie přispěl i sociolog Dragoslav Slejška. Tento odborník na Masaryka podobně jako Kosík naboural Masarykův koncept humanity z marxistických pozic. Poukazováním na buržoazní předpoklady tohoto humanismu předpokládal, že akceptace buržoazního řádu nutně vede

---

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 208.

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 210.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 208-9

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 211.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 213.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 213-215.

k antihumanitnímu směřování a je koncepčně v kontradikci s pravým humanismem. Podle Slejšky jde o typický příklad rafinované formy buržoazní etiky, která se navenek tváří spásně, ale předpokládá preferenci zájmů měšťanstva. Podle Slejšky Masaryk nemohl uspět proti rozvíjejícímu se dělnickému hnutí, protože představoval zastaralý způsob spojování etiky s náboženskou morálkou.²⁰¹

Třebaže oba protimasarykovské články vyznívaly stejně, ze Slejškovy práce číší mnohem větší erudice a znalost Masarykova díla a života, zato Karel Kosík působí jako mladý a snad i trochu naivní apriorní kritik Masaryka.²⁰² Oba tito sociální vědci byli příkladem mladé nastupující generace, pro kterou byl charakteristický radikalismus, který odmítá předchozí vývoj. V tomto ohledu naplnili mladí autoři hrubé rysy, které stranické vedení filozofické práci předepsalo. Přesto vedení strany v obecných konturách projevovalo nespokojenost.²⁰³

V červnu 1954 se konal X. sjezd KSČ, na kterém se ozývala kritika filozofické práce. Důraz byl kladen zejména na vybudování kvalitního filozofického základu pro agitační a ideologickou práci. Podle závěrů sjezdu bylo třeba vypracovat plán práce, tak aby se rozšířila a zkvalitnila filozofická produkce. Sjezd přinesl také podněty k diskuzi a k filozofickému rozpracování. Šlo o témata dobově podmíněná, jako byl vztah rolníků a dělníků, socialistické soutěžení, problematika rovnosti v socialistické společnosti. Strana žádala, aby byla v obecné rovině teoreticky propracována i myšlenka lidové demokracie, tedy jakým způsobem se prolíná revoluce národní a socialistická s revolucí demokratickou a jakou roli v tom hrají lidové vrstvy. S tím souvisel i požadavek, aby se filozofové zabývali principy fungování strany a její vedoucí rolí v nově budované společnosti. Aktuálním problémem byla otázka kolektivního vedení.

Vedení strany předpokládalo, že se marxistická filozofie stane základnou v teoretickém boji s buržoazní propagandou, ideologií a filozofií. Proto tu stále přetrvával požadavek napnout filozofické síly v boji se všemi buržoazními teoriemi, jako je sociáldemokratismus, masarykismus i náboženské tmářství. Zároveň se marxistická teorie měla stát oporou v konstruování socialistické kultury. Nemělo již nikdy dojít k odtržení teorie a kultury od skutečného života v socialistické společnosti, tak jak se to stalo v době

---

²⁰¹ Slejška, D. Masarykovská lžihumanita – ideologický nástroj buržoazní reakce. *Filozofický časopis*, 2, 1954, č. 3, s. 215-218.

²⁰² Slejška, D. Masarykovská lžihumanita – ideologický nástroj buržoazní reakce. *Filozofický časopis*, 2, 1954, č. 3, s. 215–229.

²⁰³ Kopeček, M., *Hledání ztraceného smyslu revoluce...* s. 96.

nejtužšího stalinismu.²⁰⁴ Tyto nedostatky ve filozofické práci měly pomoci řešit dvě celostátní filozofická setkání v roce 1955 - únorová porada ke koordinaci filozofické práce v Praze a srpnové soustředění pracovníků filozofie v Malesicích u Plzně.²⁰⁵

Na pražské poradě se řešilo zaostávání badatelské práce v oblasti filozofie za potřebami vědeckého, politického a společenského života. Mělo dojít k sladění aktivit a činností jednotlivých filozofických pracovišť. Úvodní slovo zde měl Karel Kosík, který v duchu stranické linie zmínil, že organizační roztříštěnost, nedostatek spolupráce a koordinace filozofické práce je tím, co brzdilo rozvoj filozofie a mělo tak negativní vliv na rozvoj společenských i přírodních věd. Ladislav Tondl následně prezentoval svojí představu o spolupráci nad tématem a metodologií výzkumu dialektického materialismu. Svoje příspěvky o metodologii dějin filozofie přednesla Jiřina Popelová i Milan Machovec, který se zabýval aplikovatelností historického materialismu na filozofii českých dějin.²⁰⁶ Na závěr vystoupil znovu Karel Kosík a shrnul výsledky jednání a zdůraznil, že filozofie má být provázána s politickou praxí, ale nemělo by jít v žádném případě o nějaký propagandismus a povrchnost. Účelem porady bylo ukázat a předvést výsledky filozofické práce a v duchu stranických direktiv sjednotit filozofy v boji proti subjektivismu a dogmatismu předcházejícího období.²⁰⁷

Diskuze tohoto typu pokračovala i v Malesicích, kde byla již řešena témata v jednotlivých blocích. Vedle jazykových a logických příspěvků následovaly Tondlovy gnozeologické rozbory. Diskuze byla věnována vztahu historického materialismu a konkrétních společenských věd. U této příležitosti vystoupil Jiří Cvekl, který tvrdil, že nebezpečí dogmatismu se skrývá v odtržení historického materialismu od konkrétních věd a politiky strany. Cvekl se na to konto zabýval výkladem a metodou historického materialismu a snažil se ukázat, jak se v předcházejícím období rozplynul historický materialismus v konkrétních vědách a přestane být samotnou teorií. Konference ukázala, že otázka historického materialismu byla tématem nedořešeným, na kterém se rozcházela starší generace s tou mladší. Dalším nedostatkem této diskuze byla malá zainteresovanost filozofických pracovišť a absence kontaktů se zahraničními filozofickými institucemi.²⁰⁸

---

²⁰⁴ Redakce, Slovo sjezdu. *Filozofický časopis*, 2, 1954, č. 2, s. 185-190.

²⁰⁵ Kopeček, M., *Hledání ztraceného smyslu revoluce...* s. 96;

²⁰⁶ Zpráva o celostátní poradě o koordinaci filozofické práce. *Filozofický časopis*, 3, 1955, č. 2, s. 210-213.

²⁰⁷ Tamtéž, s. 213.

²⁰⁸ Mácha, K. – Marušiak, M., Zpráva o celostátním soustředění pracovníků ve filozofii. *Filozofický časopis*, 4, 1956, č. 1, s. 138-146.

Období let 1953-1956 ukázalo, že po roce došlo k jistému uvolnění a byla otevřena akademická diskuze na poměrně erudované úrovni, ale škála témat měla své limity dané direktivami strany. Ačkoliv strana požadovala intenzivní filozofickou práci, nebyla ochotna se vzdát svého vlivu na vedení filozofické diskuze. Na filozofických konferencích či na stránkách *Filosofického časopisu* se ukázalo, že převažovala mezi marxistickými filozofy roztržičnost názorů, což je pro filozofickou diskuzi přirozené, ale z hlediska vládnoucích kruhů se to zdálo nepřijatelné. Snahou setkání filozofických pracovníků bylo zajistit větší jednotnost filozofické práce do budoucna. Otázkou však zůstává, zda toho mohlo být vůbec dosaženo. Výsledek se ale dostavil zcela odlišný. Mladá generace autorů, která dostala možnost prezentovat své názory, se ve svých závěrech rozcházela nejen s obdobím dogmatismu, ale i se starší generací.²⁰⁹ Celý tento posun ve filozofické práci byl na konci roku 1955 zakončen vytvořením komise ČSAV, kde zástupci kabinetu pro filozofii (K. Kosík, R. Kalivoda, R. Richter) a tři akademici (V. Procházka, J. Průšek, J. Macek) řešili aktuální situace ve filozofii. Na základě závěrečné zprávy a doporučení bylo rozhodnuto o vzniku Filozofického ústavu ČSAV. Ten se stal ústředním badatelským centrem od 1. ledna 1957.²¹⁰

3.2 Změny po roce 1956

V souvislosti s XX. sjezdem KSSS se daly do pohybu události v Polsku a Maďarsku. Celý společenský diskurz se začal měnit a kopíroval politickou situaci ve východním bloku. Československo se díky stabilní vládě Novotného vyhnulo bouřlivým politickým změnám, proto byly změny pocítěny pouze v úrovni veřejného diskurzu. „Výhodou“ Československa byla stabilní ekonomické situace, která udržovala přiměřený sociální smír, a obyvatelstvo tolerovalo represivní režim. V situaci, kdy se režim postupně uvolňoval, nenechala reakce na XX. sjezd na sebe dlouho čekat. Hned po sjezdu následovala tříměsíční kampaň a diskuze, kdy se členové strany seznámili s Chruščovovou kritikou a postupně došlo k přehodnocení politického i ideologického směřování strany.²¹¹ Chruščovův referát měl za následek podlomení legitimacy komunistických a socialistických stran v celém východním bloku a v ČSR tomu nebylo jinak. Začalo přehodnocování předcházejícího období a začali se mobilizovat dříve neaktivní členové strany. Veřejných

---

²⁰⁹ Mácha, K. – Marušiak, M., Zpráva o celostátním soustředění pracovníků ve filozofii. *Filosofický časopis*, 4, 1956, č. 1, s. 145- 146.

²¹⁰ Kopeček, M., *Hledání ztraceného smyslu revoluce...* s. 96.

²¹¹ Kaplan, K., *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953-1956.* Brno: Barrister & Principal 2005, s. 365-369.

projevů nespokojenosti však bylo poskrovnu. Nejviditelnější z nich byl II. sjezd československých spisovatelů a studentský majáles.²¹²

V červnu 1956 proběhla celostátní konference KSČ, kdy bylo oficiálně ukončeno období zostřeného třídního boje, tím měla být skončena i etapa politických procesů. Strana veřejně deklarovala odstup od stalinských metod a začala propagace Chruščovovy ideje kolektivního vedení strany. Kritika, která na konferenci zaznívala, však měla své limity. Aby nedošlo ke zhroucení legitimacy, tak se například otázka „chyb minulosti“ upozadřovala a zdůrazňovalo se budoucí směřování. Ústředním pilířem rozvoje společnosti zůstávala vedoucí úloha strany spojená s principem demokratického centralismu a hlavní politickou linií pro budoucí roky se stala výstavba socialismu. Komunisté si dali za cíl vytvořit a upevnit socialistické zřizení.

V teoretické rovině rozpoutal XX. sjezd KSSS kritiku ortodoxního marxismu-leninismu. Ve východním bloku došlo k oživení diskuze o kritickém marxismu. Svoji roli v tom hrálo i vydávání raných Marxových a Engelsových textů (Ekonomicko-filozofické texty), které se zabývaly problematikou člověka a jeho odcizením. Autoři se začínali ptát, zda k odcizení práce, ale i člověka člověku, které Marx popisuje, nedochází také v socialistické společnosti. Ve stalinském pojetí je člověk, a to především ten sovětský, chápán pouze jako objekt vnějšího ekonomicko-historického vývoje a humanitní rozměr marxismu se zde vytrácel.²¹³ Proto se otázka, zda existuje rozpor mezi propagovanou teorií a praxí, stala v období oficiálního přehodnocování velmi aktuální. Na úrovni teorie se velmi důležitou stala inspirace „západními“ filozofickými směry, jako byl existencialismus a fenomenologie. V Československu v té době neexistovala jednotná filozofická škola, jako tomu bylo například v Maďarsku (lidé kolem Lukásce) a v Jugoslávii (škola Praxis), ale velmi tvůrčí prostředí vzniklo na Filosofickém ústavu ČSAV a autentickým prostředím byly také semináře mezi křesťany a marxisty, pořádané na FF UK pod vedením Milana Machovce.

Velmi výrazná kritika předcházejícího směřování zazněla už na výše zmiňovaném dubnovém II. sjezdu československých spisovatelů, kde aktivně vystoupili autoři Vítězslav Nezval, František Hrubín a Jaroslav Seifert. Kritika se snesla především na přítomného Ladislava Štolla, zejména kvůli jeho odmítání díla Františka Halase, stejně tak byl

---

²¹² Tamtéž, s. 373-381.

²¹³ Marx, K. – Engels, F., *Ekonomicko-filozofický rukopis z roku 1844*. s. 22–27 [cit. 30.11.2018]. Dostupné z http://www.kmbe.cz/ekonomicko_filozoficke_rukopisy.pdf

kritizován i Ivan Skála za nepochopení a odmítání Nezvalova díla.²¹⁴ Vítězslav Nezval kritikou přímo navázal na požadavek ústředního výboru KSČ na otevřenost a živost literatury, která nemá být brzděná nějakými regulacemi či mocenskými zásahy.²¹⁵

Nezval ve svém vystoupení poukázal na fungování cenzury v předcházejícím období. Sám sebe chápal jako básníka nikoliv vědce, tedy člověka primárně citového, to však literární kritici stalinské doby nechápali, a proto ho cenzurovali. Pln optimismu věřil, že po XX. sjezdu KSSS přijde změna.²¹⁶ Ještě přísněji než Nezval odsoudil změnu paradigmatu Ladislav Mňačko, když v diskuzi projevil názor, že není možné tvrdit, že lidé před rokem 1956 o věcech stalinismu nic nevěděli. Mňačko prohlásil, že není třeba dělat z lidí hlupáky. Vždyť i na samotném literárním díle se pozná, že se autor bojí a z nějakého důvodu nepíše o něčem, co chápe jako neprůchodné.²¹⁷

V podobném tónu se nesla i kritika Františka Hrubína, který připomínal, že ještě nedávno, v roce 1955, byl zcenzurován projev Vítězslava Nezvala na konferenci o poezii. Podle něj cenzura *Literárních novin* ustoupila až po XX. sjezdu KSSS, ale to nic nemění na úloze básníka. Hrubín připomněl tezi, že je to právě básník, kdo mluví hlasem lidu, ale rozhodně to není básník, kdo lidem otvírá oči. Stejně jako Mňačko zastával názor, že lidé nejsou hloupí a sami vidí problémy společnosti.²¹⁸ Svědomím se zabýval i Jaroslav Seifert, který řekl, že spisovatelé mají být svědomím národa, ale poslední roky tomu tak nebylo. Mlčeli, když se likvidovali knihy i jejich autoři. Takováto situace má být podle Seiferta hned napravena a má být umožněno publikovat autorům, kteří byli umlčeni nebo uvězněni.²¹⁹

Kritiku sebe i předcházejícího období mírnil Ladislav Štoll, když prohlásil, že je třeba žít ve zdravé nespokojenosti a není možné se donekonečna zabývat minulými křivdami, ale je nutno hledět směle do budoucna. Sám věřil, že období autoritářství už ustoupilo a v době uvolnění se bude dobře tvořit. Štoll připustil kritiku svého díla, ale odmítl převzít odpovědnost za kádrové a existenční postihy spisovatelů. Poukazoval na to, že u kritiky Hrubína nebyl pochopen Štollův přínos, který neměl být dogmatický, ale šlo o

---

²¹⁴ Nezval, V., O některých problémech současné poesie. *Literární noviny*, ročník V, 1956, č. 17, s. 9- 10.

²¹⁵ Dopis ÚV KSČ II. sjezdu československých spisovatelů. *Literární noviny*, ročník V, 1956, č. 17, s. 3.

²¹⁶ Nezval, V., O některých problémech současné poesie. *Literární noviny*, ročník V, 1956, č. 17, s. 10-11.

²¹⁷ Mňačko, L. Reakce v diskuzi, *Literární noviny*, ročník V, 1956, č. 17, s. 13-14.

²¹⁸ Hrubín, F., Diskuzní příspěvek. *Literární noviny*, ročník V, 1956, č. 18, s. 10.

²¹⁹ Seifert, F., Diskuzní příspěvek. *Literární noviny*, ročník V, 1956, č. 19, s. 9.

vyjádření pevného socialistického, ale kritického postoje. Tímto způsobem má podle něj být veden boj proti liberalismu a pořádku starého řádu, a tak má být pěstována socialistická humanita. Budoucnost je podle Štolla v přátelském sbratření s ostatními národy za pomoci SSSR a v usilování o mír na této planetě. Sám plesal nad tím, že sovětská komunistická strana nepostrádá revoluční tendence a po XX. sjezdu se ukázalo, že má sílu se sama obnovit. A právě toto poznání má být podle Štolla hlavním historickým poučením z XX. sjezdu.²²⁰

Ladislav Štoll svým vystoupením usměrnil kritiku uvnitř KSČ a svým příklonem k jasnému směřování odmítl fundamentálnější revizi kultury socialismu. Přesně ve stejném duchu se ke kritice stavělo i stranické vedení, které přemíru otevřenosti brzdilo. Slova, která zazněla zejména z úst Františka Hrubína a Jaroslava Seiferta, byla v následujících letech chápána jako nesprávné názory intelektuální třídy, která se odtrhla od pracujícího lidu. Vedení strany v čele s prvním tajemníkem stran Antonínem Novotným vyjádřilo nespokojenost s prací redaktorů *Literárních novin* a obvinilo je z příklonu k názorům, které jsou v přímém rozporu s lidově-demokratickým zřízením. Tím byla na další roky pohřbena otevřená diskuze na literární scéně.²²¹

3.2.1 Filozofická diskuze a kritika revizionismu

Diskuze na filozofické úrovni sledovala pnutí mezi spisovateli. První kritické články se dostavily ještě před sjezdem Svazu československých spisovatelů na stránkách *Literárních novin*. S diskuzí začal Ivan Sviták a na jeho článek reagovali autoři Robert Kalivoda a především Karel Kosík. V posjezdové atmosféře se autoři vyjadřovali velmi otevřeně k předcházejícímu vývoji a to zejména ke vztahu teoretického marxismu-leninismu a žité politické praxe. Tímto otevřeným přístupem a publikováním článků v režimem kritizovaných novinách si podobně jako spisovatelé zadělali na problémy do budoucna. Právě v prvních měsících po XX. sjezdu KSSS tak vznikly texty, které byly později chápány jako první projevy revizionismu.

Sviták ve svém příspěvku v *Literárních novinách* poukázal na zkosnatění progresivního myšlení Marxova. V éře stalinismu se ze vzletné a kritické teorie stala pouhá sada pouček, která se jen obměňovala podle střídajících se státnických projevů. Tímto svým přístupem se politici i filozofové vrátili ke staré pragmatické sofistice, kde měla pravda hierarchii sledující strukturu strany a nejvyšší autoritou byla vždy pravda. Takový

---

²²⁰ Štoll, L., Diskuzní příspěvek. *Literární noviny*, ročník V, 1956, č. 19, s. 11.

²²¹ Kaplan, K., *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953-1956*, s. 425-429.

přístup ale Sviták odmítal a navrhoval změnit metodu přístupu k marxistickému myšlení. Teorie už nemá být napříště poplatná propagandě. Vědecký přístup se podle Svitáka může stát pravdivým, jen pokud podrobí kritice samotnou skutečnost a ne své vlastní kategorie. Otevřel tu tedy otázku, kterou Karel Kosík velmi detailně rozpracoval v *Dialektice konkrétního*. Sviták doufal, že tímto přístupem zmizí všechny teoretické fronty, na kterých v stalinistickém období filozofové bojovali a vynoří se nové z pravdivého lidského života. Nebude ale možné stavět moderní marxistickou teorii, pokud nebudeme mít alespoň základní fakta o tehdejší realitě. Sviták kritizoval všudypřítomné zakrývání reality. Filozofie tak podle něj stála na nejhorších základech, které zprostředkovávala tehdejší propagandou ořezaná teoretická prolegomena.²²²

Se sofistickou kritikou předcházejícího vývoje přišel i Karel Kosík, když v Literárních novinách napsal článek věnovaný novému zájmu o Hegela. Tento zájem byl podle něj zapříčiněn návratem ke skutečným filozofickým základům Marxova myšlení. Filozofie v stalinistickém období byla nekritickou teorií pomáhající k aktuálním cílům, ale pravý význam marxismu podle Kosíka spočíval v jeho kritickém přístupu k realitě a v rozvoji revolučního hnutí. Návrat k Hegelovi byl podle Kosíka návratem k Leninovu myšlení a k pochopení Marxe. Hegel poskytl Kosíkovi představu reality jako vnitřně diferenciovaného celku, který se jako celek rozvíjí. Návrat k Hegelovi byl Kosíkem chápán jako reakce na odmítání Hegla stranickou autoritou v době převládajícího dogmatismu.

Obrodný proces, který začal XX. sjezdem KSSS, byl dle Kosíkových slov procesem v rámci celého dělnického hnutí a po právu filozofy zajímal. Pokud měla vzniknout nová společnost s novou morálkou, bylo třeba vyjít z tehdejší situace. Podle Kosíka bylo nutné pohlížet kriticky na situaci tehdejší společnosti, vidět její rozporuplnost, abychom si uvědomili, že stejná komplikovanost doprovázela minulý vývoj a my si mohli udělat reálnější představu o budoucnosti. Marxismus předcházejících let podle Kosíka stavěl na ideální rozporuplnosti, která byla pouhým ideologickým konstruktem. Jenže tato ideologie byla překvapena XX. sjezdem a mohla nastat éra vědecké teorie. Útržkový, necelostní pohled na svět se zhroutil. Podle Kosíka právě zhroucením starého dogmatismu vznikl prostor pro reflexi marxistické reality. Kosík tedy stejně jako Sviták dospěl k odmítnutí spojení marxismu a ideologie, požadoval marxismus spojený pouze s vědou.²²³

---

²²² Sviták, I., Některé příčiny zaostávání teorie. *Literární noviny*, ročník V, 1956, č. 16, s. 5.

²²³ Kosík, K., Hegel a naše doba. *Literární noviny*, ročník V, 1956, č. 48, s. 3.

Reakce na tyto články na sebe nenechala dlouho čekat. Na Kosíkovu kritiku reagoval Jaromír Sedlák, který se ohradil proti bezpředmětnému zkoumání minulého a poukázal na fakt, že i Kosík v minulosti psal propagandistické texty. Jako velký problém chápal oddělování ideologie od marxistické filozofie, které prezentoval Kosík. Ideologie podle něj byla ztělesněním dělnické třídy a nemohla tedy být pouze falešným vědomím, jak tvrdil Marx. Poukazoval na fakt, že v leninské tradici je ideologie spojována s filozofickou praxí. Kosík podle Sedláka pěstoval filozofii odtrženou od lidu, tedy filozofii pro filozofii a to nemůže být správná cesta směřování marxismu. Filozofie nemá být nástrojem moci, ale musí být v kontaktu s realitou. Sedlák se tak snažil brzdit, snad i z pragmatických důvodů, vzletné kritiky dogmatického marxismu.²²⁴

Také Robert Kalivoda přispěl svým článkem do diskuze. Na rozdíl od svých kolegů z akademie věd Kosíka a Svitáka neoddělil vědeckou teorii a ideologii, ale odmítnul podřazování teorie pod praxi. Podle Kalivody není možné redukovat filozofii na pragmatickou propagandu. Takto bychom se vrátili zpět do dob dogmatismu a redukovali bychom sám význam politické praxe i samotné propagandy. Velmi důsledně oddělil Kalivoda propagandu a ideologii, protože ideologii pojímal jako esenciální součást marxismu, která hájí zájmy dělnictva. Ale obsahem ideologie musí být vědecká analýza, která teprve tvoří ideologická stanoviska. Důraz Kalivoda kladl na revoluční a kritický obsah dialektické metody a dialektický důkaz negace, protože jedině tak může být dosaženo dalšího stupně vývoje společnosti. Touto pozicí se také Kalivoda dostal na hranu únosnosti pro tehdejší ideology strany.²²⁵

Ve své tezi pokračoval i Ivan Sviták, když se bránil proti Sedlákovu nařčení, že ideologie musí souviset s praxí a propagandou. Znovu vyšel z Marxovy představy ideologie jako falešného vědomí, které ukazuje zkreslenou představu o životě. Tuhle roli ale marxistická filozofie neměla hrát, protože její úlohou bylo poskytnout důkladnou a kritickou analýzu skutečnosti a pokládat otázky tak, jak to filozofie dělá. Úloha ideologie měla být diametrálně jiná, protože Sviták na rozdíl od Kalivody tvrdil, že propaganda se svým ideologickým pozadím je především výsledkem předcházejícího dogmatického období, kdy společnost uklidňovala, odpovídala na otázky, případně burcovala ke svým cílům.²²⁶

---

²²⁴ Sedlák, J., *Filosofie a dnešek. Literární noviny*, ročník V, 1956, č. 50, s. 3.

²²⁵ Kalivoda, R., *Vztah stranickosti a vědeckosti, ideologie a vědy v marxistické filosofii a teorii. Literární noviny*, ročník V, 1956, č. 52, s. 3.

²²⁶ Sedlák, J., *Filosofie a dnešek. Literární noviny*, ročník V, 1956, č. 50, s. 3.

V diskuzi pokračoval i Josef Zumr tím, že poukázal na rozpornost Sedlákových slov. Kladel si otázku, zda je Hegel tedy aktuální nebo ne. Vždyť přece nebýt Hegela, tak tu nemáme žádného Marxe, čímž zároveň otevřel otázku spisů mladého filozofa. Zumr připomněl, že mladý Marx zažil také jednu etapu odmítání Hegela, ale pak následovala revize dialektiky. K takovému návratu došlo také za Lenina, ale poté byl znovu Hegel ze Sovetského svazu „vymeten“. Zumr se tedy ptal, proč by ale Hegel nemohl být inspirativní pro socialistickou společnost, když na něm staví samotný Marx? Vždyť Marx byl ten, kdo dokončil a překonal Hegelovu očistu filozofie od idolů a fetišů, tak proč nemůže být Hegel inspirativní i pro filozofy, kteří pokračují v Marxově díle. S takovýmto odmítnutím Sedlákových závěrů, že Hegel je pro širší společnost nepřístupný a vlastně i neaktuální, když máme Marxe, se Zumr neztotožnil. Naopak byl přesvědčen, že bylo potřeba jít ke kořenům marxismu, a to se bez studia Hegela neobejde. V této své argumentaci odkazoval na Leninova slova, že v kritickém studiu Hegela, jako zdroje inspirativních myšlenek, se má pokračovat. Zumr byl přesvědčen, že moderní analytická věda dokáže toto Leninovo přání naplnit.²²⁷

Celý diskuzní blok byl uzavřen, nikoliv dokončen, Kosíkovým článkem *Přeludy a socialismus* a to i přes velký čtenářský ohlas. Redakce *Literárních novin* podlehla tlaku strany a odmítla pokračovat v této diskuzi. Kosík se však pokusil celou diskuzi shrnout a poukázal na fakt, že rozpoutala velmi různorodé reakce. Hlavní nedostatek filozofické diskuze viděl v absenci studia socialismu jako skutečnosti a ve stálém ulpívání u ideálů socialismu. Kosík poprvé otevřeně naznačil, že celá diskuze o tom, zda je marxismus ideologií, nepatří do pravé filozofické diskuze, protože je bezpředmětná. Pojem ideologie měl podle něj několik významů. Ten první je Marxovo pojetí ideologie jako falešného vědomí, podle Lenina to je odraz třídních poměrů v hlavách lidí. Pak je tu ještě pojetí Stalinovo, které oddělovalo teoretické a ideologické základy strany. Diskuze o tom, zda je marxismus filozofie nebo ideologie, měla podle Kosíka povahu scholastického sporu, kdy se všichni v závěru shodli, že marxismus je teoretickým vyjádřením třídních zájmů proletariátu.

Kosíka ale zajímalo Marxovo pojetí odcizení, proto se pustil do rozboru fragmentů jeho díla. Na příkladu Marxových přeludů se pokusil vysvětlit problematiku tehdejší filozofické produkce. Kosík připomněl, že podle Marxe iluze o světě vznikají ze dvou přeludů: přeludu byrokratického a přeludu inteligence. Byrokratismus představuje

---

²²⁷ Zumr, J., Dosti Hegela? *Literární noviny*, ročník VI, 1957, č. 4, s. 3.

jisté zjednodušení reality na pouhé administrativní úkony. Takto se dá jednoduše rozhodovat o lidských osudech. Jedním z příkladných byrokratů jsou ti, kteří se honí za senzací a podle jejich senzačních objevů se pak deformují výsledky kvalitních teoretických prací.

Vedle toho Kosík rozebral přelud inteligence. Ta se velmi často staví do pozice svědomí národa a do role jediného kritického elementu společnosti. Jenže tu máme intelektuály, kteří v rámci své vlastní pozice ničí a přeškrťávají vše minulé a špatné. Připomínáním této Marxovy teze měl Kosík na mysli dogmatismus, ale možná i něco z buržoazní filozofie. Každopádně poukázal na fakt, že ani tehdejší superkritičtí autoři by se neměli chovat jako ti předchozí nekritičtí filozofové. Druhým problémem bylo to, že se filozofové nekriticky stavěli do pozice svědomí národa, ale to předpokládalo, že národ nemá svědomí. Takový předpoklad byl podle Kosíka mylný, protože by znamenal, že by filozofové mysleli za lid. Naopak Marx podle něj tvrdil, že materiální základ nachází teorie v dělnické třídě a dělnictvo pak zpětně získávalo zbraň svého osvobození v teorii. Teorie se měla v živou praxi přeměňovat podle Marxe díky činnosti komunistické strany.²²⁸

Podle Kosíka byl ideologický diskurs zasažen extremismem, kdy se jednotlivé myšlenkové proudy stávaly nejprve vůdčími, a postupem času byly zavrhnuty. V tomto napětí viděl historickou danost a samotné aktéry za to neodsuzoval. Po autorech požadoval, aby studovali a pochopili zákonitost protikladů socialistické společnosti a dokud se tak nestane, bude se společnost potýkat s těmito extrémními výklady. Kosíkovým hlavním sdělením byl fakt, že pokud se má socialistická společnost rozvíjet, tak musí obsahovat i negativní prvky a ty nemusí být nutně jen pozůstatkem kapitalistického myšlení. Dialektický vývoj zažívá i socialistická společnost, ale ten je odlišný od zákonitosti v kapitalistickém řádu. Socialistická společnost může své dialektické rozpory nalézt pouze v návratu k materialismu, pokud se bude zkoumat ve své materiálně ekonomické podstatě.²²⁹

Kosíka se zřejmě dotkla ona diskuze o revizionismu, proto v článku naznačil, že situace, ve které se ocitli po XX. sjezdu KSSS, bylo obdobím skepse. V tu chvíli se řešilo, jakým směrem se společnost a myšlení vydá, ale prozatím se tak vypařil revoluční ráz marxismu. Cesta dogmatismu byla odmítnuta, ale stejně tak hrozilo, že bude odmítnut i revizionismus. Kosík ale tvrdil, že je třeba vracet se k Leninovi. Není ale možné přeskočit posledních třicet let vývoje, protože dialektické vymezení musí být konkrétní, tedy proti

---

²²⁸ Kosík, K., *Přeludy a socialismus. Literární noviny*, ročník VI, 1957, č. 10, s. 3.

²²⁹ Tamtéž.

konkrétní době. Leninské metody bylo třeba aplikovat na minulost nedávnou stejně jako na naši současnost. Jedním z Kosíkových řešení byl decentralismus, jako další vývojový stupeň socialismu.²³⁰

Dogmatismus podle Kosíka měl za cíl sjednotit poučky v jeden domnělý celek neporušené teorie, naopak revizionista tuto jednotu rozbourává ve jménu bohatství zkušenosti. Proto vztah mezi skutečností a teorií a mezi vědou a fakty byl problémem pro oba, jak pro dogmatika, tak pro revizionistu. Dogmatik tak podle Kosíka nová fakta hltá, aby je mohl zařadit do celku své teorie, naopak pro revizionistu jsou nové skutečnosti důvodem k vyvracení marxismu. Podle Kosíka oba extrémní poji kapitulace před problémem, který se nazývá souvislost faktů a teorie. Dogmatikovi totiž fakta nesedí do jeho teorie, naopak revizionistu fakta nutí opustit pozice marxismu. Fakta tedy musí být chápána v souvislostech, jinak zůstávají být pouhou hříčkou v rukou teoretiků. Filozofové proto musí spojovat dobrou teorii s dobrými fakty. Stejně tak je to s propagandou, jen dobrá propaganda může přispět dobré teorii a to tím, že se šíří mezi masy. Jenže k masám se ta teorie musí dostat jako podnět k spokojenému každodennímu životu. Marxismus musí být žitou skutečností a jeho cílem je odpovídat na otázky každodenního rázu a nebýt pouze suchou teorií historického vývoje. Jedině v takovéto provázanosti faktů, teorie a společnosti má marxismus budoucnost.²³¹

Kosík tak v tomto článku rozebral výše zmiňované problémy a pokusil se definovat vztah mezi marxismem, vědou a prací. Zároveň se přihlášením k leninismu pokusil vyhnout nařčením z revizionismu. Dogmatismus a revizionismus posunul na stejnou rovinu a ukázal, že jediné cesta autentického pohledu na skutečnost může být cestou k pravé marxistické filozofii. Avšak reakce na Kosíkovo a Svitákovy vystoupení v *Literárních listech* na sebe nenechala dlouho čekat. Vladimír Ruml obvinil jak Svitáka, tak také Kosíka z revizionismu, protože oddělují teorii a praxi. Z ideologického hlediska znovu vyzvedl pojetí ideologie, tak jak ho široce chápe Lenin.²³²

Karel Kosík již dále nepokračoval v přímé konfrontaci, ale publikoval článek *Třídy a reálná struktura společnosti*, ve kterém se k výše zmiňovaným tématům znovu vrátil. Tvrdil zde, že nelze interpretovat marxistickou teorii tříd jen jako odkrývání skrytých třídních zájmů. Tyto zájmy by pak měly subjektivistický rozměr a „zájem“ by se stal

---

²³⁰ Tamtéž, s. 6.

²³¹ Kosík, K., *Přeludy a socialismus. Literární noviny*, ročník VI, 1957, č. 10, s. 6.

²³² Ruml, V., *Věda a ideologie v marxistické teorii. Tvorba*, ročník XXVI, 1957, č. 28.

jediným univerzálním vysvětlením společenských poměrů. V tomto převráceném pojetí by se člověk umenšoval na pouhé homo oeconomicus. Soudobá společnost, tedy ta vznikající socialistická, však měla být poznávána v celé své šíři a ve své pravé struktuře odpovídající dané době.²³³ Otázka tříd tedy byla ústředním problémem marxismu, protože zde šlo o otázku objektivního vývoje dějin, ve kterém existuje reálný revoluční subjekt, kterým je proletariát. V metodologickém přístupu tak nesmělo chybět nikdy propojení teorie s žitou praxí.

V marxistickém historismu chápal Kosík současnost jako moment historického vývoje, ale dělnická třída zde nebyla vnějším pozorovatelem, ale aktivním revolučním činitelem tohoto dějinného procesu. Svoji aktuálností překonával proletariát předcházející období a přetvářel svým revolučním bojem realitu. Aby věděla třída, odkud a kam se má dostat, musela mít vědu konkrétní, založenou na hluboké a metodologicky správné analýze poměrů. Na rozdíl od kapitalistické metody, která předpokládala analyticko-abstraktní metodu, zkoumající tržní vztahy jako dané. Marx podle Kosíka přišel s existencí tříd, kterou nahlížel jako přechodný jev. Toto mu umožnila historická metoda, která vidí realitu skrze teoretické zprostředkování. Marxista se podle Kosíka v přístupu k chaotické realitě drží záchytných bodů, které mu teorie poskytuje, a při pohledu na skutečnost postupuje od abstraktního ke konkrétnímu. V tomto bodě Kosík ukázal, že povrchní badatelé, kteří jsou si vědomi abstrakce, pouze přisuzují abstraktním pojmům konkrétní fakta, to ale dělají bez hlubší analýzy a jen proto, aby jim fakta seděla do předem vytvořených rámců.²³⁴

Kvalitativně vyšší metodou byla podle Kosíka cesta od konkrétního ke známé abstrakci. To znamená, že je třeba propojit empirická fakta s abstraktními kategoriemi. Fakta mluví sama za sebe i za druhé a nejsou pouze výplní předpřipravených kategorií. Organicky vzniklá fakta zarůstají do abstraktních pojmů, které nejsou podle Kosíka výchozím bodem, ale výsledkem bádání. Tímto postupem se do pojmů dostává vnitřní dynamika. Abstraktní entity tak dostávají život a bádání má smysl, není jen potvrzováním mrtvého abstraktna. Podle Kosíka je pochopitelné, že nelze přenášet fakta získaná Marxem při studiu kapitalistické společnosti na studium té socialistické, a pojmy tedy nutně mají nějakou vnitřní dynamiku.²³⁵

---

²³³Kosík, K., Třídy a reálná struktura společnosti. *Filosofický časopis*, ročník VI, 1958, číslo 5, s. 722.

²³⁴Tamtéž, s. 723-5.

²³⁵Tamtéž, s. 726-28.

Kosík ve svém příspěvku také připomněl, že marxismus není pouze filozofickou teorií, ale má i ekonomický rozměr. Od této ekonomické základny se odvíjí všechna politika i kultura, ale také morálka. Ale není možné v marxismu umenšovat společenské třídy pouze na jejich roli ekonomickou. To by byla falešná představa a nevycházela by z Marxe. Ten podle Kosíka chápe třídu jako společenskou totalitu se všemi aspekty jak ekonomicko-praktickými, tak také intelektuálními a mravními. Marxistická analýza společnosti a pracující třídy tedy není pouhou zjednodušující schematizací, ale musí být vždy i reprodukcí skutečnosti jako jednoty ekonomie, politiky, sociálního a duchovního života, určenou reálnou společenskou ekonomickou strukturou. Kosík tak ve svém článku z ledna 1958 kladl důraz na reálné potřeby lidí i jejich každodenní podmínky. Tato živá totalita musí být předmětem vědecké práce a od ní se můžeme vztahovat k abstraktním pojmům. Důležité je, aby nám z této totality nevymizeli lidé žijící v reálných podmínkách.²³⁶

Kosík tak svým vystoupením v *Literárních novinách* předznamenal své budoucí filozofické směřování, ale vysloužil si také kritiku a byl veřejně kritizován za svá revizionistická prohlášení. V roce 1959 vyšel ve *Filosofickém časopise* článek Jindřicha Zeleného s názvem *O pseudomaterialistické tendenci v naší filosofii*. Zde Zelený na úvod připomněl, že Kosík je už po dlouhou dobu obviňován z revizionismu. Zelený vytknul Kosíkovi jeho koncept konkrétní totality, protože zde podcenil význam ekonomické základny. Ekonomická základna má být podle Zeleného plně determinující pro ostatní oblasti lidského života. Zejména odkazováním na Hegela, které setrvává u nemateriálního předmarxistického pojetí filozofie, se Kosík měl dopustit filozofické kritiky marxismu a samotné strany. Zelenému ležel v žaludku Kosíkův příklon k mladému Marxovi, a proto ho napadal z ekonomicko-materialistických pozic. Touto kritikou přirovnával Kosíka k zahraničním revizionistům, jako byli G. Lukács a H. Lefebvre, a tvrdil, že jsou jeho myšlenky jak politické, tak především proti stranické.²³⁷

3.2.2 Příčiny revizionismu a jeho důsledky

První kritika revizionistických tendencí se objevila už krátce po XX. sjezdu KSSS, ale naplno začala až po zasedání ÚV KSČ v červnu 1957. Zde Jiří Hendrych prezentoval revizionismus jako závažnější problémem, než byl dogmatismus, protože zde mělo docházet k přímému vlivu třídního nepřítele. Tuto argumentaci přijali čeští komunisté od

---

²³⁶Tamtéž, s. 730-733.

²³⁷ Zelený, J., O pseudomaterialistické tendenci v naší filosofii. *Filosofický časopis*, ročník VII, 1959, č. 5, s. 643-677.

sovětských. Pochopitelně, že cílovou oblastí kritiky byly společenské vědy, a to konkrétně filozofie a historie. Hendrych apeloval na historiky, že nedokázali zpracovat v moderní dějiny Československa s metodologickou výzbrojí marxismu- leninismu. Podobně také odmítl všechnu kritiku, která směřovala k přehnanému byrokratismu, či dokonce k byrokratickému centralismu. Celá kritika se nesla v duchu kritiky sil, které zapříčinily události v Maďarsku. Tyto vnitřní a především vnější imperialistické síly ideologicky rozkládaly komunistické strany ve východním bloku a ponoukaly jejich členy k příklonu k pomýlenému revizionismu.²³⁸

Terčem kritiky se pochopitelně staly *Literární noviny*, ale také časopis *Kultura*. Podle Hendrycha to byl právě boj proti dogmatismu, který v českém prostředí zakrývá projevy revizionismu. Revizionisté podle něj popírají základní paradigmatu marxismu, jako je třídní boj mezi proletariátem a buržoazií. Kromě toho tvrdil, že produkují nové vnitřní konflikty, jako je antagonismus mezi stalinismem a socialismem, a ochotně se smiřují s existencí kapitalismu a dovolují tak kapitalismu vrůstat do socialismu. Další kritika se týkala humanistického socialismu, který popírá revolučnost Leninova učení „kdo s koho“. Tento socialistický humanismus měl podle Hendrycha zakrýt inklinování k buržoazním svobodám a konstruoval tak požadavek jakýchsi abstrakcí morálních pravidel. Komunisté však jsou mravnější a humanističtější, než jakékoliv zřízení, a tyto buržoazní tendence ubíraly na síle třídnímu boji. Z Hendrychova vyjádření zaznívá autoritativní hlas centralisty. Ústřednímu výboru zřejmě nebyla pochuti šířící se kritika stranických členů, protože strana neměla být podle Hendrycha diskusním fórem. Tvrdil, že takovéto veřejné kritizování mělo historické paralely a není v souladu s Leninskou představou revoluční strany.²³⁹

Po těchto obecných kritikách přišel Vladislav Koucký s konkrétním útokem na Ivana Svitáka. Na ideologickém semináři z října 1958 Koucký připomněl, jaké jsou evropské zdroje Svitákových (a Kosíkových) revizionistických základů. Sviták a další, včetně Kosíka, byli označováni za jednotlivce s chybnými názory, čímž měli být argumentačně odděleni od širších intelektuálních kruhů.²⁴⁰ Koucký podobně jako předtím Hendrych kritizoval koncept humanitního socialismu, který navazoval na mladého Marxe,

---

²³⁸ Hendrych, J., Některé současné otázky ideologické práce strany. *Rudé právo*, 19. června 1957, zvl. příloha, s. 7-8

²³⁹ Tamtéž, s. 7-8.

²⁴⁰ Zelený, J., O pseudomaterialistické tendenci v naší filosofii. *Filosofický časopis*, ročník VII, 1959, č. 5, s. 350.

tak jak ho rozpracoval ve svých člancích Ivan Dubský.²⁴¹ Tím Koucký odsoudil Kosíkovu a Dubského kritiku byrokracie a cenzury, tak jak ji převzali z Marxe.²⁴² Ve stejném duchu pokračovala i kritika Kosíka a Svitáka na stránkách *Filozofického časopisu*.²⁴³ V roce 1959 nakonec vyšel i sborník textů *Proti revizionismu*, který připomněl v Leninově duchu vývoj tohoto jevu a zabýval se i nastalou situací.²⁴⁴

Boj proti revizionismu měl i své oběti, jednou z nich byl Ladislav Tondl, který byl propuštěn z FF UK. Kritika se snesla i na Karla Kosíka a to zejména ve výše zmiňovaném článku Jindřicha Zeleného.²⁴⁵ Kosíkovým štěstím bylo, že se za něj postavilo vedení ústavu a po jeho důkladné sebekritice mu bylo umožněno pracovat v akademii věd. S koncem padesátých let boj s revizionismem v československé společnosti upadal.²⁴⁶

3.3 Karel Kosík a diskuze o dějinách českého myšlení

V druhé polovině padesátých let se Karel Kosík zabýval historickými tématy, která mu od dob studia na filozofické fakultě byla blízká. Již od roku 1955 pracoval na díle *Česká radikální demokracie*, kde se snažil pokračovat v intencích Zdeňka Nejedlého a zpracovat zde sto let českého levicového myšlení. Tato práce se posléze stala podkladem k udělení titulu kandidát filozofických věd.²⁴⁷ Karel Kosík se historií českého myšlení věnoval také na Liblické konferenci, která se uskutečnila v dubnu 1958, a on se jako tajemník Jiřiny Popelové věnoval jejímu organizování.²⁴⁸ Byl to právě Karel Kosík, který na dobu konání konference se zasloužil o uvolnění Milana Machovce z povinného vojenského cvičení. Na konferenci po dlouhé době vystoupil také Jan Patočka, který měl v následujících letech intelektuální vliv na Kosíkovo dílo.

---

²⁴¹ Dubský, I., *Raná tvorba K. Marxe a B. Engelse*. Praha: SNPL 1958.

²⁴² Koucký, V., Boj proti soudobému revizionismu. *Nová mysl*, ročník XII, 1958, č. 12, s. 1119-1123.

²⁴³ Hrzal, L., Jednotně v boji proti soudobému revizionismu. *Filozofický časopis*, 7, 1959, č. 5, s. 350-359.

²⁴⁴ *Proti revizionismu: sborník statí o boji komunistických stran proti soudobému revizionismu*. Praha: SNPL, 1959. 420, [4] s.

²⁴⁵ Zelený, J., O pseudomaterialistické tendenci v naší filosofii. *Filozofický časopis*, ročník VII, 1959, č. 5, s. 643-677.

²⁴⁶ Kosík, K., *Poslední eseje*. Praha: Filosofia 2004. s. 183.

²⁴⁷ Tamtéž, s. 174-182.

²⁴⁸ Kosík K., Dějiny filosofie jako filosofie. In: Kosík, K. – Popelová, J., (edd.) *Filosofie v dějinách českého národa: protokol celostátní konference o dějinách české filosofie v Liblicích ve dnech 14.-17. dubna 1958*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958. s. 3.

Liblická konference měla za cíl předvést výsledky práce v oblasti dějin české filozofie, ke kterým dospěli pracovníci Filosofického ústavu ČSAV a Katedry filosofie Filosofické fakulty Karlovy univerzity. Diskuze a příspěvky byly zároveň reakcí na aktuální problémy marxistické filozofie, jak nastínil v úvodu Ladislav Rieger, ředitel Filosofického ústavu ČSAV. Tématem na pozadí všech příspěvků byl otázka metodologie dějin filozofie a konkrétně problematika historického materialismu.²⁴⁹ Tuto otázku otevřel svým příspěvkem hned Karel Kosík. Podle Kosíka dospěly dějiny filozofie do stádia, kde sledují pouze vývoj falešného vědomí. Neboť pro filozofy typu Franze Mehringa jsou jen reflexí třídních zápasů a nemají poznávací hodnotu. Třebaže Kosík odmítal aktuálnost Mehringova zjednodušujícího pojetí, ukázal, že ekonomický determinismus panuje v marxistické filozofii. Takovýto schematismus Kosík odmítal jako překonaný.²⁵⁰

Řešením mělo být Leninské vidění věci, které upřednostňovalo chápání dějin filozofie jako filozofování. Takto pojatý marxismus pochopitelně do dějin filozofie dává svoje filozofické principy, ale snaží se je také nahlédnout se střízlivou objektivností. S tím si Kosík spojoval pravdivostní rozměr marxistickému náhledu na dějiny myšlení, kdy cílem studia dějin filozofie bylo odhalení dějinné pravdy. Marxismus podle něj dějiny neschematizuje, ale ukazuje je jako konkrétní celek. Takovýto přístup k dějinám a dějinám myšlení znamená, že nemohou být redukovány na několik abstraktních principů, ale jsou chápány jako pokračující a rozvíjející se poznání.

Kosík odmítal, že by marxismus dějiny viděl jako souboj dvou principů, kdy jeden je vyloženě negativní a ten druhý zas zcela pozitivní. Z takového pojetí dějin by nám již bylo a priori zřejmé, že pouze kladný princip je předurčen k vítězství. S tímto zjednodušujícím náhledem na věc by se dějiny myšlení staly neproduktivním sledem předem daných schémat, do kterých doplňujeme konkrétnosti. Materialistická dialektika má ale za cíl pomáhat problémům ve světě. To se neobejde bez studia a analýzy vývoje a jeho vnitřních rozporů. Tímto předpokladem je dán základ ucelené, ze sebe rostoucí teorie, která není a nikdy nebude zcela hotová, protože tím by ztratila rozměr aktuálnosti. Na druhou stranu ve svém přístupu k realitě bude podle Kosíka takováto filozofie dějin fungujícím celkem.²⁵¹

---

²⁴⁹ Tamtéž, s. 7.

²⁵⁰ Kosík K., *Dějiny filosofie jako filosofie*. In: Kosík, K. – Popelová, J., (edd.) *Filozofie v dějinách českého národa: protokol celostátní konference o dějinách české filosofie v Liblicích ve dnech 14.-17. dubna 1958*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958. s. 9-10.

²⁵¹ Tamtéž, s. 11-12.

Velmi inspirativní pro Kosíka byl Gramsciho návrat k samotnému textu literárních děl. S tímto přístupem se realizuje cesta k důkladné analýze kultury a ke kritickému přístupu k vulgární ekonomické determinaci kultury. Marxismus nesmí rezignovat před analýzou idealistických děl a nemůže všechny kulturní projevy nahrazovat ekonomickou schematizací. Dílo je třeba podle Kosíka myšlenkově reprodukovat jako jev konkrétní totality, tedy jako vnitřně diferenciovaný, ale skloubený celek. Historik filozofie má dílo vnitřně kritizovat, hodnotit a v důsledku i interpretovat. Takový přístup není vrcholem subjektivismu, ale naopak důkladnou prací, která se řídí objektivními zákonnostmi vědy. V díle se přece zrcadlí sociální realita a filozof historik ji má v rámci studia díla reflektovat a dílo samotné vidět a chápat jako součást této společenské skutečnosti. Autentický marxismus tedy vidí provázanost mezi realitou a dílem. Rozborem Marxova díla zároveň Kosík ukazuje, že je schopný tuto metodu také aplikovat.²⁵²

Při studiu jednotlivých období nám tedy z mozaiky jevů vzniká celá dějinná totalita, kterou stále rozšiřujeme o nové poznatky. Filozofie proniká danou dobou a reprezentuje pro nás koncentrovaný myšlenkový výraz, který lze podle Lukácse objektivně uchopit. Kosík obdivoval jeho přístup ke studiu mladého Marxe, kterého Lukács konfrontoval s anglickou politickou ekonomikou. Je příznačné, že pro období průmyslových revolucí, je vědou číslo jedna politická ekonomie. To nakonec potvrzuje i Marxův zájem o ekonomii, jako o dominantní vědu 19. století. Kosík předpokládal, že každé období má svoji specifickou vědu a její filozofické základy je třeba studovat. Otázkou však zůstává, zda i pro období rozvíjejícího socialismu je politická ekonomie tou dominantní vědou.²⁵³

Pokud zvolíme vhodnou metodu i charakteristickou společenskou vědu, pak můžeme nahlédnout historickou i současnou realitu. Produktem takové interpretace reality má být lidské vědomí, ale to nelze vysvětlit z jiného vědomí, ale přímo z bytí. Uvědomění si světa je podle Kosíka obrazem světa. Postoupíme-li dále, zjistíme, že i samotné vědomí světa je součástí zobrazovaného světa, protože společenský svět neexistuje bez lidí a jejich vědomí. Lidská společnost tak existuje nezávisle na lidském vědomí, ale také ve vědomí lidí. Vědomí odvozené z bytí je tedy Hegelův duch doby, který je materialisticky vysvětlen Marxem, jako nadstavba materiální základny. Vědomí doby je společenskohistorické vědomí, tedy prolínání všech společenských sfér. Jednotlivé sféry

---

²⁵² Tamtéž, s. 13-17.

²⁵³ Tamtéž, s. 17-18.

lidského vědomí jsou s bytím spojeny zprostředkovaně a to prostřednictvím světového názoru či pojetí světa. To se nám jeví jako celek určité historické totality.²⁵⁴

Nad existenční rovinu společenských skupin se zvedá oblast intelektuální a myšlenková, ale také emocionální, kterou nazývá Marx nadstavbou. Díky tomu lidé jednají, jsou výrobně a společensky činní. Jednotlivé společenské skupiny (Kosík asi záměrně nepíše třídy) mají charakteristické vědomí, ale i emoce a to vše se odvíjí od jejich existenčních podmínek. Dohromady tyto skupiny i se svým vědomím tvoří společenskou totalitu. My tak při důkladném pohledu na historickou totalitu můžeme nalézt paralely mezi jednotlivými společenskými sférami v daném historickém období. S tímto Kosíkovým přístupem se nám ukazují struktury starých světů, které nejsou redukovatelné na jednu oblast lidské činnosti. V tomto prostředí můžeme vidět člověka jako konkrétního činitele, který cítí a jedná a vytváří své pojetí světa. Konkrétní jednotlivci jsou podle Kosíka vnitřní diferenciací jednotné společenské totality.²⁵⁵

Svět společenského vědomí je dle Kosíka s materiální základnou spojen, ale pochopitelně jen zprostředkovaně, kdy toto spojení je realizováno díky filozofii, estetice, etice atd. Filozofie ale do tohoto světa nepřichází od někoho zvnějšku, ale je jeho plnohodnotnou součástí. Filozofie je činitelem výstavby tohoto bytí, protože bytí konkretizuje a třídí. Proto jako taková musí být filozofie aktivní reflexí světa, která je objasňována na základě konkrétního pojetí světa jako zprostředkujícího článku mezi společenským bytím a specifickou oblastí společenského vědomí na straně druhé. Takto pojaté filozofické myšlení se pochopitelně marxisticky spirálovitě vyvíjí v čase. Kosík je přesvědčen, že každá filozofie má svůj přesah do další doby a je vlivným činitelem jako odkaz předcházející společenské totality. Dějiny filozofie jsou z této perspektivy základem dotazování pro naši vlastní existenci. Každá nová totalita podle Kosíka studuje předcházející myšlení, ale nachází v něm jeho meze, když se snaží pochopit svoji současnou existenci. Kosík zde spolu s marxisty věří, že v pokroku vyvíjejícího se myšlení je zaujetí pro odhalování objektivní pravdy. Na dějinném vývoji tedy marxisté podle Kosíka ilustrují systematické problémy a sledují odhalování pravdivých zákonitostí a objektivní pravdy.²⁵⁶

Tento Kosíkův příspěvek na Liblické konferenci byl výsledkem mnoholeté teoretické práce na dějinách českého radikálního demokratického hnutí. Práce vznikala v průběhu

---

²⁵⁴ Tamtéž, s. 19.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 20-21.

²⁵⁶ Tamtéž, s. 22-24.

padesátých let a zaznamenala Kosíkův myšlenkový vývoj, začínající příklonem k stalinistickému dogmatismu a končící zaujetím pro reformismus. Kniha o radikální demokracii byla výsledkem snah ukázat jiné proudy českého myšlení, a tak se veřejně distancovat od koncepcí Masarykových a výkladu dějin z pera Nejedlého. Tato práce si za cíl kladla demonstrovat na historické materii marxismus jako metodu poznání výše uvedeného konceptu skutečnosti jako totality vztahů.²⁵⁷

Kosík se snažil vymezit proti předpokladu, že vývoj radikální demokracie v Čechách je obdobou ruského demokratismu. Radikální demokratismus chápal jako reakci na feudální zřízení paralelní k reakci liberálně buržoazní. Narozdíl od buržoazních sil dokázali radikální demokraté spojit své požadavky s vykořisťovanou masou. Leninovým ideálem bylo převzetí moci těmito radikálními demokraty a to se před rokem 1905 stalo pouze ve Francii v letech 1793 - 1794. Kosík ale Lenina doplnil a tvrdil, že česká radikální demokracie svou moc získala v roce 1848 během protifeudálního povstání. Tyto radikální demokraty chápal, jako skupinu lidí bojujících revolučními metodami za dovršení buržoazně demokratické revoluce v zájmu vykořisťovaných. Ve svém revolučním snažení spojovali boj proti feudalismu s kritikou kapitalismu a s úmyslem zamezit do budoucna vykořisťování. Tato cesta byla zakončena přechodem do pozic marxismu a spojenectvím s uvědomělým proletariátem. V tomto přechodu viděl Kosík paralelu s Marxovým přechodem od revolučního demokratismu ke komunismu, jakožto upuštění od idealismu a příklon k materialismu.²⁵⁸

Kosík se ve své práci vymezil proti koncepci českých dějin, která s radikálním demokratismem nepočítá a jde pouze po linii nacionální. Masarykův buržoazní narativ, který končí osobní svobodou individuí, která se realizuje na náboženském nerevolučním základě, odmítl jako výraz redukcionismu. Podle Kosíka buržoazní koncepce sledují pouze linii vývoje nacionální buržoazie a vůbec nereflektují vývoj a sebeuvědomění proletariátu. Takováto idealistická koncepce je z pohledu marxismu jen účelovou buržoazní ideologií, která se při bližším pohledu na vnitřní struktury a pohyby společnosti rozpadá a není objektivně pojetelná na materiální úrovni.²⁵⁹

Celá práce o radikální demokracii je příkladem hloubkové analýzy myšlenkových proudů v rámci české společnosti 19. století. Díky rozboru konkrétní historické totality, vytvářené různými společenskými skupinami v různých existenčních podmínkách, lze

---

²⁵⁷ Kosík, K., *Česká radikální demokracie*. Praha: SNPL 1958. s. 5-8.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 14-21.

²⁵⁹ Tamtéž, s. 54-56.

zpětně chápat její projevy. Společenské sféry jsou, jak výše uvedeno, spojeny s bytím zprostředkovaně, prostřednictvím společenského názoru či pojetí světa jako jednoty a komplexu všech těchto dílčích oblastí. Dohromady tvoří tyto oblasti konkrétní společensko-historické vědomí světa, o kterém Kosík mluvil ve svém příspěvku na Liblické konferenci. Takovéto vědomí světa může pochytit literární mluvčí nebo ideolog a zakomponovat ho do své myšlenkové činnosti, když přetváří živelnost reality v uvědomělost.²⁶⁰

Také Milan Machovec se na konferenci vymezil proti Nejedlého koncepci dějin českého myšlení. Nejedlý se podle něj rozhodl odmítnout Havlíčkovu tezi, že Čechům chybí filozofický duch. Podle Machovce někteří věřili, že Nejedlý chce tímto přístupem k českému myšlení nahradit Kanta a Hegela Kašpárkem a Švejkem. Takovéto bádání do středu své pozornosti posunulo velikány českých dějin, jejichž filozofické myšlenky vznikaly na okraji jejich nefilozofických prací.²⁶¹ Z toho důvodu byla podle Machovce oprávněná kritika toho, že dějiny filozofie se zaměřují s myšlením ne-filozofů a dějinami kultury.²⁶²

Cestou k řešení situace v dějinách filozofie mělo podle Machovce být hlubší studium historických souvislostí a také provázanosti se světovou filozofií. Takovýmto postupem se měli autoři vyhnout subjektivistickému přístupu. Výzkum dějin filozofie měl jít ruku v ruce s rozvojem filozofie vůbec. Podle Machovce byla doba strachu z řešení aktuálních filozofických problémů již pryč a díky provázanosti s pravdivým pohledem na dějiny filozofie se měla pravdivě rozebírat i Machovcova současnost. Z tohoto úhlu pohledu je nejdůležitější etapou českých dějin právě doba po roce 1948. Jde o období jedinečného společenského vývoje, který nikdo z předchozích generací nezažil, proto Machovec nabádal své současníky, aby tuto dobu nepropásli. Zároveň tvrdil, že není třeba se dále zaklínat Marxem a Leninem, protože jeho generace musí nacházet smělá řešení aktuálních otázek, které předchozí generace řešit nemohly, a je nesmyslné ulpívat u starých řešení. Marx s Leninem už svoje místo v dějinách mají, ale Machovcova generace si ho musí teprve vytvořit.²⁶³

---

²⁶⁰ Tamtéž, s. 138-140.

²⁶¹ Machovec, M., *Problematika dějin české filozofie*. In: Kosík, K. – Popelová, J., (edd.) *Filozofie v dějinách českého národa: protokol celostátní konference o dějinách české filozofie v Liblicích ve dnech 14.-17. dubna 1958*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958. s. 29-32.

²⁶² Tamtéž, s. 33-35.

²⁶³ Tamtéž, s. 35-36.

Kosík s Machovcem se ve svých příspěvcích shodli, že studium dějin myšlení musí být důkladnější a celostnější. Kosík zdůrazňoval význam celospolečenského pozadí a Machovec požadoval studium příhraničních myšlenkových přesahů. U obou autorů byl cítit značný odstup od marxistických autorit, protože oba chápali neaktuálnost některých Marxových, Leninových i Nejedlého tezí. Vztah k dějinám myšlení spojovali s pochopením aktuální společnosti, proto oba akcentovali význam objektivního a celostního pohledu na společnost, který má ve výsledku především pravdivostní rozměr. Studium minulého myšlení mělo být zároveň filozofováním, které mělo praktický význam pro chápání současnosti i plánování budoucnosti. Oba autory spojoval také humanistický rozměr marxismu a kritika ekonomického redukcionismu. Společenský vývoj nemůže vzhledem k Marxovu dílu opomíjet a přehlížet potřeby jednotlivých lidí. V tomto smyslu se na Liblické konferenci vyjádřil i Robert Kalivoda, který v husitském odkazu viděl notnou dávku radikální emancipace lidského subjektu.²⁶⁴

---

²⁶⁴ Kalivoda, R., Husitské myšlení. In: Kosík, K. – Popelová, J., (edd.) *Filosofie v dějinách českého národa: protokol celostátní konference o dějinách české filosofie v Liblicích ve dnech 14.-17. dubna 1958*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958. s. 49-61.

4. Milan Machovec v padesátých letech

Milan Machovec jako nadaný student vstoupil do akademického světa velmi mlád, ale také s velkými ambicemi. V letech nejtvrďšího stalinismu dokončoval svá studia a v roce 1953 se habilitoval. Z těchto důvodů jsou jeho prvotní práce poplatné době. Kniha o Husově učení mu zajistila vstup na filosofickou fakultu, ale i kritiku za Nejedlovské epigonství. Snad i proto se v době prvního uvolnění v roce 1953 nepřikláněl k nějaké silné kritice dosavadního směřování. V průběhu padesátých let však prodělal myšlenkový vývoj, na který po zbytek života navazoval. Jeho výrazným příspěvkem k revizi marxistické vědy byl jeho článek ve *Filosofickém časopise*, kde velmi tvrdě kritizovat kult osobnosti a snažil se přispět k dalšímu směřování vědy. V té době byl již v čilé komunikaci s evangelickými teology a zabýval se náboženskými tématy.²⁶⁵

4.1 Machovec v době boje proti dogmatismu

Milan Machovec svoji publikační činnost zahájil během své vojenské služby, když načrtl a posléze vydal velmi kritizovanou učebnici logiky.²⁶⁶ Tuto knihu napsal z praktické potřeby poskytnout středoškolským učitelům i svým kolegům na Vysoké škole politických a hospodářských věd vhodnou příručku pro studium marxistické logiky. Sám napsání této knihy později považoval za jeden ze životních omylů.²⁶⁷ Na knihu se hned vzápětí snesla kritika na stránkách *Filosofického časopisu*, kde byl Machovec kritizován především za nedostatečnou znalost samotné logiky. Jiřina Popelová tehdy knihu přirovnala k ideologické příručce, která posluchačům pomůže dokázat dogmatické pravdy a ohradit se proti politickým bludům imperialistů.²⁶⁸

Machovcovu učebnici ale nemusíme chápat jako dílo pro nás zcela bezcenné, protože je ukázkou jeho myšlenkového vývoje. Na Machovcově *Logice* vidíme, z jakých pozic vyšel a jak se na jeho díle podepsala tvrdá doba stranických čistek. Kniha je určena širší veřejnosti, přihlášením se, a to alespoň svojí vnějškovou podobou, k oficiálnímu nekritickému pojetí marxismu. Pro nás je tedy zajímavé sledovat, z jakých

---

²⁶⁵ Jindrová, K. a kol., *Mistr dialogu Milan Machovec: Sborník k nedožitým osmdesátinám českého filosofa*. Praha: 2005, s. 11-14.

²⁶⁶ Machovec, M., *Logika*, Praha: Rovnost, 1952.

²⁶⁷ Jindrová, K. a kol., *Mistr dialogu Milan Machovec: Sborník k nedožitým osmdesátinám českého filosofa*. Praha: 2005, s. 13.

²⁶⁸ Popelová, J., Kritické poznámky k „Logice“ Dr Milana Machovce. *Filosofický časopis*, ročník 1, 1953, s. 132-134.

metodologických postupů Machovec v průběhu svého vývoje ustoupil a v kterých pokračoval i po zbytek 50. a 60. let.

Marx-leninská filozofie má podle něj v sobě zakomponovanou myšlenku aktivního poznání historických procesů, ale ne vše poznání je správné, neboť je odrazem třídního původu jeho autorů. Lidé mají tendenci překrucovat realitu na základě svých vlastních tužeb a zájmů. Tento předpoklad vedl k potřebě stanovit zákonitosti myšlení, kterými se dojde k pravdivému poznání světa.²⁶⁹ Machovec tak v *Logice* tvrdil, že pouze přijetím materialistického marxismu a jeho vnitřní logiky, dojdeme k správné metodě poznání. Politická praxe ukázala, že studium logiky je každodenní nutností, která vychází z potřeby bojovat proti nesmyslné argumentaci představitelů imperialistických států. Jedině díky schopnostem sovětských diplomatů, vyzbrojených logickými argumenty, mohly socialistické státy bojovat proti manipulativním zkresleným politickým projevům západních států.²⁷⁰

Proto ve své *Logice* Machovec definoval obecnou metodu práce založenou na materialistické dialektice, která zakládá poznání nejvšeobecnějších zákonitostí světa. Logiku pak chápal jako speciální konkrétní vědu na dialektice závislou. Machovec cítil potřebu s odmítnutím metafyzického pohledu na svět revidovat i pohled na logiku.²⁷¹ Logika je podle něj v každodenním životě vědce důležitým nástrojem pro systematickosti jeho práce, díky tomu je možné chápat vzájemné spojitosti a dialektické souvislosti.²⁷² Marxistické myšlení zároveň vyžaduje využití historického přístupu k sledovaným jevům, protože současná situace je výsledkem všeobecného a neustálého vývoje. Mezi logickou systematikou a historickým vývojem byla podle Machovce jasná souvztažnost, která vychází ze samotného historického materialismu. Moderní věda je tedy nutně spojena s praxí a svým zaměřením i posláním musí být přínosem a podporou každodenního života. Marxistická věda má bojovat proti mýtům a náboženskému myšlení a má lidem umožnit ovládnout přírodní síly.²⁷³

Machovec se ve své *Logice* zastal sovětské vědy, kdy poukázal na výhody její organizovanosti a plánovitosti, která se odráží i ve výrobě a čelí tak kapitalistickému chaosu. Systematikou této vědecké i materiální produkce se slouží sovětskému lidu. Tuto organizovanost nelze chápat jako projev dogmatismu, či dokonce autoritářství, jak tvrdí

---

²⁶⁹ Machovec, M., *Logika*, s. 9-10.

²⁷⁰ Tamtéž, s. 14.

²⁷¹ Tamtéž, s. 18-19.

²⁷² Tamtéž, s. 186.

²⁷³ Tamtéž, s. 190-191.

individualističtí měšťané. Sovětská věda je tak plna optimismu z budování socialistické společnosti a vědeckou prací bojuje proti idealistickému zpátečnictví. Takováto věda je spojena s lidem, od kterého se učí charakterovým vlastnostem, hrdosti a morální pevnosti. Machovec tímto svým tvrzením obhajoval centralismus, kterým se společnost i věda řídila. Deklaroval, že stejnou cestou by měla jít i společnost a věda československá.²⁷⁴

V podobném duchu se nese i Machovcova práce o dějinách českého myšlení, ve které se autor přihlásil ke Ždanovovu pojetí kultury a filozofie. Vzhledem k jeho pozdějším vyjádřením zůstává otázkou, zda v této době mohl veřejně zastávat diametrálně odlišné názory, pokud chtěl své díla z dějin českého myšlení publikovat. Každopádně v příspěvku věnovanému metodologii zpracování dějin filozofie věnoval několik stránek textu rozboru Ždanovovy definice filozofické práce. Tato definice se podle něj skládá ze dvou částí. První je předpoklad neustálého vývoje poznání od nesmyslných teorií k objektivní materiální vědě, která postupně potlačuje idealismus a vrcholu dosahuje v marxismu. V tomto neantagonistickém zlepšování vědy a myšlení je hlavním hlediskem pravda, ke které se věda svým prohlubováním musí dostávat.²⁷⁵ Vedle toho má Ždanov podle Machovce v definici vědy i antagonistickou rovinu, která je dána už zmíněným soubojem materialismu a idealismu. Dokud materialismus nebyl vědou, snažil se neustále kriticky nahlédnout idealistickou podstatu filozofie. V tomto úsilí se mu oporou staly speciální přírodní vědy a díky nim nakonec materialistický přístup k vědě zvítězil. Jeho vítězství však podle Machovce není definitivní, protože se ještě komunismus nerozšířil do všech zemí a materialistické principy vědy tím pádem nebyly akceptovány všude po světě.²⁷⁶

Vedle toho se Machovec hlásil k odkazu profesora Nejedlého a jeho koncepci českých dějin, proto se snažil v českých dějinách najít a zachytit ideologické boje, především ty idealisticko-marxistické. Boj idealismu a materialismu nepovažoval ale za ústřední souboje myšlení, jak tvrdil třeba Kolman. Machovec tvrdil, že bychom tímto způsobem nikdy nevysvětlili zásady vývoje materialismu. Proto bylo nutné pochopit i druhou stranu Ždanovova pojetí dějin filozofie, tedy navazování na to kladné, co nám z minulého myšlení zbylo. V dějinách myšlení se podle Machovce vyvíjí a tvoří

---

²⁷⁴ Tamtéž, s. 200-204.

²⁷⁵ Machovec, M., Otázky zpracování dějin české filozofie, *Filosofický časopis*, 1, 1953, č. 1, s. 151.

²⁷⁶ Tamtéž, s. 152-153.

světonázor a ten nemusí nutně být filozofický, proto ho některé osobnosti vědy projevovaly jen na okraj svých specializovaných studií.²⁷⁷

To pro Machovce znamená, že není třeba studovat pouze filozofickou produkci doby, ale také názory typických představitelů doby, třebaže nejsou primárně formulovány filozoficky. Mezi tyto vědce a osobnosti veřejného života, ale nemůžeme přijmout všechny intelektuály dané doby, pak bychom nevytvářeli dějiny filozofie, ale spíš myšlení nebo jednotlivých vědeckých oborů. Kritériem má být jejich příspěvek k vývoji materialistické vědy.²⁷⁸ Tímto způsobem navázal na Nejedlého představu, že české dějiny myšlení vycházejí ze širší české myšlenkové tradice a vymezil se tak proti buržoazní školské filozofii přelomu století. Ta tvrdila, že nemáme pořádných národních myslitelů, protože u nás nikdo nepsal „velkou“ akademickou filozofii typu Kanta nebo Hegela. Tuto cestu chápal jako zničitelskou pro národní hrdost, ale zdůrazňoval, že se nemáme zaměřovat pouze na historický vývoj v Čechách, ale máme uvažovat internacinalisticky. Tímto postojem se snažil najít rovnováhu mezi vlasteneckým zaujetím a internacionálním přístupem, zdůrazňujícím historický materialismus v dějinách jako celku.²⁷⁹

Machovec poukazoval na potřebu vypracovat dějiny vývoje historického a dialektického materialismu, což se mohlo některým marxistům zdát nesmyslné, protože tento druh myšlení začíná Marxem. Machovec však chtěl najít kořeny tohoto spění k materialistickému pohledu na současnost i dějinný vývoj i v obdobích předcházejících Marxovi. Takovýto pohled do genese dialektiky a historického materialismu viděl i na českých dějinách. Příkladem může být Hus nebo Chelčický. Jde tedy o studium prehistorie vyprošťování lidstva z mýtu a postupné přibližování k materialistickému světonázoru. Dějinné období tedy začíná až příchodem socialismu, ale to není koncem ani vrcholem, ale teprve začátkem osvobozování mas z područí. Machovec věřil, že takovouto metodu lze uplatnit na každé národní dějiny, i když mají specifický vývoj, ale jisté společné kontury historického materialismu se v nich nacházejí. V celkovém měřítku pak souhlasí s Nejedlého otvrzením, že národní dějiny mají podíl na světovém dění jako celku. Vedle toho mohou ukázat zvláštní příčiny některých dějů a ukázat jisté specifické děje, které

---

²⁷⁷ Tamtéž, s. 154-155.

²⁷⁸ Tamtéž, s. 154-155.

²⁷⁹ Machovec, M., *Husovo učení a význam v tradici českého národa*. Praha: Československá akademie věd 1953. s. 9-15.

jinde nenajdeme. Z toho pro Machovce vyplývá i úkol najít tedy v českém prostředí osobnosti, které přispěly k rozvoji materialistického světónázoru.²⁸⁰

Tyto jeho teoretické závěry vycházely z Machovcova uvažování nad prací věnované Husovu myšlení. Ústřední postavou Machovcova díla byl Jan Hus, který měl svůj význam nejen pro formování husitské revoluce, ale také jako symbol demokratismu a lidovosti pro budoucí generace. Machovec na něm ukázal roli osobnosti v dějinách, když tvrdil, že husitská revoluce nemohla být dílem jednotlivce a v duchu zákonitosti dějin byla zapříčiněna krizí feudálního řádu. Revoluci pak realizovala uvědomělá masa lidu spojená revoluční myšlenkou. Hus by nevyrostl v takového velikána bez revolučního podhoubí a revoluce by měla jiný charakter nebýt jeho radikálních myšlenek. On se stal pouze symbolem a štítem lidu. Podle Machovce Husovo myšlení nese prvky boje proti starému světu a husité jeho jménem bojovali i proti církvi. Osobnost tedy může modifikovat detaily konkrétních událostí, ale celkov směřování dějin odpovídá historickému materialismu a jeho zákonitostem, které přesahují vůli jednotlivce.²⁸¹

Na rozdíl od Kalivody Machovec nesdílel zaujetí pro chiliasmus, který nezýval ideologií chudých. Tato představa měla chudinu dovést k ráji na zemi, což by Engels nazval anticipací komunismu ve fantazii. Chiliasmus ale neměl šanci uspět a kdyby převládl, oddělil by chudinu od drobné šlechty a lid by se stal izolovaný a Husův program by byl vytlačen. Machovec v této etapě svého myšlení chiliasmus zavrhoval a to zejména v jeho negativním vlivu na ústřední dějinné události, kterými byla husitská revoluce. Blahodárný byl tedy Žižkův zásah, který tyto absolutně nereálné představy zastavil a tím zachránil husitské hnutí²⁸²

Vztah k Husovi byl podle Machovce v průběhu českých dějin vždy zkouškou pokrokovosti a demokratičnosti dané společnosti.²⁸³ Tato lidová tradice se vinula celými českými dějinami²⁸⁴ a stala se plodnou v době odporu proti feudálnímu zřízení. Vztah k husitské tradici šel podle Machovce ruku v ruce s vývojem materialistického pohledu na svět, proto tuto dobu boje proti feudálnímu zřízení nazývá první etapou vývoje materialistického myšlení. Tato doba je podle něj charakteristická svým bojem lidových

---

²⁸⁰ Machovec, M., Otázky zpracování dějin české filozofie, *Filosofický časopis*, 1, 1953, č. 1, s. 156-158.

²⁸¹ Machovec, M., *Husovo učení a význam...*, s. 248-250.

²⁸² Tamtéž, s. 250-251.

²⁸³ Tamtéž, s. 254.

²⁸⁴ Tamtéž, s. 260.

vrstev proti typickým prvkům náboženského světonázoru a je tedy počátkem materialistického uvažování.²⁸⁵

V 16. až 18. století následoval rozvoj vědních disciplín a postupný úpadek feudalismu. V této době se začala specializovat jednotlivé vědní obory a věda inklinovala k mechanickému materialismu, zatímco společnost bojoval proti náboženskému a idealistickému vidění světa. Toto druhé období rozvoje materialistického myšlení na našem území končí kompromisem mezi materialismem a idealismem.²⁸⁶ Zároveň určující částí společnosti se stala mladá předrevoluční buržoazie, která se podle Machovce v 19. století rozlišuje na buržoazii reakční a pokrokovou. Pokud měšťanstvo bojovalo proti feudalismu, klerikalismu a lhostejnosti a zaklínalo se Husem, pak si zasloužili jeho obdiv. Ale pokud se dostala buržoazie do příkrého sporu s vývojovou tendencí ekonomických zákonitostí a stala se vysloveně reakční, pak z ní podle Machovce její husitství vyprchalo. Husitství, kterým se nadále zaklínali, bylo podle něj pouze rouškou překrývající jejich kontrarevoluční snahy.²⁸⁷

Tyto dvě linie buržoazního přístupu k husitství se začaly oddělovat v revolučním roce 1848 a Machovec to dokládá na kulturní produkci. V té době se již plně rozvíjí moderní věda a dochází k třetímu období budování materialismu, které je poznamenáno geniálními vynálezy, kdy charakteristickou osobností vědy byl J. E. Purkyně, ale také F. Palacký, který ve své práci odkazoval na Hegela a jeho dialektiku. Podle Machovce se toto třetí období vývoje dialekticko-materialistického myšlení končí příklonem k dialektice idealistické a rozvojem utopického socialismu Bolzana.²⁸⁸

V době buržoazních revolucí byla pak husitská tradice měšťanstvem využívána a tedy plně akceptována, protože sledovala jejich vlastní cíle. Měšťanstvo nebylo schopno se k revoluci přiklonit celou svou duší a nakonec husitskou tradici muselo nenávidět, protože se stala zbraní v rukou proletariátu a jeho socialistického uvědomění.²⁸⁹ V revoluci 1848 se Husův odkaz ukázal být velmi živý mezi radikálními demokraty, pro které byl symbolem

---

²⁸⁵ Machovec, M., Otázky zpracování dějin české filozofie, *Filosofický časopis*, 1, 1953, č. 1, s. 172.

²⁸⁶ Tamtéž, s. 168.

²⁸⁷ Machovec, M., *Husovo učení a význam...*, s. 315-320.

²⁸⁸ Machovec, M., Otázky zpracování dějin české filozofie, *Filosofický časopis*, 1, 1953, č. 1, s. 168.

²⁸⁹ Machovec, M., *Husovo učení a význam...*, s. 273-274.

pokroku a svobodomyšlnosti. Jistou výjimkou zde tvořil Emanuel Arnold, který se spíše než k Husovi odkazoval k radikalismu Žižkovu.²⁹⁰

Teoreticky husitskou tradici zpracoval až František Palacký, který v dějinách viděl hegelovský rozměr zápasu dvou stran. Podle Machovce používal Palacký dialektiku jen mimovolně k stanovení obecného rámce českých dějin a tím předešel nějaké násilné schematizaci českých dějin. Palacký byl idealistou, ale svojí metodou práce se měl dostat až před práh samotného historického materialismu.²⁹¹ Machovec připomněl, že Palacký nemohl vidět sociálně - ekonomické pozadí husitského konfliktu, ale dokázal zobrazit konflikt mezi autoritou a svobodným svědomím. V souboji husitství a církve mělo jít o spor, kdo má stanout v čele společnosti, a tím pádem šlo v jeho očích o boj za osvobození lidu z područí reakčních mocností. Palacký si byl vědom, že sám je účasten boje, který započal ve středověku. V mnoha ohledech viděl Machovec modernost Palackého myšlenek a odmítal jej odsoudit jako idealistu, který nepochopil materiální a třídní pozadí sporu. Jeho historický a filozofický idealismus byl spíše na pozadí dějů, protože jeho cílem bylo vytvořit dílo pravdivé, tedy splňující hlediska objektivitu. Svým dílem pak Palacký rozdmýchal oheň v lidských srdcích a dodal lidu odvahy v boji proti utlačovatelům feudálním i národním.²⁹²

Čtvrté období budování dialekticko-materialistického myšlení je v českém prostředí charakteristické štěpení, které lze znovu demonstrovat na vztahu k husitství.²⁹³ Do kontradikce zde Machovec postavil pojetí Jiráskovo s pojetím Masarykovým. Jirásek ukázal masovost husitského hnutí a jeho kořeny v lidovém hnutí odporu i jeho neporazitelnost. Právě v Jiráskovi viděl Machovec největšího znalce husitství před příchodem dělnické třídy a chápal ho jako člověka, který mnohdy překročil i Palackého význam. Jirásek znovu vyzdvihl význam Husův a chápal ho jako prvek revolučně - demokratický. Tento přístup byl Machovcovi pochopitelně blízký a stavěl ho do kontrastu s pojetím Husa u buržoazní třídy.²⁹⁴

V 19. století viděla buržoazie Husa a Žižku především nacionalisticky a tuto podobu husitství Machovec pochopitelně kritizoval, protože se stala nástrojem v nacionalistických bojích proti Němcům. V tu dobu se začala formovat uvědomělá masa

---

²⁹⁰ Tamtéž, s. 300-301.

²⁹¹ Tamtéž, s. 304-305.

²⁹² Tamtéž, s. 309-312.

²⁹³ Machovec, M., Otázky zpracování dějin české filozofie, *Filosofický časopis*, 1, 1953, č. 1, s. 168.

²⁹⁴ Machovec, M., *Husovo učení a význam...*, s. 321-324.

proletariátu a husitská tradice byla vyššími společenskými třídami obávána.²⁹⁵ Někteří ale pochopili, že v husitství je velká síla a je možné husitský odkaz naplnit buržoazními zájmy. Pro tuto myšlenku se podle Machovce nadchnul právě profesor Masaryk. Tento vzdělaný měšťácký politik si podle něj uvědomil, že se buržoazie ocitla ve vážné krizi, že žije z falešné bezzásadovosti. Naopak pochopil, že v dělnictvu je síla, kterou je třeba zbavit revolučních myšlenek. Tímto přístupem k proletariátu učinil buržoazii velkou službu. Oběma složkami společnosti byl dlouhou dobu viděn jako socialista, ale pro jednu s kritickým a pro druhou s pozitivním přívěchem.²⁹⁶

Masaryk podle Machovce se cíleně začal s příchodem do Prahy zabývat Husem a v *České otázce* se rozhodl udělat z husitství národní ideál, který má i světový rozměr. V jeho pojetí zmizel revoluční rozměr husitství a revolučnost chápal jako negativní jev, proto se z něj stal příznivec Chelčického a Komenského, kteří se snažili najít nenásilnou cestu změny. Z tohoto pohledu na věc vyšel i Hus jako reformátor a Masaryk se podle Machovce pasoval v době první republiky do role jeho následovníka.²⁹⁷ V té době již historiografii dominoval pozitivismus reprezentovaný zejména autory z okruhu Gollovy školy, v jejichž přístupu byla filozofie odmítnuta při hlubší interpretaci dějin. Takováto věda byla z pohledu lidových vrstev nezajímavá, protože byla odtržená od života.²⁹⁸

V první republice už přešla celá buržoazie do reakčních pozic a uvěřila v Masarykovy teorie. Machovec poukázal na rozpornost Masarykovy teorie a praxe, když tvrdil, že na jednu stranu kázal Tábor, ale jinak čile jednal s kapitalisty. V ideologii Tábora vycítil nebezpečí podle Machovce profesor Pekař a odmítl husitství jako jev historický, protože se bál, že by mohlo dojít k jeho dovršení. Machovec byl přesvědčen, že tak učinil ze strachu před revolučním dělnictvem, které by mohlo pohřbit vliv buržoazie. Husitství podle něj už napříště nemělo být středem českých dějin a Hus by měl být chápán jako katolík, který umřel omylem. Tuto hořkou pilulku nemohl Machovec spolknout, protože to by rozložilo jeho představu o středověkém revolucionáři. Stejným způsobem Pekař zametl i s tábořským demokratismem a odsoudil ho jako termín přenesený z 19. století do středověku.²⁹⁹ Tím byl Hus odmítnut podle Machovce fašizujícím přístupem k českým dějinám a doba vlády buržoazie se nachýlila ke svému konci.³⁰⁰

---

²⁹⁵ Tamtéž, s. 325-328.

²⁹⁶ Tamtéž, s. 329.

²⁹⁷ Tamtéž, s. 329-332.

²⁹⁸ Tamtéž, s. 336.

²⁹⁹ Tamtéž, s. 344-348.

³⁰⁰ Tamtéž, s. 349-352.

Dělnické hnutí se dle Machovcova výkladu k husitství hlásilo vždy a bylo tomu i v roce 1878 při založení Československé sociální demokracie. Dělnictvo ale podléhalo maloměstským názorům a duch revolučnosti často vyprchal, proto zejména u členů II. internacionály zavládly názory oportunistické a reformistické. Tito lidé nechápali a nemohli chápat revoluční myšlenky husitské. S touto poznámkou Machovec v závěru své knihy poukázal na aktuální problém revizionismu, který pramení právě v II. internacionále a svým smyslem vyznívá protihusitsky. Vyprostit Husa a jeho odkaz z buržoazního překryvu musel podle Machovce až Nejedlý.³⁰¹

Nejedlý ukázal budovatelskou linii českého národního obrození a pro socialistickou společnost očistil dílo našich buditelů o Husovi. Husa Nejedlý ukázal jako revolucionáře, který stál na počátku třídního boje, zároveň vysvětlil celospolečenskou situaci i s hospodářským pozadím. Tím položil základ marxistickému výkladu husitství, které se zrodilo z hluboké sociální krize. Hus byl v jeho podání člověkem nové doby, který kritizoval starý svět a budoval svět nový. Stal se tak prvním člověkem novověku a člověkem jehož revoluční odkaz žil dál. Podle Nejedlého musí dělnictvo naplňovat tento husitský odkaz revoluce, která má podle Machovce humanistický rozměr. Nejsme dědici náboženské formy husitství, ale té revoluční. Samotné husitství postavil jak Nejedlý, tak Machovec místo Masarykova ideálu protestantsko-humanitního do středu našich dějin a učinil z nás národ husitské revoluční tradice.³⁰²

Nejedlý posunul význam Husa dál než jeho předchůdci, protože z něj učinil nejen bojovníka proti feudalismu, ale i proti buržoaznímu vykořisťování. K tomuto odkazu přihlásil komunistickou stranu jako nejprogressivnější část proletariátu, která stejně jako Hus bojovala za osvobození a obrození pracujícího lidu. Takto očištěnou podobu Husovu předal Nejedlý pracujícímu lidu. V této formě ho převzala Gottwaldova strana jdoucí cestou bolševického internacionalismu a vlastenectví. Po roce 1948 komunistům už nic nebránilo v realizaci jejich „husitského“ programu, kde dominoval demokratismus, humanismus, rozvoj národní kultury, budování beztřídní společnosti, program svobody a spravedlnosti atd. Podle Machovce byl v padesátých letech Hus viděn konečně skutečně jako historická postava i aktuální inspirace. Hus a husitství bylo konečně nazíráno bez příkras, v celosti a ve své ryzosti.³⁰³ Tím se dostal Machovec k poslednímu známému období vývoje materialisticko-dialektického myšlení, kdy dialektický materialismus

---

³⁰¹ Tamtéž, s. 355-356.

³⁰² Tamtéž, s. 357-360.

³⁰³ Tamtéž, s. 361-369.

zvítězil a socialistická věda ho dokáže plně uplatnit na studiu historické matérie, kterou je husitství. Právě díky historickému materialismu můžou Machovcovi současníci vidět provázanost husitství s jejich aktuální dobou.³⁰⁴

Na příkladu českých dějin myšlení je tedy v souladu s Nejedlého tezemi možné najít zákonitosti, jako je směřování pokrokové třídy k materialismu a inklinace reakčních sil k idealismu nebo také že vědecké objevy směřují k materialismu. Na Husově příkladu pak můžeme vidět, že je třeba znát ekonomické pozadí určitých dějů a tím potlačovat úlohu osobností v dějinách. Machovec věřil, že lze oddělit obecné zákonitosti vývoje českého myšlení a ukázat specificky národní vývoj. V otázce, zda vůbec lze charakterizovat národ potažmo jeho dějiny, se opřel o Stalinovu definici národa a tato autorita mu je zárukou správnosti jeho teze. Machovec zastával myšlenku, že není specifická národní mentalita, ale spíše specifické politicko-hospodářské poměry, které tvoří typický charakter státu a národa.³⁰⁵

Machovec se obával zneužití materialistické periodizace dogmatiky, proto tvrdil, že je třeba dějiny neschematizovat, ale vždy lpět na prozkoumání všech souvislostí právních, politických, mravních a samozřejmě také ekonomických. Ty spolu vždy souvisí. Výjimečné osobnosti podle něj většinou přesahují jednotlivé etapy a díky znalosti předchozího vývoje se stávají významní pro budování nového pohledu na svět. Tímto způsobem fungují pokrokové progresivní síly, ale naopak ty reakční se brání jakýmkoliv změnám.³⁰⁶ Zpracování dějin filozofie má rozměr osvětový, boje proti mýtu a mají význam pro soudobou společnost v tom, že šíří vědecký světonázor. Jsou nástrojem boje proti kosmopolitismu a nacionalismu, protože přispívají k tvorbě ideologie.³⁰⁷

Machovec se v první polovině padesátých let zabýval také humanismem v díle Zdeňka Nejedlého, což se stalo základem pro jeho vlastní rozpracování tohoto tématu.³⁰⁸ Jde o humanismus revoluční, který bojuje se vším, co brání lidem žít život plně, rozvíjet jejich schopnosti a být cele lidmi. Tento humanismus reprezentoval odpor k utlačovatelům a měl za cíl probojovat se k lepšímu člověku a lepší společnosti. Na rozdíl od maloburžoazního humanismu, který jen o humanismu mluvil, tak Nejedlého humanismus

---

³⁰⁴ Machovec, M., Otázky zpracování dějin české filozofie, *Filosofický časopis*, 1, 1953, č. 1, s. 169.

³⁰⁵ Tamtéž, s. 159-164.

³⁰⁶ Tamtéž, s. 170-174.

³⁰⁷ Tamtéž, s. 177-183.

³⁰⁸ Machovec, M., Revoluční humanismus Zdeňka Nejedlého. *Filosofický časopis*, 1, 1953, č. 1, s. 81-88.

je bojovný a jde o reálné úsilí bojovat za lepší společnost. Humanismus je podle Machovce bojem za socialistickou společnost, která svrhne všechny utlačovatelský řád a zbaví svět model i okovů. Machovec se odkazoval na Stalinovu tezi, že je třeba bojovat za všestranný rozvoj člověka, proti všemu co ztrácí na zřeteli člověka a jeho potřeby. I zde v duchu boje proti dogmatismu tvrdil Machovec, že takovéto úsilí musí být autentické. Protože pod zástěrkou marxismu se proti těmto zásadám provinili zastánci Slánského kliky, ale Stalinovo dílo a dílo dalších marxistických autorit je podle Machovce bez poskvrny.³⁰⁹

Nejedlý podle Machovce projevoval lásku k životu a k všemu, co překáželo silám pokroku, nenáviděl pak všechnu životní nebo společenskou stagnaci. Tato láska k přátelům, lidem a zemi u něj přerostla ve vášeň, se kterou bojoval za pravdivý obraz společnosti a proti jejímu útlaku. Bojoval také proti schematičnosti, když ukazoval mnohotvárnost života. Nejedlý se v Machovcových očích stal ideálním humanistou, který studiem minulosti chtěl přispět k lepší budoucnosti naší společnosti. Tento životní optimismus mu velel ukazovat tradici demokratičnosti a pokrokovosti, aby tak strážil správnou cestu vpřed. Jeho věda mu byla nástrojem k prosazení správných myšlenek a také kritickým nástrojem v boji proti Masarykovu nerevolučnímu smýšlení. Odmítal Masarykův náboženský humanismus a vyzdvihoval revolučnost a bojovnost husitskou. Lidé se podle Nejedlého i Machovce nemají nechat ušlapat, aby je pak někdo mohl litovat, ale mají se umět vzepřít. Právě doba poučovací je obdobím, kdy se naplňuje Nejedlého revoluční humanismus a vzniká pokroková socialistická humanita.³¹⁰

Machovec podobné rysy humanismu viděl na osobnosti národního buditele Josefa Dobrovského. Stejně jako Nejedlého i Dobrovského viděl jako představitele bojovného humanismu. Byl to podle něj člověk lásky a plnosti života, který bojoval proti všemu, co bránilo rozvoji lidskému štěstí.³¹¹ Machovec vyzdvihoval i jeho kritický přístup ke vědě, který byl v padesátých letech stejně aktuální. Dobrovský byl pro Machovce inspirativní v boji proti dogmatismu, když vítězilo bezduché autoritářství citátů. V Dobrovském můžeme podle Machovce hledat sílu k boji s objektivismem, který odtrhává vědu od života. Stejně tak může být Dobrovský inspirativní v budování socialistického vlastenectví a internacionalismu.³¹²

---

³⁰⁹ Tamtéž, s. 83-84.

³¹⁰ Tamtéž, s. 85-88.

³¹¹ Machovec, M., Filozofický význam Josefa Dobrovského. *Filozofický časopis*, 2, 1954, č. 2, s. 146.

³¹² Tamtéž, s. 158.

Na tomto příkladu můžeme vidět, jakým způsobem Milan Machovec používal historické matérie k tomu, aby se vyjádřil k aktuálním problémům doby, jako byl dogmatismus a revizionismus. V první polovině padesátých let se jeho vzory staly osobnosti české vědy a to zejména Palacký a Nejedlý. Naopak zavrhoval Masaryka a jeho buržoazně-náboženský pohled na české dějiny. V letech 1953 - 1956 se snažil držet stranickou linii výkladu a důsledně se odvolával na klasiky marxismu. Na rozdíl od Karla Kosíka neustále zmiňuje dílo Stalinovo a již méně Lenina. V tomto směru alespoň po formální stránce naplnil to, co se od něj jako autora filozofických textů očekávalo. Nejedlého ve svých pracích postavil na piedestal a zároveň skrze jeho reinterpretování buduje vlastní pojetí dějin myšlení i humanismu.

4.2 Machovec po roce 1956

Machovec diskuzi, která po XX. sjezdu KSSS zasáhla československou společnost, přivítal, ale rozhodl se ji svým příspěvkem ve *Filosofickém časopise* moderovat, tak aby nebrzdila cestu od socialismu ke komunismu. Na rozdíl od předcházející kritiky dogmatismu, kde stejně jako ostatní kritizoval Slánského a jeho okolí, z kultu osobnosti nevinil pouze samotného Stalina a jeho přísluhovače. V duchu historického materialismu odmítal všechny chyby přiznat jedné osobě, i když připouštěl, že měl na nich lví podíl. Zároveň zavrhnul představu, že by kult osobnosti patřil mezi zákonitosti materialismu. Celý kult měl podle Machovce své historické pozadí a sociální základ, vyplývající z ideologie šířené Stalinovými lidmi. Tato ideologie plně odpovídala její negativní definici falešného vědomí, tak jak jí představil Marx. Na druhou stranu takováto ideologie neměla nic společného s vědeckou ideologií.³¹³ Tímto způsobem se Machovec vyhnul otázce vztahu vědy, ideologie a filozofie, kterou řešil Karel Kosík.

Historický a sociální základ kultu osobnosti chápal Machovec jako výsledek lidové potřeby přiklánět se k úspěšným lidovým vůdcům, kteří usilují o „blaho“ lidu. Lidé nemají možnost tyto osobnosti prohlédnout a jejich význam vyplývá z obecné tendence přeceňování politiky a politiků. Tato relativně samostatná forma lidského vědomí často přehlíží ekonomické pozadí, ze kterého vzniká. Podle Machovce v socialismu už není třeba tak velkých a vůdčích zidealizovaných osobností, protože takto pojaté osobnosti patří minulosti a socialistickému hnutí je cizí.³¹⁴

---

³¹³ Machovec, M. O kultu osobnosti. *Filosofický časopis*, 5, 1957, č. 4, s. 570-575.

³¹⁴ Tamtéž, s. 576-577.

Machovec připouštěl, že v předválečném a válečném obklíčení kapitalistickými zeměmi je kult osobnosti pochopitelný zejména jako přežitek předcházejících období, který umožňoval přechod ke komunismu. Na druhou stranu zdůraznil, že správný marxista by si měl být vědom, že se politika dělá vědecky s přihlédnutím k ekonomické základně, proto není možné tuto formu kultu tolerovat a to zejména po druhé světové válce, kdy pozice socialismu nebyly ohroženy. K růstu kultu pomohly specifické podmínky ruského proletariátu a subjektivní charakter Stalinův, ale také potřeby válečné organizace. Nelze v tom však hledat nějakou historickou zákonitost, charakteristickou pro přechod k socialismu. Stát se to nemuselo, ale stalo se to a nikdo tomu nemohl zabránit.³¹⁵

Stalinistické vedení akcentovalo kolektivismus, ale na rozdíl od Leninovy strany tu byla absence demokratismu. Pošlapávána byla demokratické práva jednotlivce. Machovcovi chyběla lidová iniciativa, která byla podle něj nahrazena bombastickými kolektivními akcemi. Lidé mají mít podle něj možnost mluvit do veřejných záležitostí a nejen jednou za pár let ovlivnit politickou situaci ve volbách.³¹⁶

Machovec se v roce 1957 také poprvé vymezil proti zásahům Ždanova a Stalina do kultury a vědy. Stalinův kult pronikal do všech vědních oborů a až směšně ovlivňoval jejich směřování. Názor Stalinův byl určující a zmiňován byl ve všech dílech. V tomto tvrzení ale Machovec mluvil také sám o sobě a svých raných dílech, kde se to odkazy na Stalinovo dílo jen hemžilo. Sám se cítí být zasažen kultem, ale nepovažoval se za spoluvníka kultu. Do stejné pozice stavěl i lidové masy, které byly kultem pouze ovlivněny.³¹⁷ Podle Machovce se věda a umění už nemá řídit odsuzujícím verdiktem či chválou těchto sovětských autorit z dob kultu osobnosti. Na druhou stranu nesmí jít boj s kultem až k odmítání ideovosti ve vědě a k propagaci kosmopolitismu, objektivismu, či formalismu. Nesmí se ani přestat ctít osobnosti, jako byl Antonín Zápotocký a Zdeněk Nejedlý, které se skutečně zasloužily o rozvoj socialismus.³¹⁸

Machovec se obával, že v socialistické společnosti byl zvlgarizován názor na aktivismus jednotlivce. Osobnosti politiky mají napříště být více kolektivně kontrolovány, aby nezneužily svého postavení, a musí se zodpovídat ze svých činů. Machovec se obával, že i když byla doba nakloněna těmto řešením, skutečný odkazem XX. sjezdu budou jen kosmetické změny, ale v jádru se toho příliš nezmění. Podle něj došlo k porušení

---

³¹⁵ Tamtéž, s. 578.

³¹⁶ Tamtéž, s. 582.

³¹⁷ Tamtéž, s. 587.

³¹⁸ Tamtéž, s. 583-584.

dialektické jednoty mezi dvěma protipóly zásady demokratického centralismu ve prospěch centralismu a na úkor demokratismu. Centralismus se stal živou skutečností, ale demokratismus jen jeho ozdobným přívlastkem. Napříště to musí být strana uvědomělých občanů, kteří jsou schopni tuto politiku vykonávat, a ti udrží dialektickou jednotu mezi lidem nahoře a dole. Machovec tvrdil, že tento boj bude ještě trvat dlouho, protože mocenské struktury se jen tak nepřeskupí. Bojovat se musí proti kultu osobnosti na jedné straně, ale také poddanskému strachu na straně druhé. Oboje musí být činěno ve vzájemné jednotě.³¹⁹

Výsledek však nesmí být protisocialistický, jako k tomu došlo v Maďarsku, kde zavládl přehnaný liberalismus. Svobodná diskuze nemá vést k protisocialistickým výstupům. Cílem socialismu je přece všeobecné štěstí a svoboda všeho lidu, to ale nemůže socialistická společnost poskytnout hned všem. Jsou tu lidé dělnického původu, kteří se podílí na vedení společnosti a slouží jejím zájmům a dělnické třídě. To ale produkuje rozpor mezi nimi a masami dělnictva, rolnictva a pracující inteligence. Tento rozpor není antagonistický, je přirozený a musí se k němu přihlížet. Jinak by mohly narůst negativní jevy jako byrokratismus nebo kult osobnosti. Přesto v první fázi této socialistické společnosti je potřeba centralismu k vedení strany a státu. V další by podle Machovce měla nastat větší decentralizace a demokratizace společnosti, jdoucí ruku v ruce s větší angažovaností občanské společnosti. Staré metody musí ustoupit, což ale produkuje rozpory mezi starší a nastupující generací, která má větší oporu lidu.³²⁰

Socialistická věda jako věda vládnoucí dělnické třídy je prosta sobeckých zájmů, protože prosazuje zájmy celého lidstva. V zájmu odhalení společenských zákonů je postavena na absolutní objektivitě, proto nesmí být zideologizována, čímž Machovec znovu ukázal, že chápe ideologii čistě jako falešné vědomí. Na druhou stranu socialistická věda měla být provázána s politickou praxí a být jí oporou. Věda tak slouží nejen politice, ale i celkovému budování společnosti na mnoha úrovních. Socialistické státy proto stály za rozvojem vědy, protože bojovala proti církevnímu a jinému tmářství a poskytovala naději na lepší budoucnost. Některé obory ale v době kultu osobnosti ztratily spojení s praxí, třeba filozofie a politická ekonomie.³²¹

Vnější formou projevu stalinismu bylo neustálé citování Stalinových textů ve vědeckých pracích. V jádru věci byl však jiný problém a to přecenění subjektivních

---

³¹⁹ Tamtéž, s. 585-586.

³²⁰ Tamtéž, s. 588-590.

³²¹ Tamtéž, s. 595-599.

úmyslů jednotlivých představitelů. Věda potřebuje otázky a vedení, které přichází z vládnoucích vrstev, ale v době kultu osobnosti zasahovali vedoucí představitelé do vědy, aniž by znali problematiku daného vědního oboru. Tyto zásahy se pochopitelně dotýkaly především společenských věd, nikoliv věd přírodních, kde takové zasahování bylo téměř nemožné. Ve stalinistické vědě byli obdivováni nejvíce ti, kteří dokázali papouškovat dogmata, protože šli nejlépe na ruku vedení strany. Výsledkem takovéto neodbornosti bylo holdování subjektivismu a voluntarismu.³²²

Machovec se také postavil proti vylučování nepohodlných vědců z fakult. Tento negativní jev chápal jako výsledek byrokratismu, který tehdejší společnost zasáhl. Vědecká pracoviště byla pod politickým dohledem a za důležité se považovala konformnost režimu a počty citací z klasiků. Proto byl brzděn rozvoj a publikování osobitých myšlenek. Mnoho autorů své myšlenky skrývalo a někteří posléze pochopili, že bylo lepší myšlenky ani nemít. Přesto byly ústavy a katedry kritizovány, že filozofická produkce zaostává, čímž pokulhává boj s buržoazní ideologií. Na druhou stranu bylo autentické myšlení umrtvováno oblibou v „citátománii“, kdy se mladí vědci schovávaním se za citáty klasiků snažili do svých vlastních děl propašovat osobité myšlenky. Tímto způsobem práce byli znevažováni jak klasikové, stejně jako soudobá filozofická produkce. Filozofie se stala propagátorskou a popularizátorkou filozofie marxistických klasiků a o západní filozofii mluvila vulgárně a odmítala s ní zápasit.³²³

Na Liblické konferenci v roce 1958 se Milan Machovec znovu zabýval problematikou zpracování dějin české filozofie. Svým příspěvkem se snažil zrevidovat své závěry z předcházejících let. Machovec se nejprve vymezil proti teritoriálnímu omezování dějin filozofie jako nacionálnímu přežitku. Zastával totiž názor, že vývoj filozofie nelze vysvětlovat bez přeshraničních vztahů. Zahraniční filozofii byla myšlena filozofie evropská, které v posledních letech dominoval buržoazní pohled na svět. Bez reflexe evropského myšlenkového vývoje nemůže vzniknout kvalitní domácí produkce. Dějiny vlastního myšlení si musíme z důvodů jazykových napsat sami. Otázkou ale zůstává, jakou metodu při výběru podstatných filozofických směrů a filozofů samotných zvolíme, a zda je možné vůbec mezi těmito systémy a myšlenkami najít spojitosti napříč časem. Národní dějiny filozofie lze podle Machovce zkoumat jako výsek dějin světových s tím, že použijeme metodologii, která odpovídá těmto „velkým“ dějinám, anebo národní dějiny

---

³²² Tamtéž, s. 599-602.

³²³ Tamtéž, s. 602-603.

vyčlení jako specifický předmět se zvláštními úkoly. V prvním případě zohledňujeme hledisko mezinárodní a v druhém je to hledisko specificky národní.³²⁴

Milan Machovec ve svém příspěvku kriticky popsal vývoj dějin filozofie v poválečném období. Velký zájem o dějiny myšlení si vysvětloval unikem autorů před aktuálními problémy, protože za jejich nevhodné rozpracování hrozila represe ze stalinistického vedení strany. Machovec tvrdil, že prvním pohybem byla cesta od odborné filozofie k filozofickému myšlení. Podnět k tomu dal v roce 1946 Zdeněk Nejedlý, který odmítl školskou filozofii a žádal, aby se filozofové zabývali aktuálními problémy doby. Nejedlý se také vymezil proti Havlíčkově tezi, že Čechům chybí filozofický duch. Podle Machovce někteří věřili, že Nejedlý chce tímto přístupem k českému myšlení nahradit Kanta a Hegela Kašpárkem a Švejkem. Nejedlý jako ne-filozof vyjádřil přání, které se na více jak deset let stalo ústředním tématem filozofického bádání. Takovéto bádání do středu své pozornosti posunulo velikány českých dějin, jejichž filozofické myšlenky vznikaly na okraji jejich nefilozofických prací. Machovec tvrdil, že takovéto okrajové filozofické myšlení bylo charakteristické pro české autory, protože věčně ohrožený národ si nemohl dovolit luxus odborné filozofie.³²⁵

V další části svého příspěvku se ale Machovec posunul k jisté kritice Nejedlého, když tvrdil, že se mnohým zdálo, že bádání o dějinách filozofie stejně jako úroveň teoretického myšlení zaostává. Proto je oprávněná i kritika toho, že nám v rámci filozofických dějin splývají myšlení ne-filozofů s dějinami kultury. Vedle toho je nevědecké promítat do vědy své vlastenecké city. To znamená, že podle Machovce nelze z velkých českých dějin vyvozovat velkou filozofii. Takováto práce předpokládala dlouhé hodiny studia nefilozofických textů různých známých autorů, ale filozofického bylo nalezeno jen poskromnu. Výsledky pak byly rozporuplné, kdy mnoho autorů ustoupilo od zájmu o českou „filozofii“ a další se spíše věnovali rozboru sociálně ekonomického pozadí dané doby. Machovec na tomto místě zkritizoval filozofii, která se stala pouhou kulisou ekonomicko-historických studií.³²⁶

Cestou k řešení situace v dějinách filozofie má napomoci hlubší studium historických souvislostí a také provázanosti se světovou filozofií. Takovýmto postupem se měli autoři vyhnout subjektivistickému přístupu. Výzkum dějin filozofie má jít ruku v ruce s rozvojem filozofie vůbec. Podle Machovce je doba strachu z řešení aktuálních

---

³²⁴ Machovec, M., *Problematika dějin české filozofie*. s. 25-29.

³²⁵ Tamtéž, s. 29-32.

³²⁶ Tamtéž, s. 33-35.

filozofických problémů již pryč a v provázanosti s pravdivým pohledem na dějiny filozofie se má pravdivě rozebírat i Machovcova současnost. Z tohoto úhlu pohledu je nejdůležitější etapou českých dějin právě doba po roce 1948. Jde o období jedinečného společenského vývoje, který nikdo z předchozích generací nezažil, proto nabádá své současníky, aby tuto dobu propásli. Machovec tvrdil, že není třeba se dále zaklínat Marxem a Leninem, protože jeho generace musí nacházet smělá řešení aktuálních otázek, které předchozí generace řešit nemohli, a je nesmyslné ulpívat u starých řešení. Marx s Leninem už svoje místo v dějinách mají, ale Machovcova generace si ho musí teprve vytvořit.³²⁷

Postupný odklon o historického filozofické bádání Nejedlého typu představil také Robert Kalivoda. Ten odmítl aplikovatelnost Marxova ekonomického myšlení na české husitství a to zejména s odkazem na rozdílnost teoretické a faktické situace. Inspiraci ale našel v Marxově dialektické metodě a vliv čerpal také ze svých avantgardních počátků. Kalivoda ve svém příspěvku i díle odkazoval na dílo marxisty Kurta Konráda. Na tomto základě Kalivoda stavěl, když husitskou revoluci chápal jako první fázi krize feudalismu. Podle Konráda a také Kalivody došlo v středoevropském prostoru k nové fázi feudalizace, k tzv. re-feudalizaci, která byla předstupněm kapitalismu. Zatímco v západních zemích s přístupem k moři začal kvést kapitalismus. Feudalismus v českých zemích narušila peněžitá renta, která začala ve vrcholném středověku růst a byla doprovázena právní závislostí poddaných. Zároveň ve městech docházelo k rozvoji kapitalistických prvků a to zejména zbožové výroby. Z tohoto pozadí vzešla husitská revoluce, která se podle Kalivody stala první proto-buržoazní revolucí ve středoevropských dějinách.³²⁸

Tato proto-buržoazní měla na rozdíl od předcházejících revolt rozměr celonárodní. Mohli jsme zde vidět prvky protiklerikální, antikapitalistické i protifeudální, ale výsledkem bylo vítězství měšťanského umírněného programu. Kalivoda se ve svém chápání husitské revoluce stavěl kriticky k přehnané nacionalizaci husitství a poukázal na zahraniční vlivy (Kataři, Valdenští a další). Na tomto myšlenkovém selsko-plebejském základě vznikla podle Kalivody emancipační ideologie, z níž ho nejvíce fascinoval husitský chiliasmus, který se mu podařilo napojit na marxistickou teorii. S tímto přístupem upokojil i své avantgardní pozadí, protože v radikálním lidovém hnutí je také skryta notná dávka

---

³²⁷ Tamtéž, s. 35-36.

³²⁸ Kalivoda, R., Husitské myšlení. In: Kosík, K. – Popelová, J., (edd.) *Filosofie v dějinách českého národa: protokol celostátní konference o dějinách české filosofie v Liblicích ve dnech 14.-17. dubna 1958*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958, s. 41-45, 64-65.

radikální emancipace lidského subjektu.³²⁹ Tímto přístupem k husitství se Kalivoda hlásil k marxistickému humanismu, který začínal dominovat v dílech Kosíkových i Machovcových.

Na přelomu 50. a 60. let se Milan Machovec pokusil zpracovat další historické téma a to konkrétně lidové myšlení tzv. blouznivců. Na tomto tématu chtěl dokázat jejich podíl na myšlení dané doby. Pokusil se vyvrátit domněnku, že to byly pouze vyšší společenské kruhy a inteligence, které byly myšlenkově aktivní.³³⁰ Machovec pochopitelně došel k závěru, že ne všichni lidé byli myšlenkově aktivní. Velká část nižších vrstev byla pasivním a rezignovaným příjemcem dobové ideologie. Byla to zejména bída a hlad, která podle Machovce přiměla část venkovských vrstev k myšlenkovým aktivitám. Odměnou za to pro ně byly pocity štěstí z poznání a výsledné imaginace. Z toho Machovec odvodil, že cílem společnosti vedle jejího vnějšího bohatství musí v komunismu být i vnitřní intelektuální rozvoji, který se projevuje pocity štěstí.³³¹

Machovec zjistil, že lidské problémy jsou stále stejné, jak dokazují sektářské ideje po celém světě a v různých obdobích. Tento závěr ho naplňoval optimismem, že je možné najít souhlas a soulad mezi pracujícím lidem všude po světě. S rozvojem techniky bude možné překonat regionální rozpolcenost a bude moci být nalezena internacionální jednota. Široké vrstvy podle Machovce už anticipovaly příchod komunismu ve své fantazii. Dříve musely unikat do snů, ale dnes mohou již vnést své sny do reality každého dne.³³² Machovec zdůrazňoval, že lidové vrstvy vykazovaly shodu ve svých idejích a požadavcích, ale požadavky byly jen negací poměrů, v kterých žily. Z filozofického hlediska to byly ideje velmi jednoduché, jako negace třídní společnosti, rovnostářská iluze, odmítání náboženství a obdiv k panteismu. V rozvoji vědy a materialistického myšlení nemohli lidové blouznivci zápasit s filozofickou produkcí inteligence, ale přinášeli do celého systému přírodních a technických věd svůj humanistický prvek. Podle Machovce byla potřeba vědu humanizovat, tak aby mohla přispět k lidskému štěstí. Blouznivci tedy po staletí viděli cíl, ale věda nám dnes může pomoci se k tomu cíli dostat.³³³

---

³²⁹ Tamtéž, s. 49-61.

³³⁰ Machovec, M. – Machovcová, M., *Utopie blouznivců a sektářů*. Praha: Nakladatelství ČSAV 1960. s. 487.

³³¹ Tamtéž, s. 489-491.

³³² Tamtéž, s. 492-493.

³³³ Tamtéž, s. 494-496.

V dějinách je podle marxistů ústředním motivem emancipace lidstva a Machovcova kniha o blouznivcích měla ukázat, jak se takové názory formovaly v lidových vrstvách. Jde o snahu filozofovat a zajímat se o poznání a pravdu. Načež tato snaha obsahovala morální opravdovost a vážnost, se kterou chtěli lidé vyvázat z poroby. Komunismus je pak naplněním těchto historických snah, kdy lidé budou žít v šťastně a v hojnosti materiální i duchovní.³³⁴ Machovec tak historickou analýzu spojil s dalším ze svých témat a tím je otázka smyslu života, který se lidem díky moderní vědě ztrácel anebo setrval v transcendentálních výškách.

V souvislosti s tímto tématem se Machovec vyjádřil i k náboženství, které sice chápal jako opium lidu, ale zároveň tvrdil, že není možné se náboženstvím nezabývat. Co však zamítal, tak to byla jak Masarykova, tak Pekařova národní idea náboženská. Náboženství vládlo lidským myslím a pochopitelně s sebou neslo i existenci opozice teoretické, jakou byla hereze. Na herezi viděl mnoho pozitivního, protože přinášela produktivní reformou předchozího. Machovec zastával představu, že náboženství je historicky velmi významný jev a nelze ho a priori zamítat. To si moderní vědec nemůže dovolit, protože by zastával dogmatický, ale nevědecký názor. Náboženství mělo v minulosti svojí roli. Ukazuje se, že v dějinách panoval dialektický souboj dvou protikladných procesů, kdy se předpokládalo, že učení o onom světě má lidem řešit problémy tohoto světa.³³⁵

Z představ o transcendentálním světě se v minulosti vytvářela ideologie aktuální pro dané období. Náboženství ale nelze pojímat jako všechna stejná, a proto musí být marxistickými vědci klasifikována a nahlížena různě. Vždyť nelze srovnávat mystifikaci vatikánskou s herezí, které končí třeba Ghándího myšlením. Marxista musí chápat a rozlišovat výsledky působení náboženství na společnost a její jednání. Takovéto jednání může být vedeno progresivními idejemi, které chtějí radikálně osvobodit lid z vykořisťovatelských poměrů. Proto je třeba vždy chápat širší souvislosti a oprostít se od dogmatického přístupu ke studované materii.³³⁶

Z předloženého rozboru Machovcova díla je zřejmé, že se v druhé polovině 50. let odklonil od schematičnosti vědecké práce vycházející ze stranického pojetí marxismu a dokázal své myšlení obohatit o nová témata. Po důkladné revizi a kritice metodologických přístupů předcházejícího období využil historická témata, kterými se zabýval, k revizi

---

³³⁴ Tamtéž, s. 503-504.

³³⁵ Tamtéž, s. 498.

³³⁶ Tamtéž, s. 498-500.

pohledu na společnost. Z Nejedlého a Dobrovského čerpal svoji inspiraci pro definici revolučního humanismu, který je spojen s plností lidského života a zároveň naznačil smysl lidského života v socialistické společnosti, vedené dialektickým materialismem. Ve svém přístupu k materii se zřekl všech vulgárních projevů dogmatismu a snažil se v marxismu vidět filozofii usilující o emancipaci a všestranný rozvoj člověka. Tento rozvoj se podle něj nesl celými dějinami myšlení a náboženství v něm sehrávalo svoji neopominutelnou úlohu. Machovec však ani zde neopustil pozici marxismu a tímto svým „přerodem“ učinil základ všem svým dalším filozofickým úvahám.

5. Karel Kosík a Milan Machovec v šedesátých letech

V průběhu společenského uvolnění 60. let napsali autoři Karel Kosík a Milan Machovec svá stěžejní díla. Oba autoři tím navázali na své filozofické počátky, které byly spjaty s dobou nejtvrďšího stalinismu a následující etapou postupného uvolnění. V jejich práci se zrcadlí jak filozofické pozadí marxismu, ze kterého oba vyšli, tak také břemeno či odkaz obtížného historického období, kterým museli projít. Je tedy pochopitelné, že i témata, kterými se zabývali, byla obdobná, i když nahlédnutá z jiného úhlu pohledu. Karel Kosík pokračoval ve své Hegelovské anabázi, kterou rozšířil o vlivy fenomenologie a existencialismu Husserla a Heideggera. Vedle toho Milan Machovec se zaměřil na náboženský rozměr filozofie českých dějin. Stejně jako Kosík také on došel k lidskému subjektu. Kosík uvažoval o vztahu člověka ke společnosti a celé skutečnosti. Pro Machovce byl důležitý rozměr plnosti lidského bytí. Oba autoři měli potřebu se vztahovat k univerzu, stejně jako k lidské práci. Rozdílně se ale dívali na úlohu dialektiky v dějinách.

Smyslem této kapitoly je ukázat na stěžejních dílech těchto dvou autorů, jak se na jejich filozofické tvorbě promítla doba 50. let a jakým způsobem v těchto trendech pokračovali. V případě Kosíka šlo o *Dialektiku konkrétního*, kterou se nezapomenutelně zapsal do dějin české filozofie, ale která také předznamenala jeho osud po roce 1968. Naopak u Machovce jde o rozbor témat z historie českého myšlení, rozpracovaných už v 50. letech, který vrcholí prací o Tomáši Masarykovi. Zároveň je tu naznačen jeho posun v chápání smyslu lidského života, který zrcadlí jeho prohlubující se vztah k náboženství.

5.1 Kořeny Dialektiky konkrétního

Na přelomu 50. a 60. let začal Karel Kosík pracovat na svém stěžejním díle, které nakonec dostalo název *Dialektika konkrétního, studie o problematice člověk a světa*. Už v roce 1960 přednesl na konferenci v Royaumontu a později téhož roku i na konferenci v Liblicích příspěvky, které svým obsahem předznamenávaly vznik jeho životního díla. Kniha nevelkého rozsahu, zato obsahově velmi hutná, vyšla poprvé v roce 1963 a další vydání následovala v roce 1965 a 1966. Toto dílo v sobě snoubí Marxovu filozofii obohacenou o myšlenky Heideggera a Husserla a svoji diskusní formou nutí své čtenáře zaujmout k předkládaným tématům svá vlastní stanoviska. Kniha je pokračováním Kosíkova zaujetí pro Hegelovu filozofii a humanistický marxismus a vychází z myšlenek formulovaných v druhé polovině 50. let. Cílem této kapitoly je ukázat *Dialektiku* jako

výsledek jeho předcházející myšlenkové práce, spíše než jako závrtný obratu v jeho myšlení.

V první části *Dialektiky konkrétního* navázal Kosík na své předchozí teze, zabývající se gnozeologickým pohledem na skutečnost. Usiloval zde o poznání skutečnosti ve vztahu k jejímu revolučnímu pohybu a o roli, kterou v tomto pohybu sehrával člověk. Přitom vyšel z Hegelova pohledu na realitu, kterou v roce 1956 představil v *Literárních novinách*. Skutečnost Kosík chápal jako vnitřně diferenciovaný celek, který se jako celek rozvíjí. Tehdy, v době doznívajícího boje proti dogmatismu, tvrdil, že správný pohled na skutečnost zakrývala dogmatická ideologie stejně jako přelud byrokratismu a inteligence.³³⁷ V *Dialektice* takovýto zakrytý a lidskými smysly vnímatelný svět nazýval pseudokonkrétnem. Kosík tvrdil, že jsme si na takovéto pozadí zvykli, stejně jako na systém a pravidla světa, ve kterém žijeme a nejsme schopni ho v běžném životě reflektovat. Lidé podle něj žijí pouze utilitárně a nezkoumají podstatu jevového světa kolem nich.³³⁸

Kosík pochopil, že lidé se ke světu vztahují v zásadě prakticko-utilitárním způsobem, který vychází z jejich primárních potřeb a na tomto základě odvozují své představy o věcech. Tyto představy se fixují a vytváří jevovou podobu skutečnosti, která se nám díky neustálému opakování zdá být samozřejmá.³³⁹ V tomto světě se pohybují dějinní lidé, jejichž skutečnost je historicky podmíněná, a budují z jevů tradice nebo paradigmatu. Lidé jsou tak díky své recepci jevů aktivními spoluautory tohoto světa a pseudokonkrétno se jim zdá být přirozené a bezproblémové.³⁴⁰ Kosík touto představou jevového světa navázal na své úvahy o lidském vědomí a interpretaci reality, které prezentoval již v rámci svého příspěvku na liblické konferenci v roce 1958.³⁴¹

V souvislosti s touto gnozeologickou překážkou si Kosík v *Dialektice* dal za cíl rozebrat otázku poznání a utváření skutečnosti. Vhodným nástrojem se mu v hledání podstaty věcí zdála být (hegelovská) dialektika, která dokáže překonat fakt, že se nám věci prezentují pouze zprostředkovaně. Kosík tvrdil, že pseudokonkrétno je směsicí pravdy a klamu, kde člověk podstatu nevidí ve všech jejích aspektech, protože ho zajímají jen ty

---

³³⁷ Kosík, K., *Hegel a naše doba*. Literární noviny, ročník V, 1956, č. 48, s. 3.

³³⁸ Kosík, K., *Dialektika konkrétního*. Praha: Academia 1966, s. 10-11.

³³⁹ Tamtéž., s. 10-11.

³⁴⁰ Tamtéž., s. 11.

³⁴¹ Kosík, K., *Dějiny filosofie jako filosofie*. In: Kosík, K. – Popelová, J., (edd.) *Filosofie v dějinách českého národa: protokol celostátní konference o dějinách české filosofie v Liblicích ve dnech 14.-17. dubna 1958*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958. s. 9-10.

prakticko-utilitární záležitosti světa. Byl ale přesvědčen, že podstata věcí je poznatelná z jevů, třebaže se v nich zobrazuje nepřiměřeným způsobem, tedy pouze v nějakých svých polohách. Problém se podle něj nacházel v tom, že jevy svoji vnitřní strukturou zakrývají podstavu věcí, proto lidé v každodenním životě vedou přímou linii mezi jevovou strukturou, řádem a podstatou věcí. Kosík ale věřil, že lze revolučním způsobem dosáhnout pravdivého poznání, a to za předpokladu, že budeme destruovat tento pseudokonkrétní svět.³⁴²

V *Dialektice* pak ukázal, že k odhalení podstaty věcí slouží právě moderní věda, filozofie, ale také umění, protože jen díky nim jsme schopni nalézt zakryté podstaty konkrétních věcí. Kosík už v onom liblickém příspěvku tvrdil, že ve vztahu mezi jevovou stránkou světa a samotnou podstatou hrají zprostředkovatelskou roli filozofie a umění, které jsou nástroji poznání, ale také součástí celku.³⁴³ V návaznosti na to v *Dialektice* přišel s metodou poznání, která předpokládala oddělení jevu od podstaty, právě za použití (umění) a filozofie. Filozofie tedy díky dialektickému myšlení dokáže oddělit jevy od podstaty věcí a tím nám umožňuje vidět jak vnitřní souvislosti mezi podstatou a jevy, tak i specifickou povahu *věci samé*.³⁴⁴

Vedle toho tu máme i revolučně kritickou metodu praxe, která svojí humanizací lidstva v rámci sociálních revolucí dokáže postupně destruovat pseudokonkrétní svět.³⁴⁵ Zde Kosík vyšel ze zkušenosti, kterou měl ze studia dělnické třídy jako revolučního činitele dějin, který je schopný destruovat dosavadní lidský řád.³⁴⁶ V tomto postupném procesu humanizace společnosti, se rozvíjí poznání a nalézá pravda. Skutečný svět není nějakým statickým pozemským rájem, ale světem, kde se rozvíjí a realizuje pravda a jednotlivá individua na tomto stavu a procesu participují, čímž realizují polidšťování člověka. Tímto způsobem se formuje konkrétní skutečnost, ve které nacházíme i konkrétního člověka, který je autentickým subjektem dějin.³⁴⁷

Kosík se také v *Dialektice* vymezuje proti pozitivistickému pohledu na věc, který podle něj redukuje poznání světa na pouhý fyzikalismus. Svět podle něj není u pozitivistů reflektován ve všech směrech a dimenzích. Tím Kosík navazuje na metodologický přístup,

---

³⁴² Kosík, K., *Dialektika konkrétního.*, s. 11-14.

³⁴³ Kosík, K., *Dějiny filosofie jako filosofie.*, s. 22-24.

³⁴⁴ Kosík, K., *Dialektika konkrétního.*, s. 14-15.

³⁴⁵ Tamtéž., s. 17-18.

³⁴⁶ Kosík, K., Třídy a reálná struktura společnosti. *Filosofický časopis*, ročník VI, 1958, číslo 5, s. 723-725.

³⁴⁷ Kosík, K., *Dialektika konkrétního.*, s. 15-18.

který zastával i v předcházejících letech, když poukazoval na potřebu zapojit širší vědních oborů při studiu historické i společenské totality.³⁴⁸ Kosík sám při osvojování světa neusiloval o nalezení nějaké „fyzikální“ stabilní substance, ale preferoval představu již zmíněného dialektického pohybu poznání, který osciluje od představ o celku světa k abstraktním pojmům a zpět k pochopení celku pojmu, stejně jako od celku k částem, od podstaty k jevu, od objektu k subjektu a zpět. V této Kosíkově dialektice konkrétní reality se konkrétní poznává díky abstraktnímu a celek bytí z jeho částí. Je to vlastně zobecněná Kosíkova metoda poznání od konkrétního k abstrakci a zase zpět, kterou již dříve používal při rozboru struktury společnosti.³⁴⁹

Ani pojem konkrétní totalita, není pro Kosíka novinkou a je vlastně inspirován Hegelovým pojetím reality jako vnitřně diferencovaného celku, který se v pohybu rozvíjí, tak jak ho Kosík popsal již v *Literárních novinách*.³⁵⁰ Totalitou zde Kosík rozumí strukturovaný a dialektický celek skutečnosti, díky němuž je množné pochopit jednotlivá fakta či soubory faktů. Jedná se tedy o významovou strukturu, která se vytváří a vyvíjí jako komplexní celek. Stejný způsobem mluvil již v Liblicích ohledně historické totality a jejímu vztahu k jednotlivým faktům.³⁵¹ Kosík byl tedy přesvědčen, že moderní věda může k takovému uchopení celku dojít, a to i přes množství konkrétně specializovaných vědních oborů. Musí ale dokázat udržet dialektický pohyb mezi celkem a jednotlivými fakty.³⁵²

Tato hegelovsky dynamické struktura skutečnosti je podle Kosíka určující také pro pochopení sociálních jevů, konkrétně pak pro pochopení vztahu základny a nadstavby. Podle Kosíka základnu i nadstavbu vytváří člověk, jako historický subjekt, svojí činností. Člověk vytváří totalitu společenských vztahů a myšlenek, čímž zároveň pomáhá vytvářet sebe jako historického a společenského jedince. V tomto procesu utváření se realizuje polidšťování člověka. Z toho důvodu je pro vznik konkrétní totality nutná reflexe jevové stránky reality, objektivní poznání skutečnosti a tím i destrukce pseudokonkrétna.³⁵³ Zdá se tedy, že je to především pojem pseudokonkrétna a jeho zakrývání skutečnosti, který je skutečně novátorským přínosem Kosíkovy gnozeologie. Otázkou pak zůstává, jestli není spíše inspirován dobou, ve které vznikal, než klasickými autory počínaje Platonovým konceptem jeskyně.

---

³⁴⁸ Kosík, K., *Česká radikální demokracie*. Praha: SNPL 1958., s. 138-140.

³⁴⁹ Kosík, K., *Třídy a reálná struktura společnosti*., s. 723-725.

³⁵⁰ Kosík, K., *Hegel a naše doba*., s. 3.

³⁵¹ Kosík, K., *Dějiny filosofie jako filosofie*., s. 13-17.

³⁵² Kosík, K., *Dialektika konkrétního*., s. 36-38.

³⁵³ Tamtéž., s. 40-42.

Vedle již rozebrané gnozeologie byl z pohledu tehdejších autorů v Kosíkově práci důležitější pohled na lidský subjekt a jeho vztah k práci a světu. Po období stalinismu je pochopitelné, že filozofická obec přivítala „studii“, ve které autor dokázal vztáhnout jednotlivce jak k celku společnosti, tak ke světu i vesmíru.³⁵⁴ Zde je třeba zmínit, že i v tomto ohledu Kosík pokračoval v trendu, který nastoupil koncem padesátých let. Na pozadí jeho úvah se pochopitelně zrcadlí četba fenomenologických a existencialistických prací Husserla a Heideggera, stejně jako inspirace Lukácsovým pojetím mladého Marxe. Nelze opomenout ani vliv, který na Kosíka měl jeho kolega a přítel z akademie věd Jan Patočka.

Již podtitul knihy naznačil, že se dílo zabývá problematikou člověka a společnosti. Kosík v *Dialektice* navázal na svůj článek *Třídy a reálná struktura společnosti* a místo vztahu třídy jako jednotky společnosti vztáhl ke skutečnosti a společnosti jednotlivce.³⁵⁵ Právě v tomto momentu je základní posun od dřívějších Kosíkových úvah, protože „jednotkou“ společnosti už není celá třída, ale pouze člověk. Vztah člověka a skutečnosti je podle Kosíka určen kategorií starosti, která vychází z Heideggerova myšlení. Člověk, který je bytostí společenskou, svojí činnost realizuje ve společenské realitě. Tímto způsobem je vplétán do sítě vztahů, ale nevnímá, že je podřízen objektivním zákonům světa. Člověk se realizuje ve světě a považuje tuto praxi za dávání smyslu svému životu i okolnímu světu. Tato praktická angažovanost v každodenní realitě je onou starostí, kterou se člověk vztahuje ke světu v rámci své subjektivity. Starost ale subjekt vnímá jako cestu k nadsubjektivnímu světu. Člověk je tedy určován objektivními vztahy, ale sám má stále potřebu svojí aktivitou utvářet síť vztahů. Starost tak inklinuje jak k světu materiálnímu i tomu božskému, ale není si často vědoma objektivních vztahů, který subjekt určují.³⁵⁶

Kosík se tedy pokusil skloubit heideggerovkou starost s marxistických pojetím (odcizené) práce, které mají svůj vliv na strukturu společnosti. Starost se ale může stát obstaráváním, které je podle Kosíka součástí jevové stránky abstraktní práce, kterou chápe jako odosobněnou činnost. Ta se v důsledku stává manipulací a tedy pouhým obstaráváním. Obstarávání vzniklo jako fetišizace mezilidských vztahů, v němž každodenní vědomí vidí svět aparatur, zařízení, relací a vztahů. Tento systém vyžaduje, aby ho člověk obstarával, ale sám na druhou stranu člověka obstarává. S tím vzniká

---

³⁵⁴ Popelová, J., Kosík, K., *Dialektika konkrétního*, *Filosofický časopis*, ročník XII, 1964, č. 3, s. 433–438; Zúmr, J., *Marxismus jako filosofie člověka*, *Literární noviny*, ročník VII, 1963, č. 30, s. 5.

³⁵⁵ Kosík, K., *Třídy a reálná struktura společnosti.*, s. 723–728.

³⁵⁶ Kosík, K., *Dialektika konkrétního.*, s. 47–48.

koloběh manipulace, kde člověk je manipulován systémem, který sám vytváří, takže je zároveň autorem manipulace tedy manipulátorem. V tomto procesu člověk zapomněl na samotné dílo a stará se pouze o obstarávání. Z tohoto statického světa vymizel všechn pohyb i geneze, protože starostlivý člověk se stará pouze o obstarávání a utilitárnost. Díky obstarávání se člověk stává závislým na společenské skutečnosti.³⁵⁷ Kosík zřejmě vlivem Heideggera našel nový vztah k práci a pojem starosti a obstarávání mu pomohl naznačit přechod mezi autentickou a odcizenou prací.

Heideggerovské obstarávání přimělo také Kosíkova člověka uvažovat o čase, a to konkrétně o budoucnosti, v rámci které musí plánovat svoji aktivitu. V jistém slova smyslu tím došlo k popření života, protože člověk přestal žít přítomností, ale projektuje se do budoucnosti, o které nic neví. Výsledným stavem je život v nicotě a neautentičnosti.³⁵⁸ V tomto přesném časovém rozvrhu pracujeme a prožíváme své lidské životy s jistou mírou opakovatelnosti. Všechna lidská činnost je ve výsledku transformována do nevědomého mechanismu, který se stává součástí našeho světa. Zdá se, že Kosík zde vyšel ze své předchozí kritiky dogmatického období, kde ze společnosti vymizela dynamika a celá společnost upadla do stavu úplné ztuhlosti, která charakterizuje každodenní obstarávání.³⁵⁹

Tím se Kosík v *Dialektice* posunul k dalšímu Heideggerovu pojmu, kterým je každodennost. V každodennosti se podle Kosíka utváří onen jevový základ pseudokonkrétna a lidé upadají do neuvědomělého koloběhu obstarávání. Kosík ale vyšel z Hegelovského předpokladu dialektického pohybu, který sledoval ve vztahu k historickým totalitám a dospěl k závěru, že v průběhu dějin dochází k událostem, které nás dokážou z každodennosti vytrhnout.³⁶⁰ Takovým příkladem může být válka, ale v trvajícím válce se po čase dosáhne znovu každodennosti. V momentě, kdy dějiny zasáhnou do lidského života, v tu chvíli mezi jednou a následnou každodenností máme možnost reflektovat vztah subjektu ke každodennosti, každodennosti a dějin a pochopitelně i subjektu k dějinám.³⁶¹

V každodennosti se lidský subjekt vplétá do vztahů a postupem času myslí jako jeho okolí. S okolím se ztotožňuje a vzdaluje od svého skutečného já, až nakonec s okolním světem zcela splyne. Podle Kosíka se člověk vždy rodí do neautentického a manipulovaného světa, kde je lidské sebepojetí určováno zvnějšku a o pravdivé pojetí sebe sama i světa musí člověk bojovat. Pouze v praxi člověk může sebe poznat, osvobodit se a

---

³⁵⁷ Tamtéž., s. 48-51.

³⁵⁸ Tamtéž., s. 52.

³⁵⁹ Kosík, K., *Přeludy a socialismus. Literární noviny*, ročník VI, 1957, č. 10, s. 6.

³⁶⁰ Kosík, K., *Dějiny filosofie jako filosofie.*, s. 22-24.

³⁶¹ Kosík, K., *Dialektika konkrétního.*, s. 53-57.

také přeměnit svět jevů. To však znamená zaujmout metodologický postoj, který si Kosík půjčil v pohledu na dějiny, kterému vládne dialektický pohyb.³⁶² Skutečnost ať ta přítomná, nebo ta minulá může být nahlédnutá pouze objektivní vědou, která dokáže v rámci dialektického materialismu učinit odstup od konkrétní pojmové struktury.³⁶³

Kosík ve svém pohledu na společnost odmítal uvažovat v rámci ekonomického redukcionismu. V příspěvku o třídách a reálných strukturách společnosti vysvětlil, že všechna politika, kultura i morálka se odvíjí od ekonomické základny, ale to neznamená, že lze člověka umenšovat na jeho ekonomický rozměr. Do analýzy společnosti se tedy musí vejít celá společenská totalita i se svým duchovním a mravním rozměrem.³⁶⁴ V *Dialektice* vysvětlil, že k této redukci došlo v době kapitalismu. V této etapě lidských dějin se celek stává nezávislý na jednotlivcích a uplatňuje nad nimi moc. Vzniká systém, který je analyzován vznikajícími vědami a to konkrétně ekonomii. V tomto stádiu je již skutečnost zafixována v souladu s přírodními zákony a člověk je nucen se k tomuto systému vztáhnout. Kosík tvrdil, že právě tímto způsobem vzniká *homo oeconomicus*, který se primárně řídí rozumem a vlastním egoismem. Podle Kosíka je takovéto individuum redukováno na objekt, který je definován ve vztahu k fungujícímu systému. Takto formulovaný člověk je vědecky analyzovatelný a poznatelný jako součást „fyzikálního“ světa.³⁶⁵

Kosík se už ve svých filozoficko-historických studiích tvrdil, že každé období má svoji hlavní teoretickou disciplínu, jejímiž filozofickými základy bychom se měli zabývat. Pro období průmyslových revolucí chápal ekonomii, jako vhodný nástroj poznání společnosti, ale otázka zůstává, zda je tomu tak i ve vztahu k rozvíjející se socialistické společnosti. V *Dialektice* pak Kosík na tuto rezervovanost vůči ekonomii navázal. Velmi kritický byl k ekonomickému pohledu na vztahy ve společnosti, protože se tu utvářela představa, že jsou pro vždy dané a vlastně přirozené, aniž by ekonomie chápala jejich dočasnost. V tomto redukovaném pohledu na společnost, mu vadilo, že je zohledňován pouze ekonomický význam jedince. Zde totiž platilo, že pokud člověk nemůže být chápán jako ekonomická jednotka celku, pak se stává ne-skutečným, protože jeho skutečnost je vždy závislá na potřebách systému. Tuto redukci na pouhou funkci jedince v systému

---

³⁶² Kosík, K., *Dějiny filosofie jako filosofie.*, s. 58.

³⁶³ Kosík, K., *Dialektika konkrétního.*, s. 58-61.

³⁶⁴ Kosík, K., *Třídy a reálná struktura společnosti.*, s. 730-733.

³⁶⁵ Kosík, K., *Dialektika konkrétního.*, s. 62-65.

Kosík odmítal a tvrdil, že člověk ze své podstaty neredukovatelný a především dokáže svým rozumem samotný systém překračovat.³⁶⁶

Kosík vysvětloval vznik ekonomie a věd obecně na vztahu nezávislého rozumu a jeho produktů. V průběhu času se totiž produkty lidské činnosti staly jako celek racionálními a autonomními a rozum jednotlivce začal být na nich závislý. Rozum se tedy přesunul mimo člověka a tento rozum společnosti transcenduje jedince a jeho intelektuální schopnosti. Úlohou vědy je poznávat tento transcendentní význam společnosti a zkoumat její zákonitosti. Výsledkem tohoto procesu je rozdvojení skutečnosti, kde na jedné straně vidíme značně iracionálního, emocionálního člověka a na druhé straně racionální svět techniky a vědy. Naznačenou rozpornost muže podle Kosíka pojmut pouze věda schopná reflektovat dialektický rozum, který je součástí skutečnosti a neustále svoji rozumnost vytváří a realizuje.³⁶⁷ Stejně jako ke vztahu k minulým totalitám, tak i k té současné musíme vidět dialektický rozum jako vyvíjející se poznávání.³⁶⁸

Ústředními prvky ekonomického nahlížení na skutečnost se staly pojmy jako práce a praxe. S příchodem kapitalismu prošly tyto fenomény proti předcházejícímu období proměnou, protože došlo k oddělení tvoření a práce, tvůrce a jeho výtvoru. V takovémto pojetí se stala práce úmornou dřinou, jejímž výstupem není výtvor, ale pouze produkt. Člověk sám byl v kapitalismu degradován na úroveň výtvoru a objektu, tím ztratil vládu nad materiálním světem i nad samou skutečností. Člověk se stal zdrojem veškeré subjektivity a proti němu vyrostly v předmětném světě zvěcnělé mezilidské vztahy. Vznikla tak jednota mezi předmětností a subjektivitou člověka.³⁶⁹

Lidská práce podle Kosíka prostupuje celou lidskou existencí a stanovuje lidský charakter a objevují se v ní dříve nezmněné dialektické dvojice, jako je svoboda a nutnost, stejně jako teorie a praxe nebo člověk a příroda. V této jednotě protikladů se vytváří nové a zároveň se tu definuje trojrozměrný lidský čas. Člověk v práci vytváří přítomnost s využitím minulosti a budováním budoucnosti. V takovémto rozvrhu práce si člověk uvědomuje svojí konečnost. S prací se přetváří příroda s cílem naplnit záměry společnosti, čímž se utváří jednota člověka a přírody. V práci se člověk zpředměťuje a naopak

---

³⁶⁶ Tamtéž., s. 65-68.

³⁶⁷ Tamtéž., s. 69-80.

³⁶⁸ Kosík, K., *Dějiny filosofie jako filosofie.*, s. 22-24.

³⁶⁹ Kosík, K., *Dialektika konkrétního.*, s. 82-86.

předměty si jeho vlivem humanizují. Lidský svět prostřednictvím práce získává jak svoji časovost, tak svůj prostorový význam.³⁷⁰

Pojem práce se line celým Kosíkovým dílem a v *Dialektice* rozpracoval její transcendentní a existenciální rozměr. Práce podle něj člověka formuje jakožto myslící bytost, která se odlišuje od ostatních živočišných druhů, protože dokáže intencionálně vytvářet a přetvářet skutečnost a svým způsobem tak přesahuje přírodu. Kosík postavil člověka do role pokračovatele mezi dějino-tvornou a děje-tvornou bytostí, protože díky své onto-tvorné charakteristice dokáže transcendovat k pravdě a univerzálnosti. A právě v praxi dochází k neustálému přecházení od objektivního k subjektivnímu člověku a opačně. A je to praxe, která umožňuje realizovat lidské záměry a sjednocování kauzality s účelovostí.³⁷¹

V obecné rovině se v lidské praxi nachází skutečnost jako proces jejího utváření. Tím se v praxi ukazuje specifická podoba lidského bytí, neboť člověk svojí činností vytváří skutečnost a tím realizuje svůj onto-tvorný rozměr. Člověk má schopnost celý tento proces také reflektovat, interpretovat a chápat. Prostřednictvím praxe jsou spojovány všechny projevy lidského bytí, čímž je utvářena jeho totalita. Praxe má pochopitelně i rozměr existenciální, který se projevuje jednak v lidské práci, tak také při vzniku a formování lidského subjektu a jeho projevů. Prostřednictvím takto podmíněné subjektivity vzniká prostor pro lidskou svobodu, proto člověk není a nemůže být degradován na pouhý objekt v ruce manipulace a techniky. Praxe z něj dělá člověka s přesahem a schopností rozumět bytí. Právě otevřenost člověka k pojímání bytí a pochopení skutečnosti mu umožňuje překlenout vlastní konečnost a tím navázat vztah se světovou totalitou, do které náleží.³⁷² Tím je člověk vztažen k vesmíru a v tomto vztahu může být chápán jako „věc sama“, která existuje v totalitě světa.³⁷³

Kosík tak v *Dialektice* dokázal udržet dialektický vztah mezi různými úrovněmi skutečnosti, tedy i mezi skutečností a jevy. Docílil tak spojením marxistického pohledu na svět, založeného na objektivním materialistickém náhledu na skutečnost, s fenomenologicko-existenciálním pohledem na svět, který ve středu svého zájmu drží člověka a jeho pobyt. Kosík vyšel ze svého předchozího zaujetí pro humanistickou podobu marxismu a ze svého helegovké pohledu na historickou dialektiku a vytvořil koncept světa,

---

³⁷⁰ Tamtéž., s. 139-140.

³⁷¹ Tamtéž., s. 90-102.

³⁷² Tamtéž., s. 153-159.

³⁷³ Tamtéž., s. 172-173.

ve kterém se autenticky realizuje individuální subjekt díky objektivnímu poznání a zároveň se tu udržuje jeho pohyb jako historického individua. Celý tento koncept skutečnosti se dialekticky pohybuje a je Kosíkem označován jako totalita. Pro její pochopení je stěžejní praxe, která dokáže udržet vztah mezi objektivním a subjektivním světem.

5.2 Milan Machovec a jeho práce v šedesátých letech

Milan Machovec v průběhu 60. let navázal na svoji předcházející práci ve třech hlavních liniích. Vedle studií zabývajících se osobnostmi české myšlenkové tradice, představil také svůj celostní koncept smyslu lidského života a začal se věnovat studiu náboženství.³⁷⁴ V tomto období postupně opouštěl ryze marxistické pozice, což můžeme vidět právě na proměně jeho vztahu k náboženství a k Masarykovi. Na jeho dvou knihách o smyslu lidského života, které napsal s odstupem osmi let, sledujeme, jak postupně stoupá jeho respekt k náboženství. Stejně tak v jeho práci o českých dějinách myšlení můžeme nalézt vývoj od čistě marxistických názorů až k dílům s existencialistickým rozměrem, jako byla například jeho kniha o Tomáši Masarykovi. Cílem této podkapitoly je tedy představit provázanost Machovcova myšlení 60. let s předcházejícím obdobím.

Ve svém výzkumu historických témat v průběhu 60. let navázal na proces, který v jeho díle můžeme sledovat už od konce 50. let, a tím bylo postupné opouštění výkladové linie Z. Nejedlého. Znamenalo to především postupný odstup od dialektického materialismu. Podle svých vlastních slov se mu přičil nutný vývoj dějin, kde aktivita lidského ducha byla vždy určena, či přemožena celkovým spěním dějin. Machovcům marxismus vychází od člověka, a ne od dialektické zákonitosti dějin. Právě člověk prohlubuje svůj život tím, že se rozvíjí.³⁷⁵

V knize *František Palacký a česká filosofie*, kterou vydal v roce 1961, ukázal, jak dialektika soupeří s náboženstvím.³⁷⁶ Navázal tak na své předchozí úvahy o periodizaci dějin ve vztahu k ideologickým zápasům a rozvoji materialismu. U Palackého podle Machovce zvítězila pokroková dialektika, kterou mohl plně akceptovat a vtisknout do svého díla až po odmítnutí dogmatického křesťanství.³⁷⁷ Mladý Palacký inspirován Kantem odsunul Boha do sféry nepoznatelného a ve své historické práci rozvinul

³⁷⁴Machovec, M., *Smysl lidského života*. Praha: Nakladatelství politické literatury 1965.

³⁷⁵Jindrová, K. a kol., *Mistr dialogu Milan Machovec: Sborník k nedožitým osmdesátinám českého filosofa*. Praha: 2005, s. 14.

³⁷⁶Machovec, M., *František Palacký a česká filosofie*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1961.

³⁷⁷Tamtéž, s. 53-54.

Hegelovskou dialektiku, která mu pomohla překonat Kantovu neznalost věci o sobě.³⁷⁸ V této dialektice sledoval Palacký souboj těla a ducha, přestože se Machovec k tomu stavěl rezervovaně, poukázal na fakt, že Palacký ve svém díle tuto rozpornost sjednotil.³⁷⁹ Palackého syntézu nazýval Machovec „božností“ a chápal jí jako ideální souhru mravnosti, svobody a poznání. Tento ideál je hnací silou dějin a jejich dialektiky, která překonává náboženské pojetí světa a směřuje k lidské humanitě.³⁸⁰

Svojí dialektiku Palacký vtiskl do konceptu českých dějin, které chápal jako souboj německého živlu s českým. Nešlo o konflikt dobra a zla, ale o stále se ovlivňující dialektický pohyb, kde slovanstvo přináší světu svoji demokratickou rovnost a bratrství a německý živel zase svoji vysokou kulturu. Celospolečenský cíl pak Palacký vidí v syntéze obojího.³⁸¹ V tomto konceptu ale Machovcovi chybí marxistická revolučnost a převládnutí jednoho z principů. Machovec pod vlivem svého zaujetí pro husitství tvrdí, že Palacký přece jen dochází k revolučnímu výsledku, když své čtenáře seznamuje s ideálním bojem za svobodu, kterým je husitství.³⁸²

V roce 1964 vyšla Machovcova kniha *Josef Dobrovský*, která navázala na jeho studie o Dobrovského myšlení z padesátých let.³⁸³ Kniha byla pojata jako jakýsi filozofický rozbor období předcházející českému osvícenství a zároveň je tato kniha úvodem k jeho práci o Palackém. Machovec se zde také vymezil proti náboženskému dogmatismu jezuitů jako nábožensko-politickému projevu české rekatolizace. Vedle jejich náboženského utilitarismu vyzdvihl citovou zbožnost jansenismu, který odmítal jezuitskou náboženskou politiku a zajímal se o studium bible a liturgie.³⁸⁴ Z tohoto úhlu pohledu Machovec omlouval Dobrovského studium u jezuitů, jako výsledek jeho zaujetí pro vědu a vzdělání, které poskytoval v Čechách pouze jezuitský řád.³⁸⁵

Machovec na Dobrovském vyzdvihoval jeho celoživotní zaujetí k vědě a hledání pravdy. Cenil si jeho až citovému vztahu k čistotě poznání, které nebylo ovlivněno jeho službou v šlechtických kruzích, ale řídilo se pravidly objektivit.³⁸⁶ Se svojí vědeckostí

---

³⁷⁸Tamtéž, s. 56-57.

³⁷⁹Tamtéž, s. 60-64.

³⁸⁰Tamtéž, s. 59-63.

³⁸¹Tamtéž, s. 108-112.

³⁸²Tamtéž, s. 114-116.

³⁸³Machovec, M., *Josef Dobrovský: [studie s ukázkami z díla]*. Praha: Svobodné slovo 1964.

³⁸⁴Tamtéž, s. 25-31.

³⁸⁵Tamtéž, s. 70-71.

³⁸⁶Tamtéž, s. 79-88.

dospěl Dobrovský až k racionálnímu nabourávání vlastí víry. Podle Machovce do rozvoje materialistického přístupu k poznání přispěl Dobrovský zejména tím, že dokázal svým rozvíjejícím se bádáním a poznáním odmítnout některé teologické problémy a nastoupil tak cestu vedoucí k materialistické etice.³⁸⁷ Cenný byl pro Machovce zejména duchovní vztah Dobrovského k lidským hodnotám, čímž předznamenal jejich materialistické pojetí.³⁸⁸

Poslední velkou prací týkající se českého filozofického myšlení bylo jeho dílo *Tomáš G. Masaryk* publikované v roce 1968.³⁸⁹ V tomto díle se Machovec vrátil ke svému předmarxistickému zaujetí pro tuto osobnost a pokusil se výklad Masaryka posunout od přetrvávající interpretace Nejedlého. Machovec sám cítil velký dluh vůči této osobnosti, protože již v padesátých letech se Masarykem zabýval, ale odmítl ho jako reakčního filozofa, který brzdil revoluční potenciál pracujících vrstev svým důrazem na reformní význam husitství. V díle *Tomáš G. Masaryk* se dále Machovec odrazil od základního oddělení Masaryka jako politika a filozofa. Toto dělení mu umožnilo vhodným způsobem odlišit jeho ambivalentní odkaz. Masaryk byl pro Machovce především humanistickým filozofem, který svůj aktivistický život zaměřil na hledání pravdy. Význam spatřoval zejména v jeho usilování o kvalitní fungování společnosti a jednotlivců v ní.

V návaznosti na předchozí úvahy o Masarykovi zdůraznil Machovec jeho citlivost ke společenské krizi, kterou společnost druhé poloviny 19. století procházela. Masaryk viděl krizi jako důsledek odklonu od náboženství, a proto se rozhodl představit ideu nového náboženství. Machovec tak v Masarykovi viděl filozofa, který na základě své víry, ale také důkladného poznání definuje své pojetí humanismu. Zde zbýval již jen krůček k čistě materialistickému pojetí humanismu.³⁹⁰ Machovec nepovažoval Masaryka za autora nějaké velké systematické teorie, přesto oceňoval šíři jeho vědeckého zájmu. Důležitou roli hrála Masarykova metoda, která byla založená na důkladném a opravdovém přístupu ke studované látce. S tímto zaujetím mohl stejně jako Dobrovský vzdorovat nacionalistickému zkreslování vědy v době sporů o rukopisy.³⁹¹

Masaryk podle Machovce české dějiny především interpretuje a to na základě díla Palackého. V dějinách vidí podle Machovce především aktivismus, ze kterého bychom se měli poučit i v dnešní době. Masarykovy dějiny jsou nedokončený úkol a my musíme v této práci pokračovat. V takovéto každodenní práci nemá prostor faustovský

---

³⁸⁷Tamtéž, s. 96-100.

³⁸⁸Tamtéž, s. 104-105.

³⁸⁹Machovec, M., *Tomáš G. Masaryk*. Praha: Melantrich 1968.

³⁹⁰Tamtéž, s. 58.

³⁹¹Tamtéž, s. 64-65.

individualismus, neboť důraz je kladen na celek, tedy každodenní přesah k univerzu. Machovcovi se zdá být Masaryk filozofem, jehož hlavním tématem je existencialismus, který podle Machovce vychází z křesťanské tradice. Masaryk se však neupíná k onomu světu, ale snaží se všechny úvahy o smyslu života vztahovat k pozemskému světu.³⁹² Masarykova víra se značně sekularizovala, ale hodnotový rámec v ní zůstal. Masarykův humanismus tedy vyrůstá jak z jeho existenciálních úvah, tak z jeho náboženského pozadí.³⁹³

V návaznosti na své práce z dějin filozofie se Machovec věnoval tématu hledání smyslu života. První kniha zabývající se touto tematikou vyšla již v roce 1957 s názvem *O smyslu lidského života*.³⁹⁴ Dá se říci, že jeho hledání smyslu života nebylo první knihou uspokojeno, a proto v roce 1965 vyšlo přepracované vydání pod názvem *Smysl lidského život*.³⁹⁵ Je evidentní, že se jeho názory a myšlení vyvíjely vlivem životní zkušenosti a historických událostí, proto je jeho první kniha ryze marxistická, zato druhá již inklinuje k existencialismu.³⁹⁶ Vyvíjel se tu především Machovcův vztah k marxismu a náboženství.

Ve vztahu k náboženství lze říci, že jeho výklad smyslu života chápal vždy jako ten nejjednodušší a nejprostší model. Náboženství je jako iluze, která pouze jako barva obarvuje zlo a problémy lidí na zemi, ale nedokáže je změnit, pouze přislubuje lepší život po životě. Náboženství zbavuje často odpovědnosti, neboť události jsou řízeny nadpřirozenými silami. Z těchto důvodů zůstávalo v očích Machovce náboženství pouze iluzí nevhodnou pro reálný život. S odstupem let náboženství začal vnímat ale jako neškodný výklad světa a to především ve vztahu k reformačním církvím, které se neodvracely od pozemského života. Obdivoval zejména humanismus církví, hlásící se k odkazu Ježíše Krista. Naopak vztah k marxismu se vyvíjel opačným směrem. Od naprostého přijetí stranické doktríny v době nejužšího stalinismu se posunul k odmítnutí výkladu problémů pouze z perspektivy jedné doktríny. Machovcův marxismus se postupně překrývá s humanismem. Od pokusu pouze pozměnit stalinovský socialismus se dostává až k jeho kritice a přiklání se k revizionistickému socialismu.

---

³⁹²Tamtéž, s. 140-146.

³⁹³Tamtéž, s. 147-157.

³⁹⁴Machovec, M., *O smyslu lidského života*. Praha: Orbis, 1957.

³⁹⁵Machovec, M., *Smysl lidského života*. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1965.

³⁹⁶Šlégl, J., Filosofie jako moudrá orientace ve světě u Milana Machovce. In: *Hledání české filosofie*. Praha: Filosofia 2012, s. 301–320.

Všeobecně lze o smyslu života u Machovce říci, že jeho projekt byl silně humanisticky orientován. Člověk jako myslící bytost je nadána schopností plánovat do budoucna, jednat s určitým záměrem a právě díky tomu můžeme hledat smysl života. Neznamená to ale, že ho všichni jedinci naleznou, smysl život má, pokud mu ho je jedinec schopen dát. Je důležité rozvíjet všechny složky osobnosti a díky sebepoznání jsme schopni si cíl stanovit. Podle Machovce se individuální smysly jedinců stávají součástí celospolečenského smyslu, tedyže vlastní cíle nejsme schopni bez života ve společnosti naplnit. Pod vlivem marxismu zůstává jedna ze stěžejních částí života - smysluplná práce. Jen díky práci, kde se můžeme realizovat a zároveň máme dostatek prostoru pro rozvíjení se v mimopracovním aktivitám, můžeme být spokojeni.

V knize *O smyslu lidského života* Machovec poprvé představil svou základní tezi, kdy smysl života ztotožnil se štěstím. Podle něj je potřeba smysl vyzdvihovat ve chvílích, kdy neštěstí v životě převažuje nad štěstím. Vnímání štěstí je však relativizována konečností lidské existence, neboť pocit absolutního štěstí nezahrnuje možnost konečnosti. Podle Machovce je však důležité soustředit se na poměr štěstí a neštěstí a to v reálném, materiálním světě. Je důležité svět, společnost a vlastní život poznávat, jen tak můžeme z nám daných možností vytěžit co možná nejvíce štěstí.³⁹⁷

Machovec se ve své práci zabývá polemikou o smyslu života z pohledu náboženství, stoiků, kyniků, utopií, existencialismu. První odpověď na otázku po smyslu života nám dává již na samotném počátku dějin náboženství. Všechny náboženské směry po celém světě otázku smyslu řešily v podstatě stejně. Smysl jedincova života byl viděn ve vztahu k něčemu mimo tento svět a život. Jedná se většinou o nadpřirozenou bytost, popřípadě bytosti, které žijí v duchovní říši. Smyslem lidské existence byla myšlenka druhé, lepší, vyšší říše, světa či života.³⁹⁸ V katolictví stejně jako v mnoha dalších náboženstvích je pozemský život vnímán také pouze jako příprava na další život. Cílem každého věřícího by mělo být nebe, kam se mohou dostat za vzorný život, vedený mravně podle požadavků církve. Protestantismus klade před vzorné poslouchání církve důležitost niterního sejetí s odkazem Krista.³⁹⁹

Podle Machovce je právě skutečnost, že k velmi podobným závěrům ohledně smyslu života došli lidé na tisících různých místech nezávisle na sobě, důkazem, že je náboženství lidským produktem. Machovec zdůrazňuje fakt iluzivnosti náboženství a jeho

---

³⁹⁷Machovec, M., *O smyslu lidského života*. Praha: Orbis, 1957. s. 10-13.

³⁹⁸Machovec, M., *Smysl lidského života*. 1965, s. 29.

³⁹⁹ Tamtéž, s. 27 – 28.

roli, kterou je ulehčit lidem při řešení problémů, vyrovnávání se s neštěstím, s chudobou a nemocemi atd. Z marxistického pohledu pak Machovec kritizuje náboženství za to, že chce uspokojovat lidi tohoto světa s obsahem, který se v tomto světě nenalzá. ⁴⁰⁰ Machovec zároveň náboženství chválí za vytyčení otázky po smyslu života. Náboženství podle něj působí pozitivně nejen na rozum, ale i na city, čímž dokáže pojmout celého člověka. Náboženství v sobě snoubí člověka zaměřeného na jednotlivosti lidského života i přesah k něčemu velkému překračující lidský život. ⁴⁰¹

Podobný přesah chybí v myšlence epikureismu, ale Machovec oceňuje jeho orientaci na materiální svět. Z epikureismu je podle něj třeba si vzít ono zaměření se na tento život a užívat si slastí dokud je čas. Odmítá ale jeho individualismus a absenci tvořivé práce, se kterou by se člověk mohl seberealizovat. ⁴⁰² Z dalších antických pohledů na svět (kynismu a stoicismu) si bere myšlenkou omezeného trvání slastí a důležitosti koncentrace na rozum, který může vládnout celému lidskému životu. Hlavním cílem života je v stoicismu a kynismu mravní pevnost a odolnost. Filozofováním se musíme zbavit našich potřeb a smířit se s tím, co máme. Ale stejně jako v epikureismu i zde vidí problém v individualismu. Odmítá silnou emoční odolnost až necitelnost stoicismu, kterou Machovec považuje za nepřirozenou, nelidskou. ⁴⁰³

Machovec se zabýval také představou utopie, která se stala přirozeným únikem od každodenních problémů do světa fantazie. Důležitá zde byla vize pokroku a budování lepšího světa, protože tyto humanisticko-utopické ideály dokázaly inspirovat rozum, motivovat vůli a činorodost schopných lidí. Utopie se od novověku staly základem celých teoretických systémů. Největšímu rozvoji utopického myšlení dochází na přelomu 18. a 19. století, kdy došlo k vytvoření moderní kapitalistické společnosti. Jako problém shledává Machovec ale fakt, že protagonisté nedokázali přesvědčit o správnosti svých řešení ostatní obyvatele a k prosazení jejich představ chyběly potřebné prostředky. ⁴⁰⁴

Po polemice s různými koncepty smyslu života došel Machovec do určité skepse. Tvrdí, že pokud jsou námitky k různým pojetím smyslu života oprávněné, můžeme tedy

---

⁴⁰⁰ Tamtéž, s. 31-33.

⁴⁰¹ Machovec, M., *Smysl lidského života*. 1965, s. 37.

Machovec, M., *O smyslu lidského života*. 1957, s. 14-21.

⁴⁰² Machovec, M., *Smysl lidského života*. 1965, s. 39-48.

Machovec, M., *O smyslu lidského života*. 1957, s. 25.

⁴⁰³ Machovec, M., *Smysl lidského života*. 1965, s. 50 -65.

Machovec, M., *O smyslu lidského života*. 1957, s. 27 – 35.

⁴⁰⁴ Machovec, M., *Smysl lidského života*. 1965, s. 69-81.

Machovec, M., *O smyslu lidského života*. 1957, s. 62 -65.

vznést i námitky proti samotnému hledání smyslu života, což by vedlo k určité absurdnosti lidského života. Filozofie a především přicházející proudy jako scientismus, existencialismus a marxismus se snaží najít východiska v této krizi smyslu života. Scientismus vidí lepší budoucnost a smysl v šíření vědy a jejích poznatků. Existencialismus se soustředí na složité nitro moderního člověka a zkoumá krizové situace, do kterých se člověk v životě dostává.

Marxismus klade důraz na usilování o novou společnost, která vznikne prostřednictvím revoluce dělnické třídy, odstraněním kapitalismu a vykořisťování. V takovéto společnosti mají mít všichni lidé rovné příležitosti, ale Machovec se domnívá, že projevy skepse a rezignace budou existovat i nadále. Protože vždy budou existovat podmínky jako je například smrt, vážná nemoc či strach ze smrti, které podmiňují skeptické uvažování. Podle Machovce je však skutečnost, že dokážeme překonat skepsi, velmi důležitá pro možnost zažívat štěstí v budoucnosti, protože skepse poskytuje člověku konstruktivní kritiku zabraňující fatálnímu selhání při hledání smyslu života.⁴⁰⁵

Machovcův koncept smyslu dějin je v jeho první etapě socialistický. Oproti utopickým myšlenkám socialismus vychází z poznatků minulosti a její konstruktivní kritiky. Podle Machovce to není strnulým systémem, ale svět otevřený inovacím, který reaguje na skutečný život. Opravdovým cílem života je u Machovce práce a boj za ideál komunistické společnosti. Machovec se ve své koncepci zabývá i myšlenkou do jaké míry má být smysl jedince naplněn slastí, vědou, uměním, morálkou, aktivní činností a fantazírováním o lepší budoucnosti. Socialismus jako systém by měl sloužit správně lidem. Jednotlivci si mohou sami zvolit svůj životní smysl a systém by měl brát na tyto cíle ohled. Zároveň ale jednotlivé smysly by měly být v harmonii s vyšším smyslem celé společnosti. Machovec věřil, že se od porozumění dějinám, můžeme dostat k šťastnému životu v socialistické společnosti. V této první etapě byl Machovcův finální koncept smyslu života především marxistický.⁴⁰⁶

V druhém *Smyslu života* Machovec oproti první verzi vyzdvihuje roli některých náboženských proudů v dějinách lidstva a mravní sílu některých náboženských osobností. Zároveň v kapitole o utopiích je zařazena nově i kritika stalinismu, který Kosík považuje za systém, jenže špatně zvolil prostředky k dosažení cílů. Zároveň v druhé knize vyzdvihuje význam existencialismu a jeho potenciál pro obohacení socialistického

---

⁴⁰⁵ Machovec, M., *Smysl lidského života*. 1965, s. 83-93.

Machovec, M., *O smyslu lidského života*. 1957, s. 79 – 83.

⁴⁰⁶ Machovec, M., *O smyslu lidského života*. 1957, s. 89-104.

projektu, díky zkoumání lidského nitra. Přestože výsledná Machovcova koncepce je nadále socialistická, oproti první knize zpracovává i nemarxistické prvky. V druhé své knize o smyslu života poprvé pod vlivem rozvoje kosmonautiky zmiňuje Machovec i hrozby v technické a společenské oblasti. Poprvé uvažuje autor i nad možným zánikem lidstva.

Mezi stěžejními myšlenkami Machovcova druhého programu je vztah člověka k práci. Machovec tvrdí, že pomocí práce se naplňují lidské dějiny a zároveň práce hraje důležitou roli v subjektivním smyslu života a jedincově sebedefinici. V průběhu času se zformoval dvojitý lidský postoj k práci. Pro některé je práce základní lidskou potřebou, pro jiné je něčím nežádoucím až nenáviděným. V prvním významu se jedná o svobodnou práci rozvíjející složky lidské osobnosti, je to intelektuální práce vyžadující lidskou iniciativu a kreativitu. Druhý negativní postoj k práci převládá u lidí, kdy je jim práce odcizena a nijak je nerozvíjí. Jedná se hlavně o práci mechanickou, stereotypní, která nevyžaduje talent, iniciativu ani inteligenci.⁴⁰⁷ Díky druhému postoji vzniká odpor k práci a cílem se stává nečinnost. Smyslem je až to, co začíná po práci. Machovec s tímto postojem nesouhlasí a i přesto, že si je vědom, že nelze odstranit všechnu mechanickou práci, vidí smysl života v pracovní seberealizaci. Práce by měla být proto co možná nejvíce inspirativní pro člověka a dokázat ho neustále rozvíjet.⁴⁰⁸

Podle Machovce nemůžeme uspokojivě nalézt smysl lidského života, aniž bychom se zabývali otázkou, do jaké míry smysl života určuje systém, ve kterém jedinec žije. Počátek vzniku systémů datuje Machovec od dělby práce, kdy systém má na starost jednotit dělbu vzniklou různost. Systém je vytvořen lidmi, je jimi i svobodně zvolen, zároveň systém zpět formuluje životy jedinců, kterým nedovoluje jednat jinak, než on dovoluje. Systém má pozici nad člověkem.⁴⁰⁹ Podle Machovce lidé nejsou schopni žít bez systému, ale mohou si svůj zvolený systém modifikovat. Machovec tvrdí, že v každé době se snažili lidé vůči systému vymezovat, i proto lze říci, že právě boj proti systému by mohl být smysl dějin. Machovec toto a stejně i jako únik k jiné ideologii či do iluzí náboženství odmítá a tvrdí, že ve vztahu člověka k systému je stěžejní nalézt, co největší harmonii mezi systémem a jedincem. Jedinec by se měl na tvorbě a ovlivňování systému podílet, aby mohla nastat harmonie.⁴¹⁰

---

⁴⁰⁷ Machovec, M., *Smysl lidského života*. 1965, s. 131 – 136.

⁴⁰⁸ Tamtéž, s. 138-141.

⁴⁰⁹ Tamtéž, s. 155-157.

⁴¹⁰ Tamtéž, s. 177-178.

V druhé knize o smyslu lidského života dochází Machovec závěrem k polemice s humanismem. Podivuje se nad skutečností, že by smysl dějin měl být v nás samých, že člověk klade za ideál člověka. Machovec humanismus vykládá jako cíl dosažení lidské plnosti, což je podle něj těžký úkol.⁴¹¹ Humanismus je tedy snaha o hlubší rozvoj a širší uplatnění lidských schopností. Jako nepřátele humanismus označuje Machovec ustrnutí a nelidské jednání, kdy oba prvky můžeme v lidských dějinách nalézt. Pro autora je stěžejní myšlenkou humanismu dosahování neustálého vývoje lidstva, nikdy však nezapomenout na tradice a hodnoty, které již byly objeveny. Smyslem života je podle Machovce lidský vývoj především v oblasti kultury, vědy a autor klade velký důraz na morální chování.⁴¹²

Machovec tak v 60. letech vyšel ze svého důkladného studia české i světové myšlenkové tradice a dokázal tento celek svého filozofického myšlení vtělit do hávu marxistické filozofie a vytvořit tak ucelenou představu o smyslu lidského života. Podobně jako Kosík i on v této koncepci rozpracoval vztah člověka ke společnosti a k práci a díky svému zaujetí pro náboženství dokázal člověka vztáhnout i k univerzu. Dá se s trochou nadsázky říci, že jeho myšlení se dialekticky pohybovalo od marxismu k existencialismu a nutně tak akceptovalo celou šíři mimomarxistických představ a názorů.

---

⁴¹¹ Tamtéž, s. 180-181.

⁴¹² Tamtéž, s. 182-185.

Závěr

V závěru své práce se pokusím shrnout a porovnat filozofický vývoj Karla Kosíka a Milana Machovce. Během zpracování diplomové práce jsem pochopil, že tento vývoj má jisté styčné body, které bych zde chtěl zmínit. Prvním takovým momentem je počátek jejich akademické kariéry. Machovec i Kosík své středoškolské vzdělání absolvovali během druhé světové války a svůj intelektuální potenciál zužitkovali při velmi intenzivním, ale také poměrně krátkém studiu na filozofické fakultě. Začátek jejich akademického působení se kryje s obdobím nejtvrděšího stalinismu. Tato doba plná dynamických zvrátů a perzekuce intelektuálních elit umožnila oběma filozofům nastartovat svoji vědeckou kariéru ve velmi mladém věku. Z tohoto důvodu je pro toto období charakteristický jejich příklon ke stranické linii pojetí filozofie a ideologie.

Z Machovcovy *Logiky* i z Kosíkových prvních článků sálal radikalismus a dogmatismus příznačný pro období před rokem 1953. Milan Machovec v té době setrval u studia historických témat a nebyl schopen se zásadněji odklonit od Nejedlého koncepce dějin, která zdůrazňovala ústřední roli husitství v českém historickém odkazu. V oficiální rovině akceptoval také Ždanovské pojetí kultury a Stalinovo pojetí národa. V té době se Karel Kosík jako člen akademie věd podílel na tvorbě kritického a stále velmi radikálního vědeckého diskurzu, tak jak to můžeme vidět na jeho prvních člancích ve *Filosofickém časopise*. V období mezi lety 1953 a 1956 se účastnil i všech stranických iniciativ, které měly za cíl sjednotit filozofickou obec a podnítit vznik prací podporující boj proti západnímu imperialismu.

Zlomovým rokem v myšlení obou autorů se stal rok 1956. Tehdy se v souvislosti s dobou společenského uvolnění zapojili do kritiky předcházejícího stalinistického období. Karel Kosík se v té době ponořil do studia hegelovských kořenů Marxovy filozofie a v akademickém prostředí se svými články snažil oddělit filozofii od ideologie. S těmito svými názory narazil na tuhý odpor strany a byl obviněn z revizionismu. Milan Machovec se v té době rozhodl sledovat linie stranické kritiky kultu osobnosti a pokusil se jí dát hlubší filozofické kořeny. Jeho článek o kultu osobnosti mu poskytl prostor pro oddělení falešné ideologie a vědecké ideologie, stejně tak k vytvoření distinkce mezi „správnými“ a „nevhodným“ prostředky směřování socialistické společnosti ke komunismu. Závěry této kritiky se promítly i v jeho životním díle o smyslu života. Zde se vymezil proti

dogmatismu, ale ne proti marxismu jako takovému, protože jeho ideály považoval za důležité v cestě k naplnění smyslu lidského života.

V následujících letech se cesty obou autorů potkávaly především v souvislosti s prací na historických tématech. Kosík s Machovcem se shodli především na metodologickém přístupu ke studiu dějin myšlení, ale zabývali se jinými historickými tématy. U Machovce šlo o sektáře a blouznivce, jako téma jdoucí napříč celými českými dějinami, a u Kosíka převládl zájem o radikální demokratické tendence v druhé polovině 19. století. V případě Machovce se začala etapa jeho postupného odklonu od Nejedlého pojetí dějin, založeném na kritickém přístupu k intelektuální produkci širokých lidových vrstev. Zároveň se začal intenzivněji zabývat duchovním světem a prohloubil svůj dialog se zástupci církvi. Pro Kosíka metodologický přístup k historické realitě znamenal zdroj nápadů, jak pojmout člověka ve vztahu ke skutečnosti. Zde má základ jeho pojem konkrétní totality.

Pro období let 60. je pro oba filozofy příznačný příklon k existencialismu. Karla Kosíka v tom směru ovlivnily zejména styky s Janem Patočkou a četba Husserlových a Heideggerových děl. Cítil potřebu ukázat, jaký vztah má člověk k materiálnímu světu, jakým způsobem ho poznává a jak se dokáže vztáhnout k celku světa a k univerzu. Spolu s Machovcem ho pojil pohled na práci, která pro něj tvořila sebeidentifikační a seberealizační podstatu lidského života, ve které člověk může nalézt smysl své existence. Pro Machovce bylo v této době určujícím tématem naplnění lidského života. Na základě studia české historie dospěl k vlastnímu pojetí humanismu a snažil se ho napojit na smysl lidského života a vztah člověka ke společnosti. Oba autoři se ale v 60. letech rozešli ve svém pohledu na dialektiku. Pro Machovce se postupem času zdála být příliš svazující v pohledu na dějiny, ale Machovec ji díky svému hegelovskému zaměření bránil, jako jedinečný nástroj poznání.

Na vývoji Kosíkova a Machovcova myšlení se nám ukázalo, že marxismus byl i v době „minulého režimu“ rozvíjející se filozofií, která dokázala pojmout podněty přicházející z reálného světa. Zároveň se marxismus stal vhodným nástrojem k poznání světa a určení smyslu lidského života. Vnitřní dynamika marxistické filozofie logicky přivedla autory i k akceptaci jiných filozofických teorií a dialektická metoda poznání je pak dokázala inkorporovat do marxistické teorie. Pokud tedy má být výsledkem mé práce nějaké

ponaučení, tak je to především poznatek, že marxismus v sobě nese spoustu aktuálních momentů, které dnes můžeme nalézt v kritické teorii.

Citovaná literatura

Knihy

- Benčík, A. – Richter, K., *Vražda jménem republiky: tragický osud generála Heliodora Píky*. Praha: Ostrov 2014.
- Braudel, F., Histoire et sciences sociales. In: *Ecrits sur l'histoire*. Paris: Flammarion, 1962.
- Černý, J., *Jiřina Štěpničková*. Praha: Brána, 1996.
- Devátá, M. – Kocian, J. (ed.), *1948: únor 1948 v Československu: nástup komunistické totality a proměny společnosti*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2011.
- Freedon, M., *Ideology: A Very Short Introduction*. Oxford: OUP 2003.
- Kalinová, L., *Společenské proměny v čase socialistického experimentu*. Praha: Academia 2007.
- Kaplan, K., *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953-1956*. Brno: Barrister & Principal 2005.
- Kaplan, K., *Proměny české společnosti (1948-1960)*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2013.
- Kopeček, M., „Za čistotu marxistického myšlení.“ K problematice tzv. revizionismu v české marxistické filozofii druhé poloviny 50. let, in: *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu II.* (edd.) Zdeněk Kárník, Z. – Kopeček, M., Praha 2004.
- Kopeček, M., *Hledání ztraceného smyslu revoluce: počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953-1960*. Praha: Argo 2008.
- Koura, P. – Kourová, P., *Žádáme trest smrt! Propagandistická kampaň provázející proces s Miladou Horákovou a spol.* ÚSTR, Praha 2008.
- Lenin, V. I., *Vybrané spisy, svazek 3*. Praha: Svoboda 1974.
- Macků, J. *Utajené stránky hokejové historie [1]: Zapřené generace: Vyškrtnuti z historie, vymazání z paměti. Obětovaní šampióni: Mistři světa určeni k likvidaci*. Praha: Nakladatelství Jindřich Procházka – TYPO JP 2004.
- Naumann, F., *Mitteleuropa*. Berlin: Reimer 1915.
- Neumann, S., *The Future in Perspective*. New York, Putnam 1946.
- Rataj, T. – Ratajová, J. *Národní výbory. Pokus o nový model veřejné správy (1945–1989)*. In: *Osm set let pražské samosprávy. Sborník příspěvků z 18. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy*. Praha: Scriptorium 2002.
- Rychlík, J., *Češi a Slováci ve 20. století*. Praha: Nakladatelství Academic Electronic Press 2012.

Řezník, M., *Formování moderního národa: (evropské "dlouhé" 19. století)*. Praha: Triton 2003.

Seibt, F., *Deutschland und die Tschechen - Geschichte einer Nachbarschaft in der Mitte Europas*, München 1997.

Články

Anev, P., Procesy s údajnými přísluhovači Zelené internacionály. In: *Paměť a dějiny*, 2012, č. 4.

Cvekl, J., Otázky vědy a kultury na XIX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu. *Filosofický časopis*, 1, 1953, č. 1.

Dopis ÚV KSČ II. sjezdu československých spisovatelů. *Literární noviny*, ročník V, 1956, č. 17.

Hendrych, J., Některé současné otázky ideologické práce strany. *Rudé právo*, 19. června 1957, zvl. příloha.

Horský, Z., O úspěších sovětské kosmogonie. *Filosofický časopis*, 1, 1953, č. 3–4.

Hrubín, F., Diskuzní příspěvek. *Literární noviny*, ročník V, 1956, č. 18.

Hrzal, L., Jednotně v boji proti soudobému revizionismu. *Filosofický časopis*, 7, 1959, č. 5

Hrzal, L., Jednotně v boji proti soudobému revizionismu. *Filosofický časopis*, 7, 1959, č. 5.

Kaláb, M., O podstatě stranickosti Marxova vědeckého díla. *Filosofický časopis*, 1, 1953, č. 2.

Kalivoda, R., Vztah stranickosti a vědeckosti, ideologie a vědy v marxistické filosofii a teorii. *Literární noviny*, ročník V, 1956, č. 52.

Kalivoda, R., Husitské myšlení. In: Kosík, K. – Popelová, J., (edd.) *Filosofie v dějinách českého národa: protokol celostátní konference o dějinách české filosofie v Liblicích ve dnech 14.-17. dubna 1958*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958.

Kosík K., Dějiny filosofie jako filosofie. In: Kosík, K. – Popelová, J., (edd.) *Filosofie v dějinách českého národa: protokol celostátní konference o dějinách české filosofie v Liblicích ve dnech 14.-17. dubna 1958*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958.

Kosík, K., Hegel a naše doba. *Literární noviny*, ročník V, 1956, č. 48.

Kosík, K., O sociálních kořenech a filosofické podstatě masarykismu. *Filosofický časopis*, 2, 1954, č. 3

Kosík, K., Preludy a socialismus. *Literární noviny*, ročník VI, 1957, č. 10.

- Kosík, K., Třídy a reálná struktura společnosti. *Filosofický časopis*, ročník VI, 1958, číslo 5.
- Koucký, V., Boj proti soudobému revizionismu. *Nová mysl*, ročník XII, 1958, čí. 12
- Mácha, K. – Marušiak, M., Zpráva o celostátním soustředění pracovníků ve filozofii. *Filosofický časopis*, 4, 1956, č. 1.
- Machovec, M. O kultu osobnosti. *Filosofický časopis*, 5, 1957, č. 4.
- Machovec, M., Filozofický význam Josefa Dobrovského. *Filosofický časopis*, 2, 1954, č. 2.
- Machovec, M., Otázky zpracování dějin české filozofie, *Filosofický časopis*, 1, 1953, č. 1.
- Machovec, M., Revoluční humanismus Zdeňka Nejedlého. *Filosofický časopis*, 1, 1953, č. 1.
- Machovec, M., Revoluční humanismus Zdeňka Nejedlého *Filosofický časopis*, 1 (1953), č. 1.
- Mňačko, L. Reakce v diskuzi, *Literární noviny*, ročník V, 1956, č. 17.
- Nejedlý, Z., Na cestu „FILOSOFICKÉMU ČASOPISU“. *Filosofický časopis*, 1, 1953, č. 1.
- Nezval, V., O některých problémech současné poesie. *Literární noviny*, ročník V, 1956, č. 17.
- Popelová, J., Kritické poznámky k „Logice“ Dr. Milana Machovce. *Filosofický časopis*, ročník 1, 1953.
- Redakce, O dogmatismu a rozvoji tvůrčí filozofické práce. *Filosofický časopis*, 2, 1954, č. 1
- Redakce, Slovo sjezdu. *Filosofický časopis*, 2, 1954, č. 2.
- Redakce, Zpráva o celostátní poradě o koordinaci filozofické práce. *Filosofický časopis*, 3, 1955, č. 2.
- Revoluční humanismus Zdeňka Nejedlého *Filosofický časopis*, 1 (1953), č. 1.
- Ruml, V., Věda a ideologie v marxistické teorii. *Tvorba*, ročník XXVI, 1957, č. 28.
- Sedlák, J., Filozofie a dnešek. *Literární noviny*, ročník V, 1956, č. 50.
- Seifert, F., Diskuzní příspěvek. *Literární noviny*, ročník V, 1956, č. 19.
- Slejška, D. Masarykovská lžihumanita – ideologický nástroj buržoasní reakce. *Filosofický časopis*, 2, 1954, č. 3.
- Sviták, I., Filozofie a život. *Literární noviny*, ročník V, 1956, č. 54.
- Sviták, I., Některé příčiny zaostávání teorie. *Literární noviny*, ročník V, 1956, č. 16.
- Šlégl, J., Filozofie jako moudrá orientace ve světě u Milana Machovce. In: *Hledání české filozofie*. Praha: Filosofia 2012.
- Štoll, L., Diskuzní příspěvek. *Literární noviny*, ročník V, 1956, č. 19.

Zelený, J., O pseudomaterialistické tendenci v naší filosofii. *Filosofický časopis*, ročník VII, 1959, č. 5.

Zumr, J., Dosti Hegela? *Literární noviny*, ročník VI, 1957, č. 4.